Nedim Gürsel

GEMİLER DE GİTTİ

2. BASIM

Nedim Gürsel

GEMİLER DE GİTTİ

TÜRK YAZARLARI

1. basım: 1998
2. basım: 1998

ISBN 975-510-790-8
© Nedim Gürsel / Can Yayınları Ltd. Şti. (1997)

Bu kitap, İstanbul'da Can Yayınları'nda dizildi,
Özal Basımevi'nde basıldı. (1998)
Dizgi: Serap Kılıç

Nedim Gürsel
GEMİLER DE GİTTİ

GEZİ İZLENİMLERİ

CAN YAYINLARI LTD. ŞTİ.
Hayriye Caddesi No. 2, 80060 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0-212) 252 56 75 - 252 59 88 - 252 59 89 Fax: 252 72 33

NEDİM GÜRSEL'İN
CAN YAYINLARI'NDAKİ
KİTAPLARI

BALKANLAR'A DÖNÜŞ / *gezi izlenimleri*
BOĞAZKESEN (Fâtih'in Romanı) / *roman*
GEMİLER DE GİTTİ / *gezi izlenimleri*
KADINLAR KİTABI / *öykü*
PASİFİK KIYISINDA / *izlenimler*
SEVGİLİM İSTANBUL / *öyküler*
SEYİR DEFTERİ / *izlenimler*
SON TRAMVAY / *öykü*
SORGUDA / *öykü*
UZUN SÜRMÜŞ BİR YAZ / *öykü*

Nedim Gürsel; 1951 yılında Türkiye'de doğdu. İlk öyküleri 1969'dan itibaren başlıca edebiyat dergilerinde yayımlanmaya başladı. 1970'te Galatasaray Lisesini, 1974'te Paris Sorbonne Üniversitesi Modern Fransız Edebiyatı Bölümünü bitirdi. Aynı üniversitede karşılaştırmalı edebiyat doktorası yaptı (1979). Halen Paris'te yaşayan *Nedim Gürsel* Sorbonne Üniversitesinde Türk Edebiyatı dersleri vermekte ve C.N.R.S. (Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi)'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Yapıtları on yabancı dile çevrilen *Nedim Gürsel* 1976'da Türk Dil Kurumu, 1986'da Abdi İpekçi Barış, 1987'de Haldun Taner Öykü ve Fransız Pen Kulüp Özgürlük ödüllerini aldı. 1990'da Radio France Internationale'in 'Uluslararası En İyi Öykü Ödülü', 1992'de Struga Plaket ödüllerini kazandı.

İÇİNDEKİLER

Denize Kayan Kent 11
Gemiler de Gitti 33
İsa'nın Uğramadığı Köy 75
Güneyin Serapları 91
Yıkımdan Sonra 133
Kaybolan Ruhun Peşinde 177

Mehmet Yaşin'e

DENİZE KAYAN KENT

Stazione Santa Lucia'da trenden indiğimde yorgun değildim. Daha doğrusu bedenimin alabildiğine dinç, zihniminse bir hayli bulanık olduğunu anımsıyorum. Oysa gece boyunca üst ranzada gözümü kırpmamıştım. Venedik'in görüntüleri uçuşup duruyordu hayalimde, koridordan vuran ışıkta gölgeler bir gidip bir geliyordu. Eski Serenissima Cumhuriyetine doğru gece yarısı çıktığım bu ilk yolculukta yalnız değildim. Bir kez olsun görmediğim ama romanlardan, resim ve fotoğraflardan eski yapılarını, görkemli saraylarıyla kalabalık alanlarını, köprü ve kanallarını, evet, en dar kanallarına varıncaya dek tüm ayrıntılarını neredeyse ezbere bildiğim Venedik'in imgesi eşlik ediyordu bana. Bu imge gerçek değildi belki, ama tam olarak kurmaca da sayılmazdı. Farelerle denizin birlikte kemirdikleri eski saraylarda yaşayan züğürt soyluların kentini yıllarca düşlemiş, hayalimde besleyip büyütmüştüm. Onunla ilk karşılaşacağım sabahı beklerken uykumun kaçması doğaldı. Üstelik tek başınaydım kompartımanda. Turist mevsimi henüz tam olarak başlamadığından gece treninde rahatça yer bulabilmiş, bavulumla meşin ceketimi aşağıdaki koltuğa bırakıp üst ranzaya tırmanarak giysilerimle sırtüstü uzanıvermiştim.

Önce tekdüze tekerlek tıkırtılarının da etkisiyle hemen uykuya dalacağımı sandım. Ama öyle olmadı. Venedik yıllar sonra kavuşulan eski bir sevgili gibi sabaha

dek direncimi sınadı, bir an olsun rahat bırakmadı beni. Perona ayak bastığımda zihnim öylesine karmaşıktı ki, önüme çıkan ilk kahvede çift *espresso* içmekten vazgeçip bir aylığına kiraladığım stüdyoda deliksiz bir uyku çekmeye karar verdim.

Garın basamaklarından inerken sis basmıştı her yanı. Solda, dört mavi yıldızın ışığında vişne çürüğü bir yapı dikkatimi çekti: Hotel Bellini. Yıldız biçimindeki neon ışıklar sisin içinde belli belirsizdiler. Bu kente geliş nedenimin karşıma çıkan ilk yapının alnına bir arma, kaderin kesin bir işareti gibi nakşedildiğini düşündüm. Gentile Bellini'nin Scuola di San Giovanni Evangelista'nın duvarlarını süslemek için yaptığı bir dizi tablonun en küçüğü, o dönemin deyimiyle 'telero'su tüm ayrıntılarıyla belleğimde canlandı birden. Önce kanalın zümrüt yeşili suyunu görür gibi oldum. Öyle durgun, Murano'da insan soluğunun biçim verdiği kristalin bardaklar, vazolar, kuğu boyunlu cam sürahiler kadar saydam. Kanala düşüp de nasılsa batmamış kutsal haçı çıkarmak için yarışanların beyaz giysileri nilüferler gibi açmıştı suda. Ön planda Scuola'nın koruyucusu Andrea Vendramin'i tanıdım. Sağ eliyle haçı tutup havaya kaldırmış, sol eliyle yüzüyordu. Hayır yüzmüyor, uçuyordu. Vendramin'i tanıdım, çünkü dökülmüş beyaz saçları, kendinden emin duruşu, düzgün profiliyle Gentile ustanın bir başka tablosunda çizdiği Doc Andrea Vendramin'e benziyordu. Ama Doc, ressamın çağdaşıydı, tablonun yapılışından neredeyse yüz elli yıl önce gerçekleşen bir mucizenin kahramanı değil.

Sisin içine daldım. Tam karşıdaki taş köprünün basamaklarını çıkarken geri dönüp Hotel Bellini'de kalmayı düşündüm bir an. Venedik'te ilk gecemi bir süredir üzerinde araştırma yaptığım ressamın adını taşıyan

otelde geçirmeliydim. Sonra saçma buldum bu düşüncemi. Paris'teki bir tanıdığın buradaki stüdyosunu boşuna kiralamamıştım elbet. Hem kimbilir kaç liretti otelin geceliği, benimse bu yolculuk için ayırdığım para oldukça sınırlıydı. Bavulumu sürükleyerek çıktım köprünün basamaklarını. Çıkarken de yalnızca her figürünü değil, yapılış öyküsünü de ezbere bildiğim 'San Lorenzo Kanalına Düşen Haçın Mucizesi' adlı tabloyu hayalimde canlandırmaya devam ettim.

Kutsal haç San Lorenzo Kilisesine götürülürken, tören kalabalığı küçük köprünün üzerine yığılıp sıkıştığında, Scuola di San Giovanni Evangelista'nın koruyucusu Andre Vendramin olacakları sezmiş gibi herkesten önce suya atlamış, o kargaşada kanala düşen haçı daha batmadan çekip almıştı. Onun için böyle uçarcasına yüzüyordu tabloda. Serenissima Cumhuriyetinin kara ve denizdeki mülküne, adalarla gemilere, askerlerle tacirlere iki yıl hükmü geçmiş Doc Andrea Vendramin'in kılığına girdiği için de böylesine kararlı, kendinden bu denli emindi. Ve kutsal haç kadar dik tutuyordu başını. Olay yerine yetişmeye çalışan öbür rahipler Scuola'nın beyaz giysileri içinde gökyüzünden inmiş meleklere benziyorlardı ama, köpekbalıklarını andıran bir şeyler de vardı suyu yararak yüzüşlerinde. Onları gören çıplak zenci sağdaki evin mutfak iskelesinden, kırmızı giysili haşarı çocuksa köprünün tahta parmaklıklarından suya atlamaktan son anda caymışlar, boşluğa öylece asılı kalmışlardı. Gondol ve kayıklar da içlerindeki insanlarla birlikte haçın düştüğü yere doğru yönelmişlerdi o ipince, kara tekneleriyle suyun üzerinden kayarak. Çevreyi görmekte güçlük çektiğimden olmalı, taş köprünün üzerine varınca da zihnimde etkisini sürdürdü tablo. Sol köşede, tören giysileriyle rıhtım boyunca dizilmiş kadınların önü sıra diz çökmüştü Caterina Cornaro. Kıb-

rıs'a gelin gitmemişti henüz, Jacopo Lusignan'dan dul kalıp Kıbrıs tahtına da oturmamıştı. Afrodit'in adasını, kayalara vuran turkuvaz rengi denizin çağrısını bilmiyordu, kışın yamaçlardaki karı, dağ manastırlarına savuran deli rüzgârı bilmediği gibi. Onun Kıbrıs'ta geçirdiği günler şimdilik bizi ilgilendirmiyor. Ama Venedik'e dönüşünde kraliçelere yakışır görkemli bir törenle ağırlandıktan sonra sürgüne gönderildiğini, şimdilik yalnızca bunu, bilmemiz gerek. Evet, Serenissima için tahttan feragat eden bu talihsiz kadın kutsal haça doğru diz çökmüştü, kraliçe olmazdan önce. Bir genç kızdı o zamanlar. Onu Gentile Bellini ustanın Budapeşte'de gördüğüm bir başka tablosundan tanıyordum. Bu yuvarlak, soylu yüzü, dalgın bakışları, bastırılmış cinselliğin tene vuran diriliğini. Cornaro ailesinin Kıbrıs Krallığı üzerindeki egemenliğini anımsatan ayrıntılar, yani kraliçenin maiyetindeki kadınların ardında kalabalığa karışmış erkek yüzleri arasında seçebildiğim Caterina'nın kardeşleri Marco ve Francesco çok fazla ilgilendirmiyorlardı beni. Buna karşılık sağ köşede, ağır kadife giysileriyle haça doğru diz çökenler sisten sıyrılırcasına belirginleşiyorlardı. Bellini ailesinin tüm bireyleri oradaydılar, Venedik'e geliş nedenimin baş kahramanları. En önde, sağdan sola doğru baba Jacopo, onun ardında yaş sırasıyla Niccolo, Gentile ve Giovanni, en arkadaysa damat Mantegna. Rönesans'ın bu en büyük ressamları kanalın iki yanında sıralanan nakışlı Venedik evlerinin karşısında diz çökmüşler, kutsal haçın kurtarılışını izlemekteydiler. Soylu bir eda vardı duruşlarında. Ve Gentile'nin kırmızıları tam kırmızı, siyahlarıysa iyice siyahtı. Ara tonlara, bir renkten ötekine geçişlere yer yoktu ressamın dünyasında. Uçarı bir heyecan kıpırdadı içimde. Arka plandaki beyaz bulutlu gökyüzüne doğru giderek daralan bu eşsiz Venedik görüntüsünün aslını belki bugün Accademia'da görebilecektim.

Köprüden inmem pek kolay olmadı. İçi kitap ve dosyalarla dolu bavulumun ağırlığından değil, iyice bastıran, bir adım ötesini bile göstermeyen sis yüzünden. Rıhtımda durdum bir süre, puslu havayı vapur düdükleriyle birlikte içime çektim. Stüdyosunu kiraladığım tanıdığın çizdiği plana baktım sonra. Sağa dönüp, yeşil kubbeli kilisenin neo-klasik sütunlarını arkada bırakarak bir süre yürümem, küçük parkın içine girmeden, önce taş sonra tahta köprüyü geçip Piazzale Roma'ya ulaşmam gerekiyordu. Oradan da, gazete bayileriyle turistik eşya satan butiklerin önünden geçerek dar kanalın üzerindeki bir başka köprünün ayağının hemen dibinden başlayan rıhtıma. Sağa, gondolların park ettiği kanala sapmazsam rıhtım dosdoğru bir otele, otelin köşesinden küçük alana açılan sokak eski çan kulesine, kulenin çaprazındaki kemerli taş köprünün uzantısında yer alan dar kanalın rıhtımıysa bir başka sokağa çıkaracaktı beni. Stüdyo işte bu sokağın bitimindeki kanala bakan evin bodrum katındaydı. Ne var ki, değil yapıları, bir adım önümü bile göremeyecek kadar yoğundu sis. Ev sahibinin özenle çizdiği planı katlayıp cebime koydum. Ve rıhtımda kara bir tabut gibi bekleyen gondolun ıslak koltuğuna bıraktım kendimi.

– Canal Grande'ye mi bayım?

Yarım yamalak İtalyancamla:

– Hayır, diye yanıtladım, Santa Croce'ye.

– Nasıl olur, hemen şuracıkta o mahalle!

– İyi ya, beni bir an önce bırakıp bir başka müşteri alırsınız.

Gondolcunun bir yandan kürek çekerken bir yandan da 'O sole mio!' diye bir şarkı tutturmasını beklemiyordum elbet. Ama yağlı müşterilerden olmadığım için bana surat asması da hoş değildi. Neyse ki yüzünü

göremiyordum. Hafif sağa yatmış gondolun Doc takkesini andıran burnu sisi delip geçerken suyun hışırtısına kapıldım bir an. Elimi kanala uzatınca gövdem ürperdi. Bin yıllık suyun serinliğini derinde, içimde katmanlaşan tortunun ta dibinde hissettim. Ürperti giderek yayıldı her yanıma, sudan bana geçen tuhaf bir düşte, sisin iyice pekiştirdiği bir belirsizlik ânının içinde buldum kendimi. Venedik'e gelir gelmez önüme çıkan ilk gondola bineceğim dünyada aklıma gelmezdi. Ev sahibimin çizdiği ayrıntılı plan, biraz karmaşık da olsa, en küçük kuşkuya yer bırakmayacak biçimde gösteriyordu gideceğim yönü. Ne var ki, bu siste yolumu bulabileceğimden emin değildim. Ne kötü, Gentile Bellini'nin kentine ayak basar basmaz cilalanıp parlatılmış, siyah meşin koltuğu yenilenmiş bir gondolun içine dar atmıştım kendimi. Yıllarca bu ânı, konuk odasındaki büfeyi süsleyen o gizemli gondolun gerçek olacağı günü sabırla beklemiş bir turist gibi. Bir ara arkamı dönüp gondolcuya baktım. Başında kırmızı kurdeleli hasır şapkası, üzerine biraz bol gelen kara giysileriyle Venedik'te çevrilen herhangi bir filmin gondolcularından farksızdı. Seri devinimlerle kürek çekerken ona verilmiş rolü eksiksiz oynamaya çalışıyordu. Aslında kürek çekmek denemezdi buna. Sol ayak önde, gondolun arka ucuna dikilmiş, suya eğik giren uzun sırığa tüm gücüyle abanıyor, sonra hemen geriye, sol ayağının hizasına çekiliyordu. Giderek hızlanıyordu devinimi ama ilerlediğimiz kanısında değildim. Ustalarından gördüğünü tekrarlıyordu, kenti saran kanal ağının gerektirdiği, dibe çöken çamur tortusu kadar eski hareketleri. Bir an gondolcunun siyah pelerinli bir hayalete dönüştüğünü düşledim. Boynunda dantel işleme bir önlük, yüzündeyse karnavalın en korkunç, en güzel, en beyaz maskesi vardı. Yosunlu, taş duvarlar boyunca ilerliyorduk. Karanlık pencereli evlerin, kapalı kepenklerin önünden, alçak köprülerin altından

geçtik. Gondolcu iki kez küreği bırakıp eğilmek zorunda kaldı. Bir defasında da kanalı dönemeyip rıhtımın taşlarına çarptı gondolu. Ama hiç bozuntuya vermeden eliyle tornistan etti, yalnızca 'puttana' ve 'madre' sözcüklerini anlayabildiğim okkalı bir küfür savurduktan sonra küreğe yapıştı yeniden. Gideceğim evin rıhtımına güç bela yanaştığımızda ter içinde kalmıştı. Ona bolca bahşiş verirken gözlerine baktım. Az önceki maske sıyrılmıştı yüzünden, gülümsüyordu.

❋❋❋

Stüdyonun anahtarlarını elimle koymuş gibi mektup kutusunun içinde buldum. Tam kapıyı açacakken tuhaf bir tahta perdeye takıldı ayaklarım. Giriş kapısını diz boyuna dek örtüyordu. İki asma kilitle kapı tokmağına bağlanmış olduğunu görünce kaldırmaya hiç uğraşmadım. Önce bavulumu attım içeriye, sonra tahta perdenin üzerinden kendim atladım. Basık tavanlı, orta büyüklükte bir stüdyoydu. Girişte mutfak ve giysi dolabı, sağda tozlu rafa dizilmiş kitapların altında yatak vardı. Sol duvarı boydan boya kaplayan uzun masayla sandalyenin üzerleri boştu. Tahta kepenkleri kapalı duran iki küçük pencere de kanala bakıyordu. Tuvaletle lavabo, sağdaki pencerenin yanından girilen ayrı bir bölmedeydi. O bölmenin de kanala bakan bir küçük penceresi ve mavi fayanslarla kaplı duşu vardı. Duşun berisindeki naylon perdeyi kaldırınca küçük bir motorla karşılaştım. Girişi engelleyen tahta perde gibi bu motorun varlığına da bir anlam veremedim doğrusu. Geriye dönüp masaya oturunca ev sahibinin bıraktığı kâğıt ilişti gözüme. Lambayı yakıp okumaya başladım:

"Venedik'e hoş geldin. Umarım efsane aşkların kentinde iyi vakit geçirirsin. Kirayı, ilişikteki kâğıdı

doldurduktan sonra, hesabıma yatırıver lütfen. Telefonu kapattım. Gerekirse postaneye başvurup açtırabilirsin. Giriş kapısındaki tahta perdeyi kaldırmaya çalışma. Kanalın düzeyinde olduğumuz için su basmasına karşı bir önlem. Duşun naylon perdeyle ayrılmış bölümündeki motor da öyle. Kendiliğinden çalışmaya başlarsa sakın şaşırma. Yükselen suyu anında kanala pompalar. Çiçekleri üç günde bir sulamayı da unutma. Bir ay sonra Paris'te görüşmek üzere selamlar."

Kafamdaki soru işaretlerini silmek için yeterliydi bu bilgiler. Tüm olasılıklar öngörülmüş, hiçbir şey rastlantıya bırakılmamıştı. Cebimdeki plan kadar ayrıntılıydı stüdyonun düzeni de. Rahatlamıştım. Giysilerimi bavuldan çıkarıp dolaba yerleştirdim. Yanımda getirdiğim birkaç kitapla dosyalarımı da masanın üzerine koydum. Sonunda nicedir özlediğim yalnızlığa kavuşmuştum işte. Hiç kimseyi tanımadığım bir kentte tek başınaydım. Tek başına ve özgür. Kepenkleri açınca dışarda sisin dağılmaya başladığını gördüm. Çıkıp kentin kalabalığına karışmak geldi içimden. Aynı anda gövdemin giderek ağırlaştığını, az önceki dinçliğin yerini tatlı bir yorgunluğa bıraktığını hissettim. Yatağa uzanınca ayak uçlarımdan başıma doğru yavaşça yükseldi uyku. Dalmışım.

Bir ara uyanır gibi oldum. Tavanda kıpırdayan suyun şavkı vurdu yüzüme. Pencereden bir gondol, ardından tül perdeleri çekili bir motor taksi geçti. Pencerelerin iki yanına konmuş simetrik aynalar sayesinde kanaldan gelip geçenleri yattığım yerden görebiliyordum. Tam karşıda tuğladan bir bahçe duvarı yükseliyordu. Duvarın ardında adını bilmediğim çok yüksek ağaçlar vardı. Kimisi çiçek açmış, kimisi henüz çıplak, bir sürü ağaç. Bahçe kapısının önünden kanala inen taş merdiveni yosunlar kaplamıştı. Yarısına dek batmış küçük bir

kayığı yavaşça sallıyordu kanalın kıpırtısı. İçindeki ağırlığa rağmen kayık bahçe duvarı boyunca kayıp gidiyormuş gibime geldi. Ev biraz solda, ikinci pencerenin aynasına yansıyan koyu yeşil kepenkleri, orta katın balkonundaki kemerli, beyaz sütunları ve salonun tavanından sarkan avizeleriyle küçük bir saray yavrusuydu. Bu basık tavanlı, karanlık stüdyoda kalacağıma bir otele çıkmalı, ya da karşıdaki evin benzeri gerçek bir Venedik sarayında oturmalıydım. Bu kuytu köşedeki köstebek yuvasından farksız stüdyoda yaşamayı kendime yakıştıramıyordum nedense. Öyle ya, geçici de olsa, bir süre kalıp günlük yaşama karışmak için gelmiştim bu kente, sabahtan akşama dek kitaplıkta araştırma yapmak, ya da burada oturup izlenimlerimi yazmak için değil. Belki bir sevgili de bulurdum kendime; İtalyancamı ilerletir, nüfusu giderek azalan Venedik'e bir insan daha kazandırmış olurdum. Bu düşünceler iyice açmıştı uykumu. Kalkıp kahve pişirdim. Sonra, sıcak bir duş alıp dışarıya çıktım.

❋ ❋ ❋

Ben evde uykuyla uyanıklık arasında gidip gelir, dışarı çıkmaya bir türlü karar veremezken neler olmuş meğer! Sis dağılmış iyice, güneş açmış. Yukarda pırıl pırıl bir gökyüzü, aşağıda kalabalık. Rıhtımlar, sokaklar, alanlar insan dolu. Köprülerin üstüyle lokantaların, kahvelerin içi, rıhtım boyunca sıralanan teraslar kalabalıktan geçilmiyor. Piazzale Roma'dan 1 numaralı *vaporetto*'ya bindim. Üst üste yığılmış yolcuların arasından geçerek arka güvertede bir yer buldum kendime. '1 Nisan şakası değil bu, gerçek!' diyordum içimden. 'İşte ilkyazla birlikte Venedik'tesin! Bulutsuz gökyüzünden vuran ışıkta seyreyle bakalım Canalazzo'yu! Upuzun kürekleriyle yerçekimi kurallarına meydan okuyan gondolcuları, gondolların içinde sallanıp duran turistlerle

Scalzi köprüsünden geçenleri, kanalın sularını hızla yaran motor taksilerle yük teknelerini seyreyle gözlerim! İki yana demir atmış *palazzo*'ları da unutma sakın! Kentin bu en büyük su yolunda akıp git saraylar, saraylar, saraylar boyunca!'

İşte sağda Palazzo Foscari-Contarini! Kayısı rengi duvarları, kemerli cephe sütunları, yuvarlak kırmızı kiremitleri ve ters çevrilmiş çan biçimindeki bacalarıyla nasıl da cana yakın! Saraydan çok, bir yazlık evi andırıyor; Palazzo Gritti de öyle, büyük komutan ve ünlü Doc Andrea Gritti'nin bu sarayda verilen bir Noel şöleninde hazımsızlıktan öldüğünü bilmesem Venedik aristokrasisinin zevk-ü sefadan uzak yaşadığını sanacağım. Solda Palazzo Flangini, balkonlu taş yapı. Yoğun ve ezici görünümüyle gerçek bir saray belki, ama Palazzo Correr-Contarini kadar albenisi yok. Contarini çilek renginde çünkü ve elimdeki rehbere bakılırsa kalp biçiminde dolaplarıyla ünlü. Yan bahçesinde çiçek açmış bir ağaç reverans yapar gibi suya eğmiş dallarını.

Solda San Marcuola Kilisesinin önünden geçer geçmez bir başka büyük sarayın gölgesi düşüyor suya: Palazzo Vendramin Calergi, yağmurlu bir kış günü Wagner'in öldüğü yapı; gizemli, karanlık. Odalarında bestelenen 'Tristan ve İsolde'un müziği kadar da kederli. Şimdi orada sabaha dek dönen ruletin girdabıyla savruluyor hayaller, Wagner'in ezgileriyle değil. Sağda Fondaco Dei Turchi'nin yenilenmiş cephesiyle geniş rıhtımını da seyreyle gözlerim, Osmanlı tüccarlarının başlarında ağır kavukları, yosunlu taşları süpüren kaftanlarıyla bu rıhtımdan karpuz kıçlı kalyonlara yükleme yaptıklarını düşleyerek. Yine sağda, bir saray kadar şık tahıl ambarları, belki hâlâ arpa buğday dolu içleri ve solda Palazzo Bathagia Belloni, Palazzo Soranzo, Palazzo Barbarigo, bir zamanlar ön cephesi Tintoret'nin

freskleriyle süslü olan Palazzo Grimani della Vida, giderek dönen, döndükçe bir S çizerek içine kapanan Canal Grande'nin görkemli, kendi hüsnüne hayran yapıları, yüzyıllardır suyun aynasında güzelliklerini bıkmadan seyreden saraylar.... Her birinde kimbilir ne sevinçler, ne acılar yaşanmış, âşıklar buluşmuş bahçelerinde, mahzenlerinde çil çil düka altınlarıyla katiller gizlenmiş. Şimdi sivri kemerli mermer sütunları, daracık balkonları ve iskelelerinin önüne çakılı armalarıyla seyrana çıkmış arz-ı endâm eyliyorlar işte!

Başım dönmeye başladı birden. *Vaporetto*, halatların iskeleye her atılışında sinirli titremelerle sarsılıyordu. O sarsıldıkça Venedik'in güngörmüş sarayları da sarsılıyordu bakışlarımda. Duvarlardaki tablolar birbirine giriyor, ışıkla gölge karışıyor, salt biçim ve renklerden oluşan bir dünya kristal avizelerin mum alevinde titreşmeye başlıyordu. Kanal boyunca sıralanan yapılara bakmaktan, her birinin öyküsünü, bir zamanlar içlerinde yaşamış insanların serüvenlerini, sevmiş ve sevilmişleri –şu İstirya taşından yapılmış Palazzo Mocenigo'da kalmıştı Lord Byron, Don Juan'ı orada yazmaya başlamıştı– harlı ateşte yakılmış, işkencede öldürülmüşleri –Giordano Bruno'yu simya sırlarını öğrenmek için Ca' Mocenigo Vecchia'ya çağırıp Engizisyon'a teslim etmişti bu saraya adını veren Giovanni Macenigo– kıskançlığın kıskacında kıvranmışları– Othello'nun bakışları kadar karanlık şu Palazzo Contarini Fasan'da yaşamıştı Desdemone! – evet, her biri kendince tarihin rüzgârında savrulmuş bütün bu hayaletleri düşlemekten yorulmuş, gözlerimi kapatıp kendimi *vaporetto*'nun sarsıntısına bırakmıştım. Bir türlü bitmek bilmiyordu yolculuk. Bir ara, gözlerimi açtığımda, Rialto köprüsünün altından geçip yine sarayların suya yansıyan görüntüleri boyunca ilerlediğimizi anımsıyorum. San Marco'ya yanaştığı-

mızda Canal Grande'nin görüntüleri zihnimde çalkalanıp duruyordu hâlâ. Daha ilk günden Venedik ele geçirmişti beni; bilincimi işgal etmiş, güzelliğiyle büyülerken kanal ve köprülerden, rıhtımlarla dar sokaklardan ördüğü bir ağla boğmaya kalkışmıştı. San Marco Alanının kalabalığına karışmadan Marciana Kitaplığına dar attım kendimi.

Eski, taş duvarlarla çevrili salonda kuytu bir masaya oturdum. Kitaplık sessizdi. Tavandaki cam bölmeden vuran gün ışığında herkes kendi dünyasına dalmış, çevrede olan biteni unutmuş gibiydi. Bir süre Gentile Bellini üzerine yaptığım araştırmayla ilgili notları gözden geçirdim. Sonra, yan bölüme gidip tozlu rafların ortasındaki tüm katalogları taradım. Pek fazla bir şey yoktu. Buraya gelmeden okuduğum Fransızca iki kitap, İtalyanca bir risale, başvuru kitaplarının yer aldığı rafları boydan boya dolduran Crowe ve Cavalcaselle'in resim tarihlerinden kısa bir bölüm ve on beşinci yüzyıl Venedik ressamlarıyla ilgili ansiklopedilerde Gentile Bellini maddeleri... Aşağı yukarı hepsi bu kadardı. Bir tarih kitabında da, Gentile Bellini'nin İstanbul yolculuğuyla ilgili bazı bilgilere rastladım. Yaşadığı döneme damgasını vurmuş, her türlü unvanla ödüllendirilmiş Doclar Sarayının portre ressamı Gentile Bellini üzerine yayımlanmış tek monografiyse, ne yazık ki Almancaydı. Belli ki ünlü ressam, kardeşi Giovanni Bellini'nin gölgesinde kalmıştı sonradan. Zamanla Giovanni'nin önemi anlaşılmış, babaları Jacopo'nun dehasını Giovanni'nin sürdürdüğüne, Gentile'nin ise Venedik törenlerini görüntüleyen yeteneksiz bir sanatçı olduğuna karar verilmişti. Oysa beni Gentile Bellini ilgilendiriyordu. İstanbul'a dek gidip Fâtih'in portresini yapan oydu çünkü. Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldığı on sekiz ay boyunca yeniçerilerle saray hizmetkârlarının portrelerini de çizmiş, söylentilere bakılırsa Topkapı Sarayının ha-

rem dairesini padişahın isteği üzerine erotik resimlerle süslemiş, ne var ki İkinci Bayezıt tahta geçer geçmez bu resimlerin üzerine badana çektirip babasının koleksiyonunu Galata'da açık artırmaya çıkarmıştı. Marciana Kitaplığında dişe dokunur bir bilgi edinemeyeceğimi anladım. Elimin altındaki İtalyanca başvuru kitaplarını gözden geçirmeye karar verdim yine de. Bulunduğum masada tek başınaydım. Başka masalarda çalışanlar da uzun süre kalmıyor, görevlilerin getirdikleri eski belgeleri bir süre inceledikten sonra, geldikleri gibi sessizce gidiyorlardı. Akşama dek kitaplar arasında kaldım. Trende geçirdiğim uykusuz geceye, Venedik'le ilk karşılaşmanın heyecanına rağmen yorgunluk hissetmiyordum. Kitaplığın az sonra kapanacağını bildiren zil sesiyle irkildiğimi anımsıyorum.

❄❄❄

Marciana'dan çıkar çıkmaz soğuk bir rüzgâr çarptı yüzüme. Piazzetta bomboştu. Güvercinler bile görünmüyordu ortalıkta. Kararmış, soğuk taş kemerlerin altındaki kahvenin terasına oturdum. Piyano ne olduğunu çıkaramadığım hüzünlü bir ezgi çalıyordu. Belki Chopin'in noktürnlerinden birini, belki çok eski, pek bilinmeyen bir sonatı, belki de... Notalar Doclar Sarayının tam karşısındaki üstü kapalı bu kuytu geçidin duvarlarında çırpınıyor, tavana doğru yükselip çıkacak bir boşluk arıyor, sonra birden, rüzgâra kapılarak denize doğru uzaklaşıyorlardı. Açıkta, San Giorgio Adasındaki kilise geniş kubbesi, göğü delen sivri çan kulesi ve ön cephedeki mermer sütunlarıyla kentin uzantısı gibiydi. Yavaşça uzaklaşıyordu günbatımında. Onun, rüzgârı ardına alıp Cini Vakfının kale surlarını andıran pas rengi, yüksek duvarlarından sıyrılarak selvi ağaçlarıyla birlikte ağır ağır engine açıldığını düşledim. Rıhtım boyunca sı-

ralanmış gondolların içleri bomboştu. Denize çakılı tahta sırıkların arasında bir alçalıp bir yükseliyorlardı. Vaporettolar da öyle, arılar gibi vızıldayarak bir iskeleden öbürüne gidip geliyor, denizin üzerinde sallanıp duruyorlardı. Piyanonun etkisiyle olmalı, uzak ve güneşli bir kumsalın özlemi kıpırdadı içimde. Aynı anda çok beyaz, kat kat bir yolcu gemisinin Doclar Sarayının önünden geçerek Lido'ya doğru yol aldığını gördüm. Az ötede, kanatlı San Marco aslanıyla Teodor'un ayakları dibinde can çekişen ejderin sütunlarına doğru sular yükseliyormuş gibime geldi. Geçen geminin dalgası sandım önce, ama sular sütunların kaidelerinden yukarıya doğru yükselmeye devam ediyordu. Piezzatta'nın beyaz çizgili taşları dalgalanmaya başladı bir anda; sarayın çatı süslemeleri, balkonun iki yanındaki yontular ve dantel gibi işlenmiş mermer, suya yansıdı. Boş alan, San Marco Kilisesinin ön balkonundan çan kulesine doğru şaha kalkmış bronz atların görüntüsüyle doldu birden, mozaiklerin sarı, mavi, kırmızı, beyaz renkleri suyun aynasında uçuşmaya başladı. Kubbelerin altın kanatlı meleklerle, aziz tasvirlerinin mermer sütunlarla sarmaş dolaş olduklarını gördüm. Çok derinden gelen, bir saplantı, bir uzun ağıt gibi kendini sürekli tekrarlayan ezgilerle uyum içindeydi her şey. Günbatımında ıssız alan, görkemli geçmişin izleri, yavaşça yükselen sular... Evet sular yükseliyordu içimde yavaştan yükselen, alıp götüren özlemin acısıyla birlikte.

Piyano birden sustu. Kapkara bir gondol kayıp gitti suyun üzerinden. Onu bir başkası izledi. Gondollar Doclar Sarayıyla San Marco Kilisesinin yansıdığı suyun üzerinden Saat Kulesine doğru peş peşe geçip gidiyorlardı önüm sıra. Düş gördüğümü sandım. Uykusuz bir gecenin bitiminde Venedik'e varır varmaz yoğun bir sisin içine dalmış, sonra da, nisan güneşinde Büyük Kanal boyunca yaptığım vapur gezintisini saymazsak, kendimi

kentin en eski kitaplığının taş duvarları arasına kapatmıştım. Düş görmem doğaldı. Ne var ki, piyanistin masama yaklaşarak:

– *Aqua alta* başladı, bir an önce buradan uzaklaşmanızı tavsiye ederim! demesiyle kendime geldim. Hayalimde değil gerçekten yükseliyordu sular. San Marco Alanını deniz kaplıyordu.

– Venedik bir gün batacak! diye seslendim piyaniste.

– Evet bayım, diye karşılık verdi, gereken önlemler alınmazsa bir sualtı müzesine dönüşecek kent.

Derin mavilikte bir karartı görür gibi oldum. Yosunlu, dar sokaklar boyunca balıklar yüzüyordu. Hava kabarcıklarıyla birlikte bir gümüş sürüsü daldı bir evin açık penceresinden içeriye. Bir yengeç yavaş ve kararlı adımlarıyla salonu geçti. Çan kulelerinin yukarıya, ışığın vurduğu yüzeye doğru yükseldiklerini gördüm. Denize kaymış bir eski kentin yol işaretleriydiler.

– Artık kapatıyoruz, dedi piyanist, kapatmak zorundayız.

– Peki ben ne olacağım? Nasıl döneceğim eve?

– Nerede kalıyorsunuz?

– Piazzale Roma yakınlarında.

– Alana ayak basmadan 'Procuratie'ler boyunca yürüyün. Ok işaretlerini izleyin sonra. Rialto'ya, oradan da karşı kıyıya geçip Piazzale Roma'ya varırsınız. Fazla kaygılanmanıza gerek yok. *Aqua alta* yalnızca buraya dek getiriyor denizi.

Paramı ödeyip hemen çıktım kahveden. Piyanistin dediği gibi San Marco Alanına ayak basmadan gerisin geriye Correr Müzesine doğru yürüdüm. Oradan da kentin daracık sokaklarında buldum kendimi. Hava ka-

rarmıştı. Ölgün ışıkların yandığı kahvelerin önünden geçtim. Buralarda hiçbir şey olmamış gibi sürüyordu yaşam. Kahvelerin içi kalabalıktı. Tezgâhın önünde ya da orta yerde dikilen insanlar gördüm. Ellerindeki içki bardaklarını yudumlarken yüksek sesle konuşup gülüşüyorlardı. Her gün biraz daha denize kayan bir kentte yaşamıyorlarmış gibi kaygısız ve neşeliydiler. Aralarına karışmak istedim bir an. İçlerinden biri olmak, yorucu bir iş gününün sonunda her şeyi unutup havadan sudan –özellikle de sudan– belki *aqua alta*'nın son marifetlerinden konuşmak istedim. Ama göze alamadım ayakta kalmayı. Yürüdükçe ışıklar azaldı. Saksılarında binbir çeşit çiçekler açan balkonların altından geçtim. Kanallarda sular giderek kararıyordu. Ben yürüdükçe boşaldı sokaklar, kahvelerin ışıkları teker teker söndü. Kapanan dükkân kepenklerinin ardından bir anda karanlığa gömülüverdi kent. Bazen nasılsa açık kalmış bir pencereden, ya da bir sarayın avizesinden vuran ışık suyu aydınlatıyor, kanalın devinimiyle kırılıp yayılıyordu. Sıvası dökülmüş ıslak duvarlar boyunca yürüdüm. Taş kiliselerin açıldığı alanlardan, küçük köprülerden geçtim. Bir motor taksinin çekili tül perdelerinden sızan ışığın peşine düştüğüm de oldu, karanlıkta yol alan gondolların şıpırtısına dalıp gittiğim de. Bir ara rıhtımın taşlarına oturup kanala baktım: yıllanmış, soğuk su. Simgeler ormanında yolunu yitirenleri her an derinliğine çekmeye hazır. Yalnızca köprü başlarında değil, rıhtımların, bahçe duvarlarının önünde de rastladım merdivenlere. Basamaklar kanala iniyordu içimde büyüyen korkuyu çoğaltarak. Yalnızlıktan korkmuyordum, hayır. Tam tersine nicedir aradığım, peşine düştüğüm ender bir şey olmuştu yalnızlık. Kentin hayaleti de ürkütmüyordu beni. Sudan korkuyordum, suyun çağrısına kapılıp kendimi kanala bırakıvermekten. En çok bir köprünün üzerinde, aşağıya eğilip suya yansıyan suretimi görünce

geliyordu bu istek. Rıhtımda otururken de bedenimin aynı duyguyla ürperdiğini söylemeliyim. Su yeşil, bazen sarı, çoğu kez de kara, kapkaraydı. Evlerin yüzleriyse kırmızı. Portakal rengine çalan, bir tuhaf, güzel mi güzel kırmızı. Ama gün dönüp ışık azalınca renkler de belirsizleşmiş, her şey silik, gizemli bir havaya bürünmüştü. Suretimle evlerin yüzü birlikte dalgalanıyordu kanalda, biçimler bir toplanıp bir ayrışıyor, taşla su yer değiştiriyordu sanki. Rıhtıma oturup ayaklarımı kanala sarkıtınca yeni bir yaşamın eşiğinde olduğum sanısına kapıldım. Gökyüzü ayaklarımın altından başlıyordu artık. Geçmiş ardımda kalmıştı, soğukluğunu yüreğimde hissettiğim rıhtım taşları kadar gerçek ama uzak bir zamanda. Önümdeyse belirsiz bir boşluk vardı, kanalın suyu kadar bulanık ve çekici. Diyeceğim, ne geçmişi ne de geleceği olan biriydim, Venedik'in kenar mahallelerinden birinde rıhtıma oturup ayaklarını kanala sarkıtmış, kendi suretine dalıp gitmiş bir ecinni olabilirdim belki, ya da bu ayna oyununa kapılıp her şeyin tersyüz olduğunu, gökyüzünün ayaklarının ucundan başladığını hayal eden dalgacının biri. Zemin katta değil su dibinde oturduğumu, az sonra döneceğim stüdyonun şu an belki de sular altında kaldığını düşündüm. Böyle bir durumda duşun arka bölümündeki motorun kendiliğinden çalışmaya başlayıp suyu kanala pompalayacağı aklıma gelmedi nedense. Kendimi bir sualtı sakini olarak görüyor, Dostoyevski'nin 'Yeraltından Notlar'ına inat 'Sualtından Notlar' adlı bir anlatı yazmayı tasarlıyordum. Bu kente geliş amacımı, bir süredir hayalimde dallanıp budaklanan Gentile Bellini'nin öyküsünü unutmuştum bile.

Bir akordeon ezgisiyle daldığım düşten uyandım. Büyük bir gondol girmişti kanala. Önde akordeon çalan yaşlı bir adam, arkada kürek çeken gondolcu vardı, or-

tadaysa dört Japon. Koltuklara karşılıklı oturmuşlar, bakışlarını değişmez bir noktaya dikmişlerdi. En küçük bir kıpırtı yoktu yüzlerinde. Amerikan savaş gemilerine pike dalışı yapan kamikazelerden farksızdılar. Dördünün de erkek oluşu dikkatimi çekti. Gondol benim hizama gelince 'Sorrento'ya Geri Dön'ü çalmaya başladı akordeon. Japonlardan biri yüzünü bana çevirip ilgiyle baktı. Gülümsedim. Dudakları kıpırdar gibi oldu biraz, yüz çizgileri gevşedi. Sonra bakışları eski ifadesini aldı yeniden. Gondol kanal boyunca ilerleyip bir köprünün ardında kayboldu. Ben de oturduğum yerden kalktım, ıssız sokaklarda yürümeye devam ettim.

Bir yandan yürürken bir yandan da Venedik sokaklarının darlığını anlatmak için bir benzetme arıyordum kendimce. 'İki insanın yan yana geçemeyeceği kadar'ı beğenmedim. 'Balık avlayan kedi sokağı gibi' demeyi de züppece buldum biraz. Herkes Paris'i bilmek zorunda değildi ki! Derken bir şimşek çaktı, ardından bir tane daha. Gürleyen gökle birlikte gündüz gibi aydınlandı ortalık. Sokağın iri taşlarıyla duvarların tuğlasını gördüm. Bir de üzerime sarkan ağacın dallarını. Yanıma şemsiye almadığıma hayıflanmadım desem yalan olur. Ya sağanak indirirse demeye kalmadan yağmur başladı. Giderek çoğaldı hızı, sokaksa yürümekle bitecek gibi değildi. Birden şemsiyem olsaydı bile onu bu daracık sokakta açamayacağımı düşündüm. Benzetmeyi bulmuştum işte! Evet, Venedik'in bazı sokakları şemsiye açamayacak kadar dardı. Sonra bunu bir kitapta okumuş olabileceğim geldi aklıma. Her neyse, kendi buluşum olmasa da, önümde uzayıp giden sokağın darlığını ne güzel anlatıyordu! Bu 'şemsiyemi açamayacak kadar dar' sokak geniş bir alana çıkardı beni. Oradaki pizzacıya girip bir masaya oturdum.

Pizzamı beklerken sabah iskeleden aldığım kent planını çantamdan çıkararak masanın üzerine yaydım.

Bütün çabalarıma karşın San Marco Alanından sonra nerelerden geçip buraya, Campo San Margherita'ya dek geldiğimi çıkaramadım. Rıhtımlar boyunca yürümüş, karanlık sokaklardan, bazı köprülerle küçüklü büyüklü alanlardan geçmiştim ama, planda buraları bulmakta güçlük çekiyordum. Anlayamadığım bir başka konu da, Rialto Köprüsünden geçmediğime göre nasıl olup da Büyük Kanalın sağ kıyısına ulaşabildiğimdi. Plana biraz dikkatli bakınca Rialto'nun ilersinde, sağ yakayla sol yakayı birleştiren bir başka köprü daha gördüm. Campo Morosini'den gelip bu köprüden karşıya, Accademia'nın bulunduğu kıyıya geçmiş olmalıydım. Sonra yine sokaklarda yitirmiştim yolumu. Kanalların labirentine dalmış, sağanak indirinceye dek cebimden planı çıkarıp bakmaya gerek duymadan kentin karanlığına bırakmıştım kendimi. Yarın Accademia'ya gidip yeniden Gentile Bellini'nin dünyasına dalacağımı düşünerek rahatladım. Az önceki gerginlik gitmişti üzerimden. Kent rehberinde suyu boşaltılmış bir kanalın fotoğrafını görünce iyice şaşırdım. Kanallar insanın boğulacağı kadar derin değilmiş demek. Dipteki siyah tortuya çakılmış birkaç kayık elle tutulacak kadar yakındaydı. Evlerin temelinin, her şeye karşın toprakta olduğunu bir kez daha anımsayıp Venedik'in gerçekte adalar üzerine kurulduğunu, karadan tümüyle uzak da olsa sarhoş bir gemi gibi palamarlarını çözerek alıp başını gidemeyeceğini anladım. Kökü toprakta olmanın getirdiği güven duygusuyla iyice gevşedi sinirlerim. Beni yatıştıran bu duygu değil, pizzanın eşliğinde yuvarladığım nefis şaraptı belki. Lokantadan çıktığımda biraz başım dönüyordu. Ama bu kez kaybolmadan buldum oturduğum sokağı. Soyunmamla yatağa girmem bir oldu. Sabaha dek deliksiz uyudum.

Venedik, Nisan 1996

GEMİLER DE GİTTİ

I

Bu kentin gerçekte bir liman, daha önceden bana söylendiği gibi büyük, çok büyük tonajlı gemilerin yapıldığı bir tersane-kent olduğunu trenden iner inmez anladım. Garda, bir süre dinlenip yol yorgunluğunu atabileceğim, daha doğrusu Fransa'nın bir ucundaki bu uzak kente gelmenin heyecanını yatıştırabileceğim bir kahve bile yoktu. Önce yürüyen merdivenle perondan yukarıya çıktım, sonra asansörle yeniden peron düzeyindeki caddeye indim. Öylesine tuhaf bir konumu vardı garın. Tren sarı çerçeveli pencerelerle kaplı üst geçidin altından geçiyor, trenden inen yolcularsa içinden. Kente dağılmadan önce bir görünüp bir kayboluyorlar pencerelerin ardında. Onların da çoğunun benim gibi bekleyeni yok. Sağa sola bakındım: görünürde ne bir taksi durağı, ne koşuşan insanlar ne de, Fransa'nın taşra kentlerinde çok sık rastlanan gar lokantaları. Demek ki gerçekte tren yoluyla değil denizden geliniyor buraya. Daha doğrusu bir zamanlar öyleymiş, dev transatlantiklerin buradan Yeni Dünya'ya demir aldıkları yıllarda. Gerçi hızlı tren iki buçuk saatte alıyor yolu, Paris Montparnasse Garından Saint-Nazaire'e bir çırpıda ulaşıyor, üstelik sel bölgesinden geçerek. Alışılmadık bir manzaraydı yol boyunca tren penceresinden gördüğüm. Loire Irmağı taşmış, her yanı sular kaplamıştı. Göle dönüşmüş tarlaların içinden geçtik. Fırtına ağaçları sökmüş, köylerin sokaklarını sel basmıştı. Suda evlerin su-

retini gördüm. Bir de kavakları, incecik kadınlar gibi aynada çırılçıplak. Martılar bir çatıdan ötekine, pencere kepenklerinden havalanıp bahçe çitlerine konuyorlardı. Tufandan sonraki sessizlik egemendi manzaraya. Her şey bir anda olmuş, yeryüzü şekilleri değişmişti sanki. Bir evden ötekine ancak kayıkla gidilebiliyordu. Suların neredeyse tümüyle örttüğü arabalar, evler, duvarlar gördüm. Ama tren, nasılsa, hızla geçip gitti sel bölgesinin içinden. Her şeyin, günlük yaşamın bile durduğu; okulların, fırınların, hastanelerin kapatıldığı, ulaşımın neredeyse olanaksız olduğu Loire-Atlantique bölgesinde hızlı tren, seferini gecikmesiz sürdürebiliyor demek. Cumhurbaşkanı Mitterand'ın birkaç yıl önce bu hattı görkemli bir törenle açması boşuna değilmiş. Bir zamanlar dev transatlantiklerdi 'rejimin harikası', şimdiyse hızlı trenler. Ama Saint-Nazaire Garında her şey eski, çok eski bir zamanı çağrıştırıyor. Fransa'nın, garında kahve olmayan bu tek kentine ayak bastığımda bir an önce limana gitmek, fotoğraflarından tanıdığım, günler geceler boyu düşlediğim limana --okyanustan önceki bu son durağa– ulaşmak için sabırsızlanıyordum. Oysa kimseler yoktu çevrede, taksi durağı bomboştu. Yanımda fazla eşya getirmediğime sevindim.

Bavulumu sürükleyerek ana caddeye doğru yürüdüm. Cadde boyunca dükkânlar, kahveler, sonra yine dükkânlar. Ve oteller. Bir bakıma müşterisiz oteller kenti Saint-Nazaire. Derin bir iç sıkıntısı duydum. İkinci Dünya Savaşında bombalandıktan sonra yeniden kurulan bir kentin beyaz duvarlı, kişiliksiz, modern yapılarıyla karşılaşmanın, birbirini dikey kesen cadde ve sokaklarda serserice dolaştıktan sonra boş bir otelde geceleme olasılığının getirdiği bir sıkıntı. Yalnızlık içimde bir ikinci insan oldu artık, bana kendini sevdirdi. Alıştık birbirimize. 'Ben hangi şehirdeysem / Yalnızlığın

başkenti orası'. Uzun süre Cemal Süreya'nın bu dizeleriyle dolaştım kentleri; göçebeliğim Türkçeye kar gibi yağan, duru, saydam sözcüklerin şairi Cemal Süreya'nın 'Göçebe'siyle yeni bir anlam kazandı. Ama şimdi yalnızlık duymuyorum. Ne yolculukta, ne evimde. Ne de 'düşman memleketi' bir otel odasında. Şu an içimde büyüyen duyguyu, yavaşça kabarıp yükselen ürpertiyi Fransızca bir şarkının sözleri dışa vurabilir ancak: 'Je ne suis jamais seul avec ma solitude'. Evet, 'yalnızlığımla yalnız değilim hiçbir zaman'. En yakın yoldaşımız, gerçekte bizi hiç terk etmeyen en sadık dostumuzdur yalnızlık. Ve yabancı bir kentin garında trenden inip kalabalığa karışmak bu dostluğu daha da perçinler.

II

"Limana bakan bir balkon ya da terastan görülen manzarayı dünyada hiçbir şeye değişmem," demiş Paul Valery. Limanın orta yerinde yükselen modern bir yapının en üst katındayım, bir süre konuk kalacağım 'Yabancı Yazarlar Evi'nde. Tam köşede, üç yana cephesi olan güzel bir apartman katı, oldukça da büyük sayılır. Salondan balkona çıkılıyor, mutfaktan bir başka balkona. Arkadaki yatak odasının penceresi limanın havuzunda demirli gemilere, vinçlerle depoların; balıkçı tekneleriyle römorkörlerin, çelik putrelli köprülerle tersanelerin kaynaşıp halleştiği kurşuni beyaz, metalik bir dünyaya açılıyor. Bilmem bu dünyanın şiirini yakalayabilecek miyim? Şimdilik ağır basan duygu, yabancılık. Bugüne dek hep dışında kaldığım, uzaktan bakmakla yetindiğim bir dünya. Ne gönlümde yeri var ne belleğimde.

Çalışma odasından görülen manzara salonunkiyle aynı: Loire Irmağının genişleyip Atlantik Okyanusuna karıştığı yerde iki yakayı birbirine bağlayan Saint-Nazaire Köprüsü. Ve köprünün ötesinde sol kıyı boyunca uzayıp giden rıhtıma bağlı gemiler, gemiler... Petrol rafinerileriyle ağızlarından alev fışkıran fabrika bacaları. Buradan bakıldığında sağda, ırmağın daraldığı alana doğru serpilmiş evler, ağaçlar. Hatta yapılaşmanın henüz kemirmeye başlamadığı bir orman. Plajı da göre-

biliyorum, doğal bir kumsal, ormanın önü sıra uzayıp gidiyor.

Köprülerin yalnızca iki yakayı değil, benim gibi 'iki yakası bir araya gelmeyenleri' de birleştirdiklerini düşündüm hep. Boğaziçi Köprüsünün beni bana götürdüğünü yazdım bir öykümde, Mayakovski gibi Brooklyn Köprüsünün cıvata düzenine övgü düzmediysem de ne denli güç koşullarda yapıldığını anlattım. Boğazın üzerinden Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ilk köprü şaşkınlık uyandırmıştı bende; ikincisine, belki Anadoluhisarı'ndaki evimizin tam yanında olduğu için, çok çabuk alıştım. Bir başka öykümde de Galata Köprüsünün altındaki Haliç'in bulanık suyuna bakan kuytu kahvede buluşturdum genç insanları. 'Köprüaltı'nda onların baskı dönemi boyunca yaşadıkları umutsuzluğu, askeri darbeden sonra başlayan o müthiş yangın karşısındaki umarsızlıklarını anlatırken, üzerinden tanklar geçtikçe sarsılan emektar köprünün de bir başka çağ yangınıyla tutuşup kül olacağını, yerine talancı yönetimin kentin tarihsel bağrına hain bir bıçak saplar gibi kişiliksiz, beton yığını bir kalkar köprü dikivereceğini bilmiyordum henüz. Apollinaire ünlü şiirinde söz etmeseydi, Mirabeau Köprüsünün altından akıp giden aşkları da mutlaka ben yazardım. Kaç kez o köprüden Seine Nehrine baktım. Sular bulana durula akardı beton rıhtımlar boyunca. Ve Eyfel Kulesi, yıllardır yerinde çakılı durmaktan sıkılıp kapılmak isterdi bu akışa. Eyfel Kulesini, Apollinaire gibi, 'Seine'in meleyen köprülerini güden çoban kız'a benzetmezdim herhalde. Kule sözcüğü yalnızca Fransızcada dişi çünkü, Türkçedeyse zaten böyle bir ayrım yok. Kuleler, özellikle İstanbul'da, sünnetli erkeklik organlarına benzer, çoban kızlara değil. 'Mirabeau Köprüsü'nün yazıldığı çağ, teknolojinin şiire ilk kez girdiği, Nâzım Hikmet'in makineleşmek, arkasına bir uskur takıp engine açılmak istediği, yelesiz demir

beygirlerin ray üzerinde bir kentten ötekine koşturdukları bir çağdı.

Köprüleri bir metafor olarak gördüm her zaman, onlardaki taş ve demirin şiirini, doğaya meydan okuyan duruşlarındaki gizi çözemedim. Paris'in en eski, en gün görmüş köprülerinden 'Pont-Marie'nin yosun kaplı taş ayaklarını, bir zamanlar iki yanında sıralanan dükkânlarla evleri, evlerin önünde halka gösteri yapan hokkabazları betimlerken de gerçekte gece Saint Louis Adasındaki ışıklı kahveden odamın dar yatağına dönüşlerimi, köprünün beni Paris'e ilk gelişimde bir süre oturduğum Figuier Sokağının açıldığı küçük alana nasıl ulaştırdığını, orada Hôtel de Sens'ın duvarlarını görür görmez Anadolu'nun bir bozkır hapisanesinde bıraktığım dostların özleminin Seine Nehri gibi içimde nasıl kabarıp yükseldiğini anlatmam gerektiğini biliyordum. Yine de istediğim gibi yazamadım köprülerin öyküsünü. Onlarda göçebe bir yaşamın, sürgünde geçen yılların birikimiyle çoğalan yurt özleminin simgelerini her zaman yakalayamadım. Boston'da Charles Irmağının üzerindeki uzun köprüden arabayla geçerken eli elimden kayıp giden sarışın kadının ancak onunlayken tadabildiğim mutluluktan öç alırcasına bana sunduğu zehri de yazarım belki bir gün, Mostar'daki Osmanlılardan kalma o güzelim taş köprünün boşluğa asılı bir çığlık gibi barbarların top atışıyla Neretva'nın sularına gömülüşünü de.

Saint-Nazaire Köprüsü, bir yudumda baş döndüren en buruk Fransız şaraplarının üretildiği bağlarla birbirinden alımlı beyaz şatolar arasından akıp giden Loire Irmağının okyanusa kavuşurken genişlediği yerde heybetle dikiliyor. Doğaya meydan okuyan bir köprü o da, beylik deyimle bir 'teknoloji harikası'. Avrupa'nın en büyük köprüsüymüş, tam 3.356 metre uzunluğunda. Limanın karşı yakaya doğal uzantısı gibi. İncecik bir dış-

bükey yay çiziyor puslu havanın içinde. Ayakları ise coğrafyaya orantılı olarak alçalıp yükseliyor. Kesinlikle simetrik değil yani ve köprüden çok bir yunus balığının sırtını andırıyor. Bu benzetme benim değil, benden önce burada kalmış bir İtalyan yazarın. Bana kalsaydı otobur bir dinozora benzetirdim onu. Gerçekten de karşı yakadan limana doğru her adımda yükselen ayaklar dinozorun kuyruğunu oluşturuyorlar, suya çakılı iki yüksek ayak arasına gerilmiş otoyol sırtın profilini çizmekte, tersanelere doğru alçalan eğimde ise boyun ve baş sıralanmış; hayvan iri gövdesiyle orantısız o yumruk kadar başıyla dönüp kuyruğuna bakıyor gibi. Araba trafiği her iki yönde baştan kuyruğa, kuyruktan başa doğru akıyor. Ve kocaman, çok kocaman şileplerle metan gazı taşıyan tankerler geçiyor altından. Evet, gerçekten otobur bir dinozorun profili var karşımda. Jurassic Park modasının etkisinde yazmıyorum bunları. Saint-Nazaire Köprüsü kratase döneminden kalma bir Braşiozor'a benziyor.

İtalyan yazar Giuseppe Corte de bir günlük tutmuş burada, yurduna, çocukluğunun yeşil tepelerine dönmeden önce. Nedense köprüyü yunus balığına benzetmiş, vinçleriyse dikilitaşlara. En büyüklerinin gökdelenlerle füze rampalarını andırdıklarını da yazmış. Bana kalırsa bastıbacak devleri andırıyorlar ray üstünde kayan ayaklarıyla. Limanı çepeçevre saran tek kollu, dört bacaklı yaratıklar. Ve kolları bacaklarından çok daha uzun. Yük boşaltırken bile biraz aykırı duruyorlar; başka bir dünyadan gelmişler gibi. Hep devinim halindeler ama kalkıp hiçbir yere gidemeyecekleri de kesin. Buraya, okyanusun gelgitinden uzak bu kuytu limanın rıhtımına, durgun havuzun yeşil suyuna karşı çakılıp kalmışlar işte. Oysa gemiler her an demir alıp denize açılmaya hazır. Gemilerle vinçlerin dansını da yazarım belki bir gün. Ve elbette rüzgârı.

Saint-Nazaire rüzgârın egemenliğinde bir kent. Uzaktan, uçsuz bucaksız okyanusun göz alabildiğine yayıldığı yerden kopup geliyor su kütlesini dalgalandırarak. Çoğu kez korkunç bir canavara dönüştürüyor okyanusu; yerinde duramayıp çevresine saldıran, giderek azıp kuduran bir yırtıcı hayvana. Bazen de yavaş esiyor tuz ve nem içinde uluyarak. Gemilerin limana girdiği dar kanaldan geçiyor, kalkar köprünün altındaki suyu ürpertiyor doklara ulaşmadan önce. Rüzgârı anlatmalıyım bir gün. Ama henüz yeterince tanımıyorum onu. Ne huyunu biliyorum ne gücünü. Bildiğim, Karadeniz'den Boğaza yaman esen karayele hiç mi hiç benzemediği. Ne poyrazla akrabalığı var ne lodosla. Ve birden Nâzım'ın dizeleri çakıyor belleğimde: 'Mevsim bahara yakın / Hava lodos./ Nasıl şiddetli / Nasıl sıcak esiyor... / Biz altı yüz adet / Kadınsız erkeğiz'. Bu dizeleri hapisanede yazmıştı Nâzım, şimdi terk edilmiş o karanlık yapının bir koğuşunda diğer hükümlülerle lodosun sesini dinlerken. Bilirim Uludağ'ın eteklerinde kötü eser lodos, insanı –hele kadınsızsa– çileden çıkartır. Bir süre dolaşıp durmuştum oralarda, sarışın bir kadınla Nâzım'ın kaldığı hapisanenin fotoğraflarını çekmek için. 'Bir aydır ki hapisane geceleri böyledir / Kızgın dişi kediler/ – apışları ıslak/ tüyleri diken diken/ enselerinde diş yerleri–/ bazan kuş / bazan insan sesi çıkarıp / dolaşıyorlar / gebe kalana kadar.' Kedilerin lodosta çığlık çığlığa nasıl çiftleştiklerini düşlemezsem bu gece uyuyabilirim belki, yalnız yatağımda rüzgârın çoğalan uğultusunu dinleyerek.

III

Gece yarısı çok yakından gelen bir makine gürültüsüyle uyandım. Perdeyi çeker çekmez geminin ışığı vurdu odaya. Kocaman bir Rus şilebiydi. Tüm ışıklarını yakmış, pencerenin tam altında duruyordu öylece. Biri önden öteki arkadan gelen iki römorkörün eşliğinde dar havuzu boydan boya kaplamıştı. 'Petit Maroc' mahallesinin iki katlı evleri oyuncak gibiydiler direklerin arasında. Bu denli büyük bir gemiyi bunca yakından görmek, içimde çocuksu bir heyecan uyandırdı. Neredeyse yatak odama girecek, öylesine yakın, görkemli. Oysa gemileri görmeye alışığım, Boğazdan geçen tankerleri, şilep ve ro-roları. Yine de çok heyecanlandım. Belki Odessa'dan geldiği için. Akdeniz'e inip Cebelitarık'tan Atlantik'e açılmadan önce Anadoluhisarı'nda bizim evin önünden geçmişti kuşkusuz. Onu çatı katındaki odamdan da görebilirdim, iskelede vapur beklerken ya da kıyı kahvesinde çayımı yudumlarken de. Saint-Nazaire'le İstanbul'u birbirine bağlayan bir gemi işte, bir yüzer köprü. Nedir kentleri birbirine bağlayan? Elbette uçaklar, trenler, gemiler. Ve mektuplar. Telefon hatları da bağlar kentleri birbirine, karşı taraf ısrarla çalan telefonu açmasa da. Öykülerimde kentleri düş gücümle birbirine bağlamayı denedim. Oysa bir işaret yeterli bu imgesel bağı kurmak için, örneğin metrodaki afişler ya da Paris'teki Türk kahvelerinin duvar halıları. Hepsi de Boğaz Köprüsünü gösterirler nedense ve altın-

dan geçip giden gemileri. Boğazı düşündüm, Odessa'dan gelen geminin yarıp geçtiği mavi suları. Sabah güneşinde pırıl pırıl, günbatımında erguvan rengi. Nasıl da çabucak dönerdi sular maviden yeşile, yeşilden laciverde, sonra kızıla. 'Sular sarardı, yüzün perde perde solmakta'. Perdeyi çekip yatağıma döndüm İstanbul'un özlemiyle kahrolarak. Orada, Boğaza bakan bir evin çatı katında boşuna çalıp duruyor telefon. Bu Saint-Nazaire'de ikinci uykusuz gecem.

IV

Bu akşam televizyonda ilk haber Brötanya kıyılarında bulunan patlayıcı maddelerle ilgili. Bir gemiden düştüğü ya da bırakıldığı tahmin edilen binlerce patlayıcıyı fırtına karaya vurmuş. Aramalar gece gündüz devam ediyor. Görevliler yağmur çamur demeden, çatıları uçuran rüzgâra aldırmadan kıyıyı boydan boya taramakta. Polis, jandarma ve sahil koruma birlikleri alarmda. Saint-Nazaire çevresindeki plajlara da giriş çıkışlar yasaklandı. Halk tehlikeye karşı sürekli uyarılıyor. Dinamit lokumları elde patlarsa parmakları uçurabiliyormuş. Bu yaz, plajlar temizlenip halka açıldıktan sonra, talihsiz bir gencin bacağı ya da bir çocuğun eli beklenmedik bir anda kopabilir. Güneşlenen bir kadının çıplak gövdesinde patlayabilir kumun altında kalmış bir lokum. Tatilin bir karabasana dönüşebileceğini, bu güzelim kıyılarda savaştan yıllar sonra yeniden bir kan ve ateş yağmurunun başlayabileceğini düşünüyorum. Oysa 'lokum' sözcüğünün nasıl da yumuşak, güzel çağrışımları var dilimizde.

Deniz bir zamanlar yalnızca bağrındaki nimetleri vururdu kıyıya. Sular çekilip gittiğinde uzun çizmeli adamlar balçık rengi tortunun içinde birşeyler arayıp dururlardı. Okyanus kıyısına ilk gelişimde gelgit olayının bu yörede aldığı boyutlara inanamamış, bir sabah uyandığımda denizin çekip gittiğini, balıkçı tekneleriyle yelkenlilerin bozguna uğramış bir ordunun araçları gibi nasıl çamura saplanıp kaldıklarını hayretle görmüştüm.

Sonra alıştım suyun devinimine. Bildiğim Akdeniz mavisi dışında başka renkte denizler de olabileceğini, yeşilden kurşuniye dönen suyun dalga dalga yükselir ya da ansızın çekilirken insanda erotik bir heyecan uyandırabileceğini anladım. Giderek bu heyecan, denizkızlarının çağrısına benzer, ıslak, ürpertici bir duyguya bıraktı yerini. Geceleri, bir kadınla birlikteyken bile çok az uyuyabildim. Hafta sonu tatillerinde ne zaman okyanus kıyısında yalnız yürüyüşe çıksam yosun ve iyot kokusuyla gelen rüzgârda dişi bir elin okşayışlarını arar oldum. Şimdiyse, düşlediğim okşayışlardan belki daha az tehlikeli bir şeyi, dinamit lokumlarını getiriyor rüzgâr. Bu güzelim kıyılara sanayi artıklarını yığıyor. Paslanmaya yüz tutmuş boş konserve kutularıyla plastik şişeler arasında bir araba lastiğine, tuz ve nemden delinmiş bir benzin bidonuna, ya da yırtık çizmelere rastlayabilirsiniz her zaman. Birkaç yıl önce dev Japon tankeri Mokakadiz battığında tüm Brötanya'da doğa aylarca can çekişmedi mi? Martılarla karabataklar, pul pul balıklarla bir yudumda hüüp diye yutulan o canım istiridyeler katrana, zifte –beni bağışlayın, boka– bulanmadı mı? Yetkililer hâlâ yeterince önlem almamış olmalılar ki, Ouessant Adası açıklarından geçip Kuzey Denizine doğru yol alan gemilerin yükü buraya, Loire ağzındaki plajlara dek vurabiliyor. Ve nedense bir kasa viski ya da su geçirmez ambalajlarda Havana puroları değil de dinamit lokumları çıkıyor denizden. Bu olay doğayı, yani yaşamı her zamankinden daha çok korumamız, nerede olursa olsun yaşlı dünyamızın tüm güzelliklerine, André Gide'in deyimiyle söylersek 'Yeryüzü Nimetleri'ne mutlaka sahip çıkmamız gerektiğini bir kez daha anımsattı bana. Ve Marguerite Duras'ın *Tarquinia'nın Küçük Atları*'nı[1] düşündürdü. İkinci Dünya Savaşından kalma bir mayının yıllar sonra patlayarak bir gencin ölümüne yol açması, tatillerini o yörede geçiren iki çiftin yaşadığı

[1] Can Yayınları, Çeviren: Leyla Gürsel.

gerilime yeni bir boyut katar bu romanda. Yaşanılan aşk ve yalnızlığın, bireysel dramların temelinde başka bir dram yatmaktadır: savaş. Duras'ın bu romanını özenle çevirip bitirdiğinde kitabın Türkçe adını *Aşka Tatil Yok* koymasını önermiştim anneme. Beni kırmamış, roman bu adla yayımlanmıştı. Kahramanlardan birinin söylediği bu söz nedense yer etmiş belleğimde. Aslında yalnızca aşka değil savaşa da tatil yok. Ve Saint-Nazaire hâlâ savaşın izlerini taşıyan bir kent.

Bu satırları yazdığım odanın penceresinden Almanların limanın orta yerine inşa ettikleri 'Denizaltı Üssü'nü görebiliyorum. Tüm çabalara, patlayıcı madde teknolojisindeki tüm gelişmelere karşın hâlâ yıkılamamış korkunç bir beton yığını. Soğuk hava depolarıyla hangarların, şileplere dondurulmuş et yükleyen dev vinçlerle balıkçı teknelerinin arasında öylece duruyor paslı demirleri, yosunlu duvarlarıyla. Bir korku filminden çıkıp gelmiş gibi. Ve savaş boyunca Atlantik'te kimseye göz açtırmayan, nice gemiyi batırıp nice ocağı söndürdükten sonra bu betonarme kalenin içindeki yuvalarına dönüp saklanan denizaltıların yerinde balıkçı tekneleriyle römorkörler dinleniyor şimdi. Torpil korkusundan, fırtınada çatlayıp yarılan açık denizden uzakta. Bir gün, hiç beklenmedik bir anda, örneğin balığa çıkar ya da yabancı gemilere siste yol gösterirken bu teknelerden biri infilak edebilir. Savaş boyunca Amerikan ve İngiliz uçaklarının 'Denizaltı Üssü'ne yağdırdıkları bombalardan biri *Tarquinia'nın Küçük Atları*'ndaki gibi yıllar sonra patlayabilir çünkü. Kuytu bir liman ya da yaz güneşinin kavurduğu uçsuz bucaksız bir kumsal, hiç fark etmez. Savaş artık her yerde. Yalnızca izleri, sarılmayan yaralarıyla değil bombalarıyla da çevremizde sürüp gidiyor. Savaşa tatil yok.

V

Taşrada, evimizin büyük bahçesindeki dutun altında bir havuz vardı. Büyükannemin yetiştirdiği sebzeleri, mavi beyaz mor sümbülleri, gözü gibi koruduğu gül fidanlarını sulamak, gün boyu sıcakta kavrulup çatlayan toprağı akşamla birlikte serinletmek için yaptırdığımız bir havuz. İçinde kırmızı balıklar yoktu. Ne yonca yaprağı biçimindeydi ne de baklava. Fıskıyesiz, boyasız badanasız, eskice bir havuzdu diyeceğim. Dedem ikindi namazından sonra peykesini çekip kenarına oturduğunda Hâşim'in 'Seyr eyledim eşkâl-i hayatı / Ben havz-ı hayalin sularında' dizelerini anımsayarak düşlere dalar mıydı bilmem ama, biz çocuklar (ağabeyimle ben) ne zaman eğilip içine baksak bir oyuncak geminin hayalini görürdük derinde.

Yaşadığımız bozkır kasabasında en çok özlediğimiz, uzun ve sıcak yaz günleri boyunca en fazla yokluğunu duyduğumuz, içimizde her dem bir kırlangıç telaşıyla kıpırdayan denizdi. Hiç görmemiştik denizi. Varlığını resimli kitaplardan biliyorduk. Bir de okulda binbir güçlükle ezberlediğimiz şiirlerden: 'Sevgilimiz / Ey deniz! / İşte biz/ Nihayetsiz / Mavilikler yolcusu!' Uzakta, göz alabildiğine uzayıp giden bozkır toprağının bittiği yerden başlayan geçit vermez dağların da ötesinde, erişilmez bir yerdeydi deniz. Onu düşlemek bile çocuk muhayyilemizi aşıyordu. Ama serüven kitaplarını okuyup o yıllarda pek moda olan hececi şairlerin yapıt-

larını ezberledikçe hayalimizde biçimleniyor, imgesel bir gerçeklik kazanıyordu. Ömer Bedreddin Uşaklı'nın 'Deniz Sarhoşları'yla birlikte biz de sahile koşuyor, bazen yırtık yelkenli bir sandala çarparak, bazen de ufkun kıpkızıl şarabına taparak gitgide coşuyorduk. Bir damla su deniz olup taşıyordu gözümüzde. Türkçe dersinde tahtaya kalkıp öğretmenin sert bakışlarına aldırmadan bir çırpıda haykırıyorduk denize olan özlemimizi: 'Bir gün nehirler gibi çağlayarak derinden / Dağlardan, ormanlardan sana akacak mıyım? / Ey deniz, şöyle bir gün sana bakacak mıyım / Elma bahçelerinden, fındık bahçelerinden?'

Yıllar sonra ilk kez bir tren penceresinden görecektim denizi. Ve *İlk Kadın*'da betimlemeye çalıştığım o anlatılmaz duyguyla ürperecektim: "Uyandığında, tombul yüzlü köylü kadının karşısında gözkapaklarını aralayıp camdan dışarı baktığında, inanılmaz bir mavilik, sonsuz bir boşluk açılmıştı önünde. Denizi ilk görmenin heyecanıyla her şeyi, yolculuk boyunca bitip tükenmek bilmeyen tünellerin karanlığını, günebakan tarlalarının tekdüzeliğini bile unutmuştu. Başka bir coğrafyada, yeni bir yaşamın kıyısındaydı artık. Sonunda denizi görmüş, onu her an İstanbul'a biraz daha yaklaştıran trenin tekerlekleriyle birlikte içinde dönüp duran tozlu yolların, dağ ve ovaların kıtasal ağırlığından kurtulmuştu. Tren, akşam güneşinin aydınlattığı kıyı boyunca ilerliyor, bacasından mavi-beyaz dumanlar çıkartarak kırmızı çatılı evleri, temiz caddeleriyle uzakta beliren liman kentine götürüyordu onu. Limanda bekleyen gemiye, bir başka yolculuğa, bir başka dünyaya götürüyordu. Bir anlık uykunun bitiminde yaşamına böyle ansızın giriveren, varlığını saran, onu önce şaşırtıp sonra büyüleyen denizle birlikte değişivermişti dünyası. Annesinin anlattığı masallardan kalan bulanık izlenime, kitaplarda okuduğu, fotoğraflarda gördüğü maviliğe ben-

zemiyordu deniz. Bambaşka bir şey, anlatılamayacak kadar güçlü bir duyguydu. Gökyüzü uzaklaşmış, mesafeler büyümüştü sanki. Şaşılacak ölçüde değişip genişlemiş, yeni boyutlar kazanmıştı her şey. Deniz gerçekten inanılmazdı."

Çocukluğumun bozkır kasabasına yakıcı bir ağustos sıcağında geldi deniz. Ekin çoktan biçilmiş harmanda dövülüyordu. Bazı Cumhuriyet dönemi ressamlarının gerçekçi tablolarından tanıdığımız bağrı yanık Anadolu köylüsünün testiden bir dikişte içtiği ayranın serinliğinde değildi, hayır. Bir kavak ağacının gölgesinde uyurken görülen düşlerin mavi kıpırtısında da değildi. Deniz bir oyuncak transatlantik biçiminde geldi taşradaki evimize, havuzun bungun, bulanık suyuna yerleşti. Yine bitmez tükenmez yolculuklarından birinde olan babam ağabeyimle bana üç bacalı, kara-beyaz bir transatlantik gönderınişti bu kez, adının Fransa olduğunu bildiğimiz o uzak ülkeden dönüşünde. Bir süre İstanbul'da kalacaktı, sonra annemle gelip dedemin evinden alacaklardı bizi, temelli İstanbul'a yerleşecektik, üç yanı denizle çevrili o büyülü kente. Yakında çıkacağımız yolculuğun heyecanını unutuvermiştik birden. Ne annemle babamın yokluğu umurumuzdaydı ne de ağustos sıcağında eriyen asfalt yollarıyla bizi sarıp sarmalayan, en uçarı sevinçlerimizi yaşadığımız kasaba. Sabah kalkar kalkmaz ahşap merdiveni bir çırpıda inip havuz başında alıyorduk soluğu. Kocaman karınlı kapkara teknesi, güverteleri, güvertelerinde boydan boya sıralanmış kurtarma kayıkları ve kaptan köşküyle transatlantiğimiz bizi bekliyordu. Üç bacasından da dumanlar çıkarmaya başlayacaktı birazdan; halatlar alınacak, mendiller sallanıp gözler nemlenecek, rıhtımda kalanların özlem dolu bakışları altında engine açılacaktı. Uskurlar dönüp makineler çalıştıkça bir uçtan bir uca katedecekti havuzu, koca okyanusu doğudan batıya geçer gibi.

Sonra, yıllar sonra İstanbul'da gerçek gemiler girdi yaşamıma, Hisar'daki evimizin önünden geçen şilepler, Rus tankerleri, Boğaz vapurları ve yolcu gemileri. Bir keresinde Marsilya'ya dek gittim *Karadeniz* vapuruyla. *Kadeş* bindiğim ilk vapurdu, Bandırma, denizi gördüğüm ilk liman. Ama hiç transatlantik görmedim, Amerika'ya da okyanusu yukardan birkaç saatte aşan tepkili uçaklarla gidip geldim hep. Şimdi bu satırları yazarken az ilerde, dünyanın en büyük transatlantiklerinin yapıldığı Saint-Nazaire tersanelerinde bir hayalet düşlüyorum. Hâlâ bir köşede küskün duran, robotlara ve dinozorlara meraklı küçük yeğenimin bile yüz vermediği oyuncak transatlantiğimin hayaletini. Adları efsaneleşmiş, her biri koskoca bir kent büyüklüğündeki Fransız transatlantiklerinin, ya hurda olmuş ya kalafata çekilmiş bir zamanların o mağrur kraliçelerinin, *Paris*'in, *Ile de France*'ın, *Normandiya*'nın hayaletleriyle birlikte duruyor limanda. Derken boğuk boğuk düdük çalmaya başlıyor. Yeni bir yolculuğa çağırıyor beni, artık odamda, beyaz kâğıtlarla sözcüklerin dünyasında çıktığım uzun yolculuklardan birine.

Transatlantikler çağı kapandı çoktan ve köpüren şampanya kadehleriyle başlayan aşklar, güverteden el ele seyredilen günbatımları, balolar, lüks kamaraların aynalarında kalan anılarla dolu bir efsane yıkıldı. Bu efsanenin tüm rivayetlerini kitaplardan izlemek mümkün ama. *Titanik*'in batışını, ilk seferinde Atlantik'i dört gün üç saat ve iki dakikada geçip yeni bir rekor kıran *Normandiya*'nın New-York limanında yanışını, iki savaş arasındaki yıllarda *Queen Mary* ve *Normandiya*'nın göndere mavi flama çekebilmek için giriştikleri o baş döndürücü yarışları, Saint-Nazaire tersanelerinde inşa edilen son transatlantik *Le France* denize kaydırılmadan

önce düzenlenen törende De Gaulle'ün patlayan şampanya şişesinin ardından töreni izleyen kalabalığa 'France va epouser la mer'[1] diye seslenişini hep biliyoruz. Bilmediğimiz, pek merak da etmediğimiz tek şey, okyanus aşan bu devlerin, her biri kendi içinde bir dünya taşıyan bu düşsel yaratıkların ne büyük çabalar, ne çok gözyaşı, ter ve emek sonunda yapıldıkları.

Gemi inşaatı başlı başına bir alan; kendi yasaları, kendine özgü teknolojisi, kendi ekonomik kuralları olan bir etkinlik. Bir dönemin ulusal övünç kaynağı transatlantiklerin ne denli uzun bir süreç sonunda ortaya çıktıklarını, yapımlarında kullanılan binlerce ton ağırlığındaki çelik ve metal karışımı malzemenin nasıl kaynaklandığını, kalafat yerinde önce sintinenin sonra üst katların nasıl kotarıldığını, makinelerle uskurların, elektrik tesisatıyla buhar kazanlarının nasıl monte edildiğini, suya kaydırılan dev gövdenin üzerine el emekçileriyle ustaların, sanatçılarla mühendislerin koskoca bir kenti imeceyle nasıl kat kat çıktıklarını burada, Saint-Nazaire tersanelerine yaptığım ziyaretler sırasında öğrendim. Kasabadaki evimizin havuzunda oyuncak transatlantiğimi yüzdürürken günün birinde yolumun gerçek transatlantiklerin yapıldığı Saint-Nazaire limanına düşeceğini, bir zamanlar yedi deryalar aşmış bu yüzer kentlerin ölü ruhlarıyla tanışıp halleşeceğimi bilemezdim elbet. Transatlantiğim siyah bantlı üç kırmızı bacası, güvertelerinde gezinen yolcuları, çıkmakla bitmeyen merdivenleri ve ardındaki üç yapraklı uskurlarıyla *Normandiya*'ya benziyordu. Onun anısını sürdürmek, efsanesini yaşatmak, 1942 yılının bir şubat günü New-York limanında sona eren serüvenini kuşaktan kuşağa aktarmak amacıyla yapılmış olmalıydı. Ve Anadolu'da bir bozkır kasabasına ulaşmadan önce Paris'te

[1] Fransa denizle evlenecek.

kimbilir hangi oyuncakçı vitrinini süslemiş, kimbilir kimlerin gönlünden geçmiş, hangi çocukların düşlerine girmişti. Şimdi, yıllar sonra, o transatlantiğin ömrünün *Normandiya*'nınkinden daha uzun olduğunu düşünüp hayıflanıyorum. Keşke *Normandiya* da, yapımı tam yedi yıl süren, altı bin emekçinin alın teriyle yoğrulmuş, nice ünlü ressam ve dekoratörün göz nuruyla bezenmiş, bir zamanların bu en büyük, en görkemli, en güzel ve en hızlı transatlantiği de savaş sırasında Amerikan birliklerini taşırken ateş alıp yanmamış, bir hurdacıya o zamanın parasıyla yüz altmış bir bin dolara satılmamış olsaydı. Onun New-York limanında can çekişirken çekilmiş fotoğraflarını gördüm. Sol tarafa yatmış, yarı yarıya denize gömülmüştü. Bacaları arasındaki tenis kortlarına, balo salonunun o güzelim kristal avizelerine, kışlık seranın kocaman yapraklı dev bitkileriyle papağan kafeslerine, yüzme havuzunun beyaz mermerleriyle tiyatronun kırmızı kadife perdelerine su sıkıyordu itfaiye. Ancak Versailles Sarayının aynalı galerisiyle karşılaştırılabilecek görkemdeki dekoruyla seksen sekiz metre uzunluğunda, dokuz buçuk metre yüksekliğindeki birinci mevki yemek salonu ve hemen yanındaki küçük kilise batmak üzereydiler. Alt katlardan yukarıya doğru hızla yükseliyordu sular. Lüks kamaraların duvarlarındaki tablolar, Amerikalı müşteriler için özel olarak yapılmış XV. Louis tarzındaki mobilyalar, beyaz, mavi, kırmızı tonların ağır bastığı duvar panoları yok olup gidecekti az sonra. Her şey, nice yolculuklardan kalan anılarla birlikte denize gömülecekti. Fotoğraflarda, afişlerde, müzelerdeki maketlerde yaşayacaktı bundan böyle. Bir de o dönemi tanımış, iki savaş arasında okyanusu aşmış insanların belleklerinde. *Normandiya* yok oluyordu işte, Anka gibi küllerinden doğamazdı artık. Ne kendini yenileyebilir ne de bir başka gemiye dönüşebilirdi. Jilet olmaktı kaderi.

Oysa Saint-Nazaire yedi yıl boyunca bağrında besleyip büyütmüş, sonra bir daha dönmeyeceğini bilerek denize göndermişti onu. Uzaktan uzağa, bir anne sevecenliğiyle başarılarını izliyor, kendi yarattığı devin Le Havre'dan New-York'a her gidiş gelişinde biraz daha büyüyen efsanesiyle avunuyordu. Nasıl da görkemli bir törenle uğurlamıştı *Normandiya*'yı. O gün tüm kent halkı en güzel giysilerini giymiş, rıhtımı boydan boya doldurmuştu. Balıkçı tekneleriyle savaş gemileri bu ilk yolculuğunda eşlik ediyorlardı Fransa'nın gözbebeğine. Cumhurbaşkanı eşiyle gelmiş, bakanlar ve amirallerle birlikte protokoldeki yerini almıştı. Orkestra valsler, polkalar çalıyor, tersane işçileri, biraz da kederle, yıllar boyu yaşamlarının bir parçası olmuş geminin çevresinde dans ediyorlardı. *Normandiya* dalgakıranın önünden yavaşça geçmiş, kendisini uğurlamaya gelen Saint-Nazaire halkını boğuk boğuk düdük çalarak son bir kez selamlamıştı. Sonra, bacalarından siyah dumanlar çıkartarak yitmişti gözden. Doğduğu kente bir daha dönmeyecek, ama yedi deryalar geçerken yediden yetmişe tüm dünya ülkelerinden binen yolcuları; zengini, yoksulu, ünlüsü, ünsüzü, sürgünü, serüvencisiyle bağrına basacaktı. Doğrusu güzel bir şeydi dünyanın en büyük zenginleriyle Eldorado'nun peşine düşmüş on binlerce göçmeni aynı mekânda barındırmak. Devlet başkanlarından gazetecilere, gangsterlerden yazarlara dek nice ünlü kişiyi yolculuk boyunca ağırlamak. Antilles Adalarına, Rio de Janeiro'ya demir almak köhne Avrupa'nın limanlarından. Saint-Nazaire nice bin işçinin alın teri, nice sanatçının göz nuruyla büyütüp adam ettiği *Normandiya*'nın mürüvvetini görememişti ne yazık ki. Tanrı evreni nasıl altı günde yaratıp yedinci gün dinlenmişse bu kent de yedi yılda bitirebilmişti *Normandiya*'nın yapımını. Ve geminin ömrü yapılış süresi kadar sürmüştü ancak, yani yedi yıl. *Normandiya*'nın New-York lima-

nında yanıp hurdaya çıkarılmasından bir zaman sonra da transatlantikler hepten kaldırılmıştı seferden. Onların yerini tepkili uçaklar almıştı, Atlantik'i yedi saatte aşan kocaman karınlı, çelik kanatlı kuşlar.

Normandiya'nın sefere konduğu yıl yapılmış bir afişe bakıyorum. Manhattan'ın gökdelen ormanından fışkıran bir heyula gibi üzerime doğru geliyor yavaşça. Uğultulu sağır yapıların, kör duvarlarla pencere denizinin içinden sıyrılarak önüm sıra dümen kırıyor. Sağ üst köşedeki koyu yeşil zeminin üzerinde 'French Line' yazılı. Solda, kapkara teknenin hemen altında Özgürlük Anıtı sisin içinden yavaşça beliriyor. *Normandiya* her zamankinden daha şaşırtıcı, çok daha alımlı. Işıklar içinde pırıl pırıl. Birden *Amarcord*'un o unutulmaz sahnesi çakıyor belleğimde. Kendimi 'rejimin son harikası'nı görmek için sandallarla denize açılan kasaba insanları kadar hüzünlü, onlar gibi terk edilmiş hissediyorum. Fellini'nin filminde sislerin arasından ansızın beliren transatlantik, çocukluğumun denizlerinden bana doğru geliyor şimdi; bir an karşımda salındıktan sonra uzağa, çok uzaklara doğru gözden yitiyor. Öylece kalıyorum olduğum yerde; öksüz ve terk edilmiş.

VI

Eve dönerken terk edilmiş bir yapının önünden geçtim az önce. Limanın ortasında öylece duruyordu, yapayalnız, biraz aykırı. İşlevi ilk bakışta belirsiz bir yapıydı. Eski istasyonmuş, bombardımandan önceki Saint-Nazaire'in –bu kentin yakın tarihini bombardımandan önce ve bombardımandan sonra diye ikiye ayırmak gerekiyor anlaşılan– gözde uğrağı. O zamanlar tren buraya dek geliyormuş demek, Yeni Dünya yolcularını Paris'ten limana dek taşırcasına. Şık giysileri içinde şapkalı kadınların yataklı vagondan inip kocaları, köpekleri ve bavullarını taşıyan hamallar eşliğinde rıhtıma demirlemiş transatlantiğe doğru yürüyüşlerini hayal ediyorum. Kalabalığı yararak kendilerine hayranlıkla bakan tayfaların, işsizlerle satıcıların arasından geçiyorlar. Gazete satan çocuğun başını okşuyor biri, bir başkası –hava sıcaksa– yelpazesini sallıyor. Vinçler durmadan erzak yüklüyorlar gemiye. Yolculuk boyunca tüketilecek şampanya ve şarap şişelerini, somon balıklarıyla kaz ciğerlerini, Hazer Denizinden gelen havyarlarla krem şantiyileri ve –biraz da duygusal olalım– beyaz örtülü yemek masalarını süsleyecek çiçekleri. Nedense iki dünya savaşı arasındaki dönemi, o çağın insanlarını, Saint-Nazaire limanında yolcu bekleyen transatlantikleri düşündükçe hep lüks bir yaşamın imgeleri çağrışıyor hayalimde. Belki de bu tarz bir yaşamın *Titanik*'in batışındaki gibi ansızın bitivereceğini bildiğimden, o yıllar-

da İstanbul'da moda olan bir kantonun nakaratıyla söylersek 'lüküs hayat'ın bir buzdağıyla noktalanışındaki trajediyi kafamda hep aynı senaryo biçiminde kurduğumdan böyle oluyor. Birlikte yemek yiyen, dertleşen, gece baloda dans eden, lüks kamaralarında kaçamak sevişen insanların o kargaşada birbirlerini çiğnediklerini, kendi canlarını kurtarabilmek için nasıl canavarlaştıklarını, kurtarma sandalına çıkmaya çabalayan yol arkadaşlarını, dostlarını, yakınlarını karanlık sulara geri göndermek pahasına nasıl iteledıklerini düşünüyorum. Sandala çıkmaya çabalayanların küpeşteye yapışan elleri geliyor gözümün önüne. Sandaldakilerin bu elleri postallarıyla ezip parçaladıklarını, son bir umutla yaşama tutunan parmakları söküp attıklarını görür gibi oluyorum. Batan gemiyi terk eden farelerin savaşı mı bu, yoksa hayal gücümün yarattığı bir senaryo mu?

Neyse karamsar olmayalım o kadar. Savaş öncesine dönelim yine, trenin limana dek geldiği yıllara. *Normandiya*'nın yapımı bitmemiş henüz, ama havada değişen bir şeyler var. Kriz giderek derinleşiyor. Penhoët şantiyelerinde greve gidiyor işçiler. Önde akordeon, geride kızıl bayraklar Nantes'a dek yürüyorlar, tam altmış kilometre yol boyunca. Açlık ordusu yürüyor iş bulmak için. Ete, ekmeğe, şaraba doymak için yürüyor emekçiler. Ve Saint-Nazaire her zamankinden daha canlı, daha gerilimli günler yaşıyor. Güzel bir bayram sevinci var insanların yüzünde. La Brière'de ektikleri bir karış toprak parçasından kopup gelmiş tersane işçilerinin keseleri boş ama yürekleri umut dolu. Bu umut taşıyacak onları yarına, Leon Blum yönetiminde halk cephesi birkaç yıla dek iktidara gelecek. Onun için akordeon böylesine kıvrak, bakışlar bu denli ışıltılı. Ve dokuma tezgâhlarında çalışan işçi kızlar bu kadar güzel. Yıllarca Meksika'dan, Antilles adalarından gelen yolcuları, güzelim melez kadınlarla serüven düşkünü esmer deli-

kanlıları bağrına basan Saint-Nazaire halkı İspanyol Cumhuriyetçilerini konuk edecek o zaman. Bembeyaz giysileri, kolonyal şapkalarıyla transatlantikten inen kahve tüccarlarının yerini Franko faşizminden kaçan yorgun, kirli askerler ve aileleri alacak. Omuzlarında papağanlarıyla ortalıkta dolaşan gemicilerin, muçoların, liman kahvelerinde pinekleyen orospularla işsizlerin arasından sessizce süzülüp yeni alınyazılarına doğru gözden yitecekler. Veracruz dönüşü Antonin Artaud da o yıllarda geçecek Saint-Nazaire'den. *Meksika* adlı transatlantikten limana iner inmez sonu tımarhanede biten uzun yürüyüşüne başlayacak. Ondan birkaç yıl önceyse bir başka şair, Mayakovski, bu kez ters yönde katedecek aynı yolu: "Sevgili Liliciğim, canım bir tanem! Yarın sabah 8.40'ta Saint-Nazaire'e hareket ediyorum (Brötanya'da) ve on iki saat sonra geceyi gemide geçireceğim." Yalnızca o geceyi değil, ondan sonraki geceleri de Veracruz yolunda geçirecek ünlü şair sıkıntıdan patlayıp bindiği transatlantiği on sekiz gün boyunca ayna üzerinde yürüyen bir sineğe benzeterek.

Mayakovski'nin yolculuk izlenimlerini keyifle okuduğumu anımsıyorum. Amerika'yı keşfetmeden önce *İspanya* adlı transatlantikte geçirdiği sıkıntılı günleri o alaycı üslubuyla ne güzel anlatıyordu! Birinci mevkide yolculuk yapan zenginleri, fabrikatörlerle rahibeleri betimledikten sonra ikinci mevki yolcularına geçiyor; bunların küçük firmaların temsilcileriyle sanata yeni başlayanlardan ve 'yazı makinesiyle sürekli tak tuk eden aydınlardan' ibaret olduğunu yazıp sözü üçüncü mevkiye getiriyordu: "Üçüncü mevkidekiler geminin sintinesini doldurmuşlar. Aralarında iş arayan Odesalılar, dünyanın dört bucağından boksörler, dedektifler, zenciler var. Bu insanlar yukarı çıkmıyorlar. Öteki mevkilerden gelenlere somurtkan bir kıskançlıkla 'Kâğıt oynamaktan mı?' diye soruyorlar. Buradan ter ve

ayakkabı kokularının oluşturduğu ağır, pis bir koku yükseliyor, kurumakta olan çocuk bezlerinin ekşimsi, pis kokuları geliyor, güverteyi dolduran hamakların ve taşınabilen açılır kapanır yatakların gıcırtıları, çocukların kesik kesik çığlıkları, annelerin Ruslarınkine benzer, 'Sus ağlama, benim güzel yavrum!' diyen yatıştırıcı sesleri duyuluyor."

O dönemin uzun yolculuklarını düşünüyorum, eski kıtadan Yeni Dünya'ya göçen insanların serüvenlerini. Odessa'dan, İstanbul'dan, Napoli'den demir alan gemilerin sintinelerinde geçen karabasanlarla dolu geceleri, sınırdan geri çevrilme korkusuyla çıkılan –ama yine de çıkılan– denizaşırı yolculukları, tüm dünyanın yoksul insanlarını bir anda saran 'Amerikan Düşü'nün yol açtığı, New-York limanındaki Özgürlük Anıtının ayakları dibinde sulara gömülen umudu. Atlantiği bir uçtan bir uca kateden transatlantiklerde yalnızca balolar, alımlı kadınlar ve Havana puroları içen işadamları yoktu elbet. Elia Kazan'ın *Amerika Amerika*'sından tanıdığımız çulsuzlar, daha güzel bir yaşamın hayaliyle yollara düşmüş insanlar, geride bıraktıkları ülkelerini gittikleri her yere taşıyan sürgünler de vardı. Ve Mayakovski'nin yazdığı gibi rüzgâr çıkıp dalgalar kabarınca sallanmaya başlayan gemide birinci mevki istediği yere, ikinci üçüncünün üstüne ve üçüncü de kendi üstüne kusuyordu. Çoğunluk kusarken, fırtınayı seven yolcuların da olabileceği geliyor aklıma. Güverteye çıkıp doğanın gücü karşısında kendinden geçen, deli rüzgârın savurduğu dalgalar gemiyi salladıkça bordanın üzerinden aşan köpüklü sularda yunup arınan o deli şairi, Blaise Cendrars'ı düşünüyorum. Nasıl da heyecanla okurdum yolculuk şiirlerini 'Trans-siberien'i, 'New-York'ta Paskalya'yı, sonra her biri hayalimde yeni ufuklar açan romanlarını. *Normandiya*'nın ilk seferine 'röportaj yazarı' sıfatıyla katılıp transatlantiğin üstüyle değil altıyla, yani

binlerce beygir gücündeki makineleriyle ilgilenmeden önce Blaise Cendrars daha alçakgönüllü bir gemiyle geçmişti Atlantik'i. Genç şair adayının Amerika'ya ilk gidişiydi. Çok sevdiği trenle Sen-Petersburg'dan Varşova'ya sevgilisini görmeye gelmiş, oradan da Libau'ya geçerek *Birma* adlı gemiye binmişti. Biner binmez de yeni bir serüven, uçsuz bucaksız bir kadın gövdesi gibi önünde açılıvermişti okyanus. Onu hemen sevecenlikle bağrına basmamıştı ama. Önce şöyle bir silkelemiş, direncini ölçüp cesaretini sınamak istemişti. Gerisini Cendrars'dan dinleyelim:

"Kasımın yirmi dokuzunu otuzuna bağlayan gece. Korkunç bir fırtına geliyor. Barometre gözle görülür biçimde düşmekte. Güvertede yalnızım, saç baş darmadağın küpeşteden denize sarkıyorum, dalganın korkunç bir tufan gürültüsüyle üzerimden aşıp güverteye köpük içinde yayılışına bakarak. Mutluyum, çığlıklar atmak geliyor içimden, el çırpmak istiyorum. Nasıl da baş döndürücü her şey!"

Fırtına gerçek bir kasırgaya dönüşünce de aynı oyunu sürdürmekten geri kalmaz Cendrars. Yolcuların her biri kendi dilinde kendi tanrısına yalvarırken o 'dağdan dağa sıçrayan gemi'nin güvertesinde okyanusu düşlediği gibi bulmuş olmanın mutluluğunu yaşamaktadır: "Ölümün eşiğinde bile olsa, batmak üzereyken bile, dua edenleri küçümsüyorum. Tanrılarıyla nasıl da aşağılık görünüyorlar gözüme.(...) Ancak böylesi bir kasırgada kendini iyi hissedebilir insan, yalnızlığının ve üstünlüğünün bilincine varabilir. Kasırgayı yenecek güçtedir çünkü."

Yaşamında nice kasırgaları yendi Cendrars; trenlere, uçaklara, gemilere bindi, bir lunaparkta atlıkarıncaya binen çocukların coşkusuyla. Yüzyılın baş döndürü-

cü hızıyla bir ülkeden bir ülkeye, bir kentten bir başkasına, kıtalardan kıtalara savruldu. Irmaklardan, dağlardan, balta girmemiş ormanlardan geçti, okyanuslar aştı, ta ki ölüm onu Paris'teki evinde kıskıvrak yakalayana dek. Hareketi seven, yaşamı boyunca dünyanın ve şiir dilinin hızıyla devinen şair yatağında öldü: felçli ve dilsiz. Blaise Cendrars'ın sonu gelmez yolculuklarını, defalarca Güney ve Kuzey Amerika'ya gidişlerini düşündükçe nasıl olup da yolunun bir kez olsun Saint-Na-zaire'e düşmediğine, okyanusaşırı yolculuklarına hep başka limanlardan çıkıp Fransa'ya dönüşlerini yine başka limanlardan yaptığına, doğrusu şaşırıyorum Cendrars'ın. 'Panama ya da yedi dayımın serüvenleri'nde adını anmakla birlikte bu limana uğramayışı bir rastlantı mı acaba, yoksa kaderin bir oyunu mu? Nâzım Hikmet'in dizelerini biraz değiştirerek Cendrars'ın ağzından şöyle seslenmek isterdim geminin kaptanına: "Çok yorgunum, beni bekleme kaptan / Seyir defterini başkası yazsın. / Sisler içinde mavi bir liman / Beni o limana çıkaramazsın."

VII

Eski dalgakıranın ucundaki fener, Loire Irmağının okyanusa kavuştuğu yerde kayalık bir bölge bulunduğunun kanıtı gibi. Kilisesi, arduvaz çatıları, beyaz duvarlarıyla Saint-Nazaire ilk kez bu kayaların yamacına kurulmuş. O zamanın altı yüz nüfuslu küçük balıkçı köyünden geriye kalan mahallede rüzgâr tek kale top oynuyor gün boyu. Kapılar kapalı, kepenkler inik. En küçük bir yaşam belirtisi bile yok. Kilise de o zamanın çoğu evleri gibi yıkılmış. Fenere doğru yürürken solda, Saint-Nazaire köprüsü yapılmadan önce araba vapurunun yanaştığı iskelenin yerinde bir yontu dikkatimi çekti. Artık işe yaramayan iskelenin demirleriyle yapılmış gemi biçiminde bir yapıttı. Bir zenci kadın ellerini geniş kalçalarının üzerine koymuş, denize bakıyordu. Az ötede bir başka zenci daha vardı. O da zincirlerini koparmış, gelen geçen gemileri izlemekteydi. Birden köle ticaretini anımsadım, yıllar boyu bu ırmak ağzından okyanusa açılan gemilerin Batı Afrika kıyılarına götürdükleri malları orada tutsak zencilerle değiştirip Antilles Adalarına köle taşıdıkları dönemi. Gemilerin sintinesinde balık istifi yan yana dizilmiş zavallı zencilerin zincir şıkırtılarını duyar gibi oldum. Dalgalar ağır gıcırtılarla sallanan gemiyi içinde yaşanmaz bir cehenneme çevirdiğinde, edep yerlerini örten bir çul ve gövdelerine ateşle dağlanmış bir künye numarasından ibaret olan bu insanlar ne düşünürlerdi acaba? Geride bıraktıkları yeşil

yapraklı ormanları mı, gece kulübelerin ateşine dek yaklaşan yırtıcı hayvanların bağırışlarını mı yoksa? Gittikleri, daha doğrusu böyle yan yana yatırılıp zincire vurulmuş olarak zorla götürüldükleri yer hakkında bildikleri bir şeyler var mıydı? Yoksa orada eski yaşamlarından daha rahat bir yaşam bulacaklarının hayaliyle avunacak denli saf mıydılar? Belki de söylentiler tamtam sesleri gibi okyanusu aşıp Yeni Dünya'dan siyah kıtaya dek ulaşıyor, orada beyaz efendilerin şekerkamışı tarlalarında kırbaç zoruyla ve boğaz tokluğuna çalışıldığı haberini köy köy, kabile kabile yayıyorlardı. Aylarca süren yolculuk boyunca ekmek ve sudan başka düzenli olarak çorba, pirinç pilavı ve kurutulmuş balık verildiği de oluyordu kölelere. Çünkü mal olarak belli bir değerleri vardı. Sağlıklı olmalı, pazarda iyi bir fiyata satılabilmeliydiler. Ama geminin sintinesinde üst üste yığılıyorlardı; uzun bacaklı, selvi boylu bu güzel insanlar maymunlar gibi daracık kafeslerde iki büklüm yolculuk yapmak zorunda kalıyorlar, çenelerini dizlerine dayayıp sakat kalmadan limana erişmeye çabalıyorlardı. Bunca aşağılanmaya dayanamıyordu çoğu. Ya kederden ölüyorlardı ya da salgın hastalıktan. Havalandırmaya çıkarıldıklarında kendini denize atıp bu azaptan kurtulanlar da oluyordu. Ve gece el ayak çekildiğinde hep bir ağızdan türkü söylüyorlardı. Müzik tek umut kaynaklarıydı; onları bu haksız, bu rezil dünyaya bağlayan tek yaşama nedeni. 'Minik ay / Hey yeni ay, genç ay / Hey hey / Yeni ay / Konuşsana benimle'.[1] Tahtalara vurulan zincirlerin ritmiyle yeni bir ay doğuyordu kalplerine. Bir uzun ırmak akıp gidiyor, ay ışığında sular gümüşleniyordu. Hayvanlarla insanların bir arada, kardeşçe yaşadıkları, kimsenin kimseyi köle yapıp pazarda satmadığı bir düş ülke biçimleniyordu hayallerinde. O ül-

[1] Angola halk türküsü.

keye doğuyordu yeni ay, insanlar da bitkiler gibi serpilip büyüyorlar, toprakla besleniyorlardı, kanla değil. 'Hey hey / Yeni ay / Birşeyler anlatsana / Anlatsana bana / Anlat da yemek yiyeyim / Anlat da yemeğimi yiyeyim / Hey hey / Yeni ay'.

İspanyol rahibi Bartolome de Las Casas'ın dayanıksız Amerika yerlileri yerine Afrika zencilerinin köle yapılması önerisinden bu yana, Katolik Kilisenin de onayıyla başlayan zenci ticaretinin on sekizinci yüzyılın sonlarından on dokuzuncu yüzyıl başlarına dek ne denli geliştiğini, Avrupa'yı nasıl zengin ettiğini biliyoruz. Kitaplar köleliğin kaldırılışına dek on bir milyon kadar insanın Afrika'dan Yeni Dünya'ya taşındığını yazıyor. Siyah kıtanın tüm insan gücünü sülük gibi emen köle ticaretinin başını Fransa çekmiyor belki, ama bu ülkenin de söz konusu insanlık ayıbında önemli bir payı var. İnsan haklarının beşiği Fransa, köle ticaretinde İngiltere ve Portekiz'den sonra üçüncü sırada yer alıyor. Nantes kenti ise bu ticaretin en kolay palazlandığı, Antilles Adalarına yapılan binlerce seferden önemli bir bölümünün hazırlandığı limanların başında geliyor. Demek ki Amerika'ya köle götüren gemiler oradan, yükledikleri şeker, kakao, kahve ve tütünle okyanusu yeniden geçip buraya, Loire Irmağının ağzına dek geliyorlar, sonra hiçbir şey olmamış gibi, sanki milyonlarca zencinin akıbetinden haberleri yokmuş gibi, Nantes'a doğru pupa yelken dümen kırıyorlardı. Ve şimdi kıyıdaki özgürlük yontusunun metal biçimlerini sallayan rüzgâr o zaman da deniz dibindeki kumsal alanların yerini değiştiriyor, rehber almayı zorunlu kılıyordu. Saint-Nazaire ahalisinin ticaret gemilerine rehberlik yapar, onların ırmak ağzından Nantes'a dek gitmelerini kolaylaştırırken, köle tacirlerine de yol göstermiş olabileceğini düşünüyorum. Şimdi büyük tonajlı gemilerin

önüne düşen 'arılar,'[1] o dönemde uzun direkli yelkenlilere yol gösteriyorlardı anlaşılan. İnsanların mala dönüştürülüp pazarda satıldıkları bir düzenin parçasıydılar.

Geçen yıl Nantes'da 'Belleğin Prangaları' adlı bir sergi görmüştüm. Brötanya düklerinin oturdukları yüksek surlarla çevrili şatonun salonlarındaydı. Kuğulu parkı geçip kalkar köprüden şatoya adımınızı atar atmaz tuhaf bir dünyayla karşılaşıyordunuz. Andre Breton'un kentinde alışılmamışın, beklenmedik karşılaşmaların çarpıcı havası değildi sizi saran. Bir insanlık suçunun, yıllarca sürmüş bir büyük ayıbın belgeleriydi. Köle ticareti tüm ayrıntıları, tarihsel, ekonomik, hatta 'estetik' boyutlarıyla gözünüzün önüne seriliyordu. İşte renkli haritalar, Nantes-Afrika-Amerika üçgeninde köle ticaretinin yollarını gösteren oklar, büyüleyici adlarıyla uzak kentler: Balagri, Cabinda, Port-au-Prince... Kimbilir nasıl sıcaktı oraları, birbirlerine zincirle bağlı köleler ayaklarında prangalarla yürürken nasıl acı çekiyorlardı. Kömür gözlü çocuklar, beyaz gülüşlü gencecik kızlar da vardı aralarında. Kimi evlenme çağındaydı, kiminin göğüsleri bile büyümemişti henüz. Böyle art arda dizilmiş, kendilerini bekleyen korkunç cehenneme doğru yürürken ne düşünüyorlardı acaba? Yalnızca ayaklarına vurulan prangalar değil, boyunduruklar, mengeneler, sivri dişli laleler de sergileniyordu. Sonra gemi maketleri, krokiler, o dönemin egemenleriyle soylularını gösteren tablolar ve bugün suç kanıtı sayılması gereken bir yığın nesne. Gerçek boyutlarda yapılmış bir köle gemisi büyük salonun orta yerine yerleştirilmişti. Yelken direkleri, küpeşteleri, halatları, topları ve burnundaki Aziz Meryem yontusuyla sefere çıkmak üzereydi. Yanda, geminin bir krokisiyle, dört yüz elli zenci taşıyacak kapa-

[1] Limandaki römorkörlere verilen ad.

sitede yapılmışken bu sayının altı yüze dek çıkabileceğini belirten bir plan da gördüğümü anımsıyorum. Ve defterime not ettiğim şu belgeyi:

"Armatörlerin Kaptan Parrey'e bizzat verdikleri rakamlara göre gerçekte 297 değil, 320 ton kapasiteli bu gemiye 351 erkek, 127 kadın, 90 erkek çocuk ve 41 kız çocuk olmak üzere tam 609 köle yüklenmiştir. Yükün yer dağılımı şu ölçülere göre yapılacaktır:

"Erkeklere 6 ayak uzunlukta ve bir ayak 4 parmak genişlikte; kadınlara 5 ayak 10 parmak uzunluk, bir ayak 4 parmak genişlikte; erkek çocuklara 5 ayak uzunluk, bir ayak iki parmak genişlikte; kız çocuklara 4 ayak 6 parmak uzunluk, bir ayak genişlikte."

Eski gravürler de vardı sergide, köleleri satın almadan önce elden geçiren beyaz efendileri, kaçmaya yeltenenlere uygulanan korkunç cezaları, Afrika'da düzenlenen insan avlarını gösteren gravürler; köle ticareti yasaklandıktan sonra da bu kârlı işin epeyce bir süre devam ettiğini kanıtlayan belgeler. Ve hâlâ unutamadığım, bir türlü gözümün önünden gitmeyen, gece düşlerimi karabasana dönüştüren o tablo: tropikal bir ağaca bağlanmış köleyi kamçılayan efendi. Kaçmaya yeltendiği için bir bacağını kesmişler kölenin, tek bacak üzerinde durmaya çalışıyor. Ve geri planda uzayıp giden şekerkamışı tarlalarının sahibi beyaz adam olanca gücüyle indiriyor kırbacı. Her vuruşta kölenin sırtından kan fışkırıyor. Belli, ibret olsun diye vuruyor ama cezayı izleyen zencilerin bakışlarında en küçük bir korku izi bile yok. Yalnızca öfkeyle dolular. Bu canavarca davranışın olsa olsa kinlerini, öç alma duygularını bilemekten başka bir işe yaramayacağını biliyorlar çünkü. Özgürlük kıvılcımları parlıyor gözlerinde, korku değil. Bu tabloyu gördüğümde Avrupa'nın yediği şekerin bedelini düşünmüştüm. Voltaire'in *Kandid*'i gelmişti aklıma. Surinam'da rastladığı bir zenciye neden sol bacağıyla sağ eli-

nin olmadığını soran Kandid'e zenci şu yanıtı verir: "Bize giysi olarak, yılda ince bezden yapılmış iki tane don verirler, şeker fabrikasında çalışırken parmağımızı değirmene sıkıştırırsak elimizi keserler, kaçmak istediğimizde de bacağımızı; bu ikisi de başıma geldi. İşte Avrupa'da şekeri bunun pahasına yiyorsunuz."

Yıllarca çayımıza, kahvemize karıştırdığımız, 'tatlı yiyip tatlı konuşmak' için pastalarımıza, lokumlarımıza, şerbetlerimize koyduğumuz şekerin bedeli bunca yüksek olmamalıydı diye düşünüyorum. Avrupa kabul etmeli bu insanlık suçunu, eğer gerçekten 'uygar'sa. Çünkü uygarlığın bir ölçütü de kendini eleştirmek, yapılan yanlışları yinelememektir. Bu anlayışın yerleşmesinde küçümsenmeyecek bir adım oluşturuyordu Nantes'daki 'Belleğin Prangaları' sergisi. Evet, kölelerin özgürlüğüne takılan prangalar tarihe, dolayısıyla kendi geçmişimize de takılmış demektir. Bir an önce belleğimizden çıkarıp atmalıyız onları. Bunu başarmadan genç kuşaklara saydam bir tarih bırakamayız.

VIII

Gece ışıklar yanınca bir tiyatro dekoruna dönüşüyor liman. Renkler suda kımıldamaya başlıyor. Mavinin kırmızıyla, yeşilin beyazla dansı, beton hacimlerde yeğnilik. Denizaltı Üssü bir anda sıyrılıyor çirkinliğinden. Kalkar köprü ışıktan bir oyuncak artık, vinçlerse aydınlık çubuklar gibi. Metal renk değiştiriyor, yüzer havuzlar biçim. Gemilerin tümü, demir alıp gitmiş limandan, rıhtım bomboş. Ne martılar var görünürde ne 'arılar'.

Tersane bekçileri de derin uykuda. Nasılsa rüzgâr dinmiş, en küçük bir ürperti yok gecede. Lambayı yakıp masaya oturmadan önce pencereden aşağıya; kırmızı, yeşil, sarı ışıkların yansıdığı suya bakıyorum. Ansızın bir yüz beliriyor ışıkların arasında. Bitmeyen ayrılığımızı anlatan kederli, beyaz yüzün. Derin bir yalnızlık inmiş gözlerine, alnında kırışıklar. Kocaman, kırmızı ağzın her zamankinden daha şehvetli. Denizin çağrısı değil bu biliyorum, seni yitirmenin umarsızlığı da değil. Aydınlık gecenin içinde bir tansık seni bana gösteren suyun aynasındaki suret. Oysa sen gerçekten varsın okyanusun öbür kıyısındaki ülkede. Dokunamasam da ellerin var, gülüşün, ıslak saçların. Artık benim olmayan uzun, ince gövdenle yatağa uzanışın. Şu anda kitap okuyorsun belki, belki kalkmış çiçekleri sulamaktasın. Günbatımında sulamak gerek çiçekleri, akşam alacası gelip pencereye durmadan. Sofrayı da kurmak gerek,

sonra elinde bir bardak buzlu viski beklediğinle geçireceğin anları düşlemek. Şu an her şeye zaman var daha, oysa saat farkı nedir bilirim. Burada, okyanusun bu kıyısında vakit gece yarısını çoktan geçti. Limanın ışıkları söner birazdan, martılar uyanır. Gündoğumunda yüzün silinir suyun aynasından. Irmakla okyanusun birleştiği yerde deniz yükselirken yokluğun da çoğalmaya başlar içimde. Ayrılığın bu en uzun kışında sabah yürüyüşüne çıkarım. Orada, eski rıhtımın ucunda çakan deniz fenerinin beni çağırdığı ıssız kıyıya doğru.

IX

Yılın son günü. El ayak çekildi ortalıktan, 'Petit Maroc' mahallesinin tüm kahveleri kapandı. Neon ışıklarıyla limanı biraz olsun canlandıran lokanta bile. Demek kendimle olacağım bu gece İstanbul'dan binlerce kilometre uzakta, bu kuzey kentinin liman mahallesindeki büyük apartman katında tek başıma. Oysa geçen yılbaşında... Unut geçen yılbaşını, geçen tüm yılbaşlarını unut İstanbul'da, Boston'da, Paris'te... 'Geri dönmesi mümkün olmayan hatırlanmamalı.'

Gemiler de teker teker gittiler, kadınlar gibi. Oysa alışmıştım onlara. Her sabah penceremdeydiler, yatarken başucumda. Uyanır uyanmaz gemileri görüyordum, gün boyu çalıştığım masanın üzerindeki beyaz kâğıtlardan ne zaman başımı kaldırsam karşımdaydılar. Onlarla yatıyordum geceleri; düşlerime giriyor, siste boğuk boğuk düdük çalıyorlardı. Alımlı ve sakindiler. Sabırla bekliyorlardı limanda. Sanki hiçbir zaman demir almayacak, engine açılmayacaklardı. Öylesine bağlanmışlardı kalın halatlarla rıhtıma. Işıklarını söndürmüş, kendi dünyalarına çekilmişlerdi. Sonra, hiç beklemediğim bir anda, üstelik bir yılbaşı gecesi, tümü birden peş peşe ayrıldılar limandan. Kalkar köprünün gıcırtılarını duyar duymaz anladım. Balkona koştum hemen. Köprü ağır ağır kalkarak karanlıkta çakıp duran eski dalgakıranın ucundaki fenere doğru dikilmişti bile. 'Onlar benden sorulur, ancak ben izin verirsem açılabi-

lirler engine, onların efendisi benim' mi demek istiyordu okyanusa meydan okurcasına? Yoksa bütün tafrası bana, bir süredir onu gözaltında tutan, en küçük davranışını bile kaçırmayan, açılıp kapanışlarını dikkatle izleyen bu yabancı yazara mıydı? Mavi, kırmızı, yeşil, beyaz, bembeyaz ışıkların içinde dikilmiş, gerdek odasının önünde bekler gibi duruyordu. Aşağıya baktım. Önce günlerdir soğuk et yüklenen Leton şilebini gördüm, sonra 'arılar'ı. Tüm ışıklarını yakmış, biri önden, biri arkadan ona eşlik eden iki 'arı'nın güdümünde rıhtımdan uzaklaşmaya başlamıştı. Ağır ağır yaklaştı balkona doğru, köprünün yanından geçip dar havuza girdi. Arka güverteden halatları bıraktılar. Yeşil suya vuran kırbacın canımı acıttığını duyumsadım. Aynı anda derin bir sıkıntı yükseldi içimde. Halatlar bir süre görünmediler, sonra 'arı' çekip götürdü onları. Baktım, yavaş da olsa uskurlar dönüyor. Gemi elle tutacak denli yakınımdaydı artık, ama yolundan döndüremezdim onu. Kollarımla sımsıkı sarıp boğmak pahasına da olsa gitmesini önleyemezdim. Havuzun öbür ucundaki köprünün açılmasını beklemeden arka odaya yöneldiğimde bir ikinci geminin daha demir almakta olduğunu gördüm. Onu da izlemiştim günlerce; paslı teknesini, bacasını, görüş alanımı kapatan vinçlerini bile kanıksamıştım. O da gidiyordu işte, Letonya şilebinin ardından burayı terk edecek, bir başka limana varıncaya dek günlerce, belki haftalarca açık denizde yol alacaktı. Gemicilerin yılbaşını denizde kutlayacaklarını düşündüm. Belki bir şişe şarabın, belki ucuz marka bir şampanyanın çevresinde. Ama bir arada; sevdiklerinden, yuvalarından uzak da olsalar, neşe içinde... Odama, lambamın ışığında beni bekleyen Türkçe sözcüklerin sıcaklığına dönmeden önce Behçet Necatigil'in bir şiiri geldi dilimin ucuna. İstanbul'un bir mezarlığına demir attığından bu yana uzak yolculukların düşünü de kuramayan büyük

ustanın dizelerini defalarca tekrarladım: 'Güçlü fırtınalarda direkleri kırılmış / Gemiler bize sığınır... bulduk sanırız. / Görmezler. Varsa yoksa uzaklar/ Onarırız. Giderler, kalırız.'

X

Rüzgâr dindi, yaprak kımıldamıyor. Deniz de yatıştı iyice, dün 'vahşi kıyı' boyunca karaya saldıran azgın okyanus. Bulutlar hızla geçiyordu üstümüzden, güneş bir görünüp bir yitiyordu. Martılar sığınacak bir yer arıyorlar fırtınada, insanlar, gemiler gibi. Bir kuytu liman, belki bir ada. Belki de yalnızca bir sıcak sevgi, güvenceli bir koy.

Yalnız değildim. Çok şükür Paris'ten kalkıp gelmişti. Uzun kızıl saçları ne güzel savruluyordu rüzgârda! Surlarla çevrili eski kentin daracık sokaklarında dolaştık. Sonra kıyı boyunca kayalara çarpıp köpüren dalgalar, dalgalar... Balıkçı köylerinden, limanlardan geçtik arabayla. Her yer denizdi, her yer yosun, kum, çakıl, balık. Balıklar gördük bin bir çeşit. Tuz yataklarından da geçtik. Piramit biçimindeki beyaz tepeciklerin güneşte parıldadıklarını düşledim, çok sıcak, çok aydınlık, çok uzun bir yaz boyunca. Yanımdaki genç kadının incecik gövdesi yakıyordu tenimi, güneş değil. İstekle geriliyordu gövde, ıslak ve beyazdı. Derinliğine çekiyordu beni, her gece daha derine. Baule'de okyanusa karşı bir otel odasındaydık. Bulvarın gürültüsü balkona açılan cam kapıdan içeriye doluyordu. Dışarıda neon ışıklar, arabalar ve tatil yorgunu bir kalabalık vardı. Devindikçe birbirine kenetleniyordu gövdelerimiz, yataksa durmadan genişliyordu. Giderek daha az yer kaplıyorduk, öyle hızlı iç içe. Bir sarsıntıyla uyandım. Asfalt yoldan

çıkmıştık. Direksiyonda her zamanki kadar dikkatsizdi. Sazlıkların arasından geçip gittik yeni tuz yataklarına doğru. Derken yolumuz bir bataklığa düştü. Durgun suyun kıyısında durduk bir süre, arabanın içinde sessizce bekledik. Dışarda akşam oldu. Bungun, lacivert bir kış akşamı. Önce bulutlar karardı, sonra sazlıklar. Sonra da su. Bataklıktan yükselen karanlık, arabayı çepeçevre sardı. Farları yakmasını söyledim, hiç oralı olmadı. Bir başka düşe dalıp gitmişti o da. Kimbilir nerede, kiminleydi. Farları ben yaktım. Bir yarasa girdi ışığın içine, bize doğru yaklaştı, sonra bir kanat hışırtısıyla yitip gitti sazlıkların arasında. Bu kadın çıldırtabilir beni. Tüm sevecenliğine, güzelliğine, çocuksuluğuna karşın bu vurdumduymazlığıyla çileden çıkartabilir. Kolundan tutup sarstım. Kocaman gözlerini üzerime dikti, çocuksu bakışlarıyla "Tamam," dedi, "gidiyoruz. Ama az önce kimi düşündüğünü söyleyeceksin." "Seni," dedim. İnanmadı. "Elbette seni," diye tekrarladım, "La Baule'de denize bakan bir otel odasındaydık." Gülümsedi. "Beni otel odalarında birlikte olduğun kadınlarla karıştırma lütfen!" Kontağı açıp gaza basmasıyla araba öne doğru fırladı. Yolu bulana dek sazlıkların içinde dolaştık durduk.

Rüzgâr dindi, yaprak kımıldamıyor. Bir gemi geçiyor fenerin önünden. Nantes'a doğru gözden yitiyor. Irmak nerede bitiyor, okyanus nerede başlıyor belli değil. Dün onunlayken de öyleydi, uykuda sarılınca birbirine karıştı düşlerimiz. Bugün gitti. Bense hâlâ buradayım, bu kuytu limana demirlemiş, tek başıma.

Saint-Nazaire, Aralık-Ocak 1993-94

İSA'NIN UĞRAMADIĞI KÖY

Bundan on beş yıl kadar önce Paris'te gördüğüm bir film derin izler bırakmıştı belleğimde. İtalyan yönetmen Rossi'nin nefis bir uyarlamasıydı. Carlo Levi'nin Türkçeye *İsa Bu Köye Uğramadı* adıyla çevrilen romanından yola çıkılarak gerçekleştirmiş bir başyapıttı, öylesine büyüleyici, özgün, seyirciyi uzak bir dünyaya doğru sürükleyip götüren. Mussolini yönetimi, aynı zamanda bir doktor olan antifaşist yazar Levi'yi güney İtalya'nın en ücra köşesine, o dönemde ancak katır sırtında ulaşılabilen bir köye sürgün göndermişti. Uzun yıllar Paris'te yaşamış, ilk romanını yayımlatmadan önce Londra'da resimlerini sergilemiş Torino'lu genç yazar için gerçek bir karabasandı bu yolculuk. O güne dek hiç duymadığı, hayal bile edemeyeceği bir gerçekliğin korkunç görüntüleriyle, İtalya'nın en yoksul bölgesi Lucania'dan doğa ve insan manzaralarıyla beklenmedik bir karşılaşmaydı. Carlo Levi sürgünden döndükten sonra yalnızca İtalya'da değil, tüm dünyada yankılar uyandıran bir roman yazdı: *Cristo si è fermata a Eboli* (İsa Eboli'de durdu). Bunca yoksulluk, bunca haksızlık varken, acılar hastalıkları, hastalıklar ölümleri izlerken, İsa bile Lucania'nın kuzeyindeki Eboli'ye dek inebilmiş, romanın geçtiği Aliano Köyüne uğramamıştı. Kayalık bir tepenin üzerine kurulmuş, aşağıda Akdeniz'e doğru uzayıp giden Agri Vadisine bir kartal yuvası gibi yukardan bakan Aliano'nun (romanda Gagliano adıyla geçiyor) köylüleri, kendilerini Hıristiyan, yani 'insan'

olarak bile görmediklerinden, içgüdüsel bir başkaldırı duygusuyla söylemişlerdi bu atasözünü: 'İsa Eboli'de durdu'.

Yıllar sonra Carlo Levi'nin izini sürmek, filmin baş oyuncusu Gian Maria Volonte'nin yaşadıklarını birkaç günlüğüne de olsa paylaşmak için Mehmet Yaşin'le yollara düşeceğimizi, çizmenin tabanına yani İtalya'nın güney ucuna dek inip bugün 'Basilicata' diye adlandırılan o 'kuş uçmaz kervan geçmez' yörede dolaşacağımızı, romanın ve filmin dekorunu oluşturan köye varıncaya dek, ne de olsa bir Avrupa ülkesinde yaptığımız bu yolculuk boyunca nice terk edilmiş, eski kentlerden geçip eşsiz manzaralarla karşılaşacağımızı bilemezdim elbet.

Bari'de İtalyan dostlarımızın, hatta birisi kadın iki 'carabinieri'nin uyarılarına karşın, günbatımına doğru dolaştığımız eski kentin dar sokaklarında yürürken, yolculuğumuzun ilk durağı Matera'nın da Bari gibi balkonlarında çamaşırların kurutulduğu, beyaz badanalı duvarlarında ilkyaz çiçekleri gibi açan mavi, yeşil, sarı kepenkli evlerin palmiyeli geniş caddeler boyunca sıralandığı 'tipik' bir Akdeniz kenti olabileceğini düşünmüştüm. Yanılmışım. Matera bir sabah, çiğ ışıkta parıldayan taş yapıları, çoğu terk edilmiş eski evleri, merdivenli dar sokaklarıyla kendi gerçeğine çekti bizi, neolitik dönemden kalma mağaralarla kayaların içine oyulmuş kiliselerin, ortaçağ duvarlarıyla çan kulelerinin gizemli dünyasına götürdü. Evet, bu ilginç kent, sözcüğün tam anlamıyla 'alıp götürdü' bizi.

Yosunlu, taş duvarlar boyunca yürüyerek derin ve dar bir vadinin yamacından indik. Evler, karanlık mağara oyuklarını andıran pencereleri, çökmüş çatıları, kayalarla kaynaşıp halleşmiş, bu karmaşık doğanın ayrılmaz bir parçası olmuş iç avluları, odaları, döşeme ve tavanları, tavanlarından fışkıran incir ağaçlarıyla artık yaşanılmayan bir kentin göçmüş labirentini andırıyorlardı. Bi-

rinin temeli öbürünün çatısıyla birleşmiş, yukardan aşağıya doğru kat kat inen teraslar yıkık ortaçağ duvarlarını, nasılsa ayakta kalmış kemerleri, merdivenli dar sokakları çepeçevre sarmıştı. Aşağıya dek inip eski kentin alanlarından birine ulaştığımızda, ilkinden çok daha derin bir başka vadi gördük. Uçuruma açılan eski bir manastır avlusunun bitiminde rüzgâr uğulduyordu. Aşağıda, yüzlerce metre derinde köpürerek akan ırmağın adını boşuna aradım rehberde. Kentin aslında iki çukurdan oluştuğunu, bu çukurların (Sasso Caveoso ve Sasso Barisano) yamaçlarına tarihin en eski dönemlerinden bu yana ilkel barınaklarla kiliselerin, yeraltı kentleriyle evlerin kurulduğu yazılıydı ama, suyun adı belirtilmemişti. Belleksiz su! Jeolojik devirlerden beri doğayı dantel gibi işleyen, kalkerden süzülerek ona biçim veren, kayaları oyup vadileri sabırla kazan güzel ırmak! Milyonlarca yıldır denize doğru akıp giden, aktıkça da yöreye yaşam veren o değilmiş gibi alçakgönüllü yatağında çakılları aşındırarak çağıldıyordu.

Burası bizim Kapadokya'ya benziyordu biraz. Neolitik dönem boyunca mağaralarda yaşayanları saymazsak Matera'nın ilk sakinleri keşişler olmuş. 8.yüzyılda Bizans'ta patlak veren ikon tartışmaları sonucunda inançlarından dönmeyerek buraya gelen, dik yamaçlardaki mağaraları kiliseye dönüştürüp duvarları rengârenk fresklerle süsleyen Ortodoks keşişler. Gece, tepedeki yeni kentin caddelerinde ışıklar yanınca karanlığa gömülüyordu yıkıntılar. Ve yarasalarla kuzgunların uçuştuğu terk edilmiş evlerin odalarında, girişleri demir parmaklıklarla kapatılmış mağaraların ıslak dehlizlerinde bu dünyanın tüm kirinden, bir türlü sonu gelmeyen kötülüklerinden arınıp yunmak, düze çıkmak için yüzyıllar boyunca çile çekmiş Kapadokyalı keşişlerin ruhları dolaşmaya başlıyordu.

Bir gece Mehmet Yaşin'le, eski kentin onarılıp halka açılan kahvelerinden birinde nefis İtalyan şaraplarından birkaç şişe devirdikten sonra otele dönerken, Bilge Karasu'nun *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı*'ndaki keşiş Andronikos'u düşündüm. Tüm yaşamı boyunca kutsadığı, neredeyse tapındığı ikonlar yasaklanınca diğer keşişler gibi yeni yasaya uymamış, baskı ve inanç ikileminde sıkışıp kalınca önce ıssız bir adaya sığınmış, sonra da kaçıp İtalya'ya, belki de bu yöreye gelmişti. Sürgünü, hatta işkenceyi bile göze almıştı inancı uğruna. Bir bakıma Carlo Levi gibi. Levi de inancından dönmediği, faşizmin baskılarına boyun eğmediği için gönderilmemiş miydi buraya? Onun Aliano'ya yerleşmeden önce bir süre kaldığı Matera'da yoksulluğun izine pek rastlamadık. Oysa romanda, kız kardeşine söylettiği şu sözler çok etkilemişti beni:

"Okulda eski İtalyan edebiyatını okurken Dante'nin cehennemini aşağı yukarı böyle hayal ederdik. Ben de Dante gibi, kat kat inmeye başladım ancak bir katırın geçebileceği genişlikteki patikadan. Yol kıvrıla büküle evlerin –bu izbelere ev denilebilirse tabii– çatılarından aşağıya doğru iniyordu. Aslında kil kayaların içine oyulmuş, bazılarında 18. yüzyıldan kalma süslemeler olan mağaralardı gördüğüm.(...) Hava öylesine sıcaktı ki, kapılar ardına dek açılmıştı. Hava ve ışığın yalnızca ağızlarından girebildiği mağaralara bakıyordum. Bazılarında kapı bile yoktu. İçeriye, çatılara dayanmış merdivenlerden girilebiliyordu. Bu karanlık deliklerin dibinde, toprak duvarlar arasına sıkışıp kalmış yataklar, birkaç eşya ve yerde yatan hayvanlar görüyordum. Evet, döşemenin üzerine köpekler, domuzlar, koyun ve keçiler yan gelip uzanmışlardı. Her ailenin bir mağarası vardı; çoluk çocuk orada yaşıyorlardı hayvanlarıyla birlikte. Kentin nüfusunun yirmi bin olduğunu söylemişlerdi. Çoğunu çocuklar oluşturuyordu nüfusun.(...) Onları

evlerin eşiğine oturmuş, yakıcı güneşin altında uyuklarken gördüm. Kir pas içindeydiler. Gözkapakları şişmişti. Trahom hastalığına tutulmuş gözlerine konan sinekleri kovmak için ellerini bile kaldırmıyorlar, öylece, devinimsiz bekliyorlardı."

O zamandan bu yana çok şey değişmiş elbet. Mağaralarda yaşayan insanlar yukarıya, yeni kentin varoşlarındaki toplu konutlara yerleştirilmişler. Ve UNESCO tarihsel SİT alanını korumaya almış. Bazı eski yapılarda, barok kiliselerle mağaralarda onarım çalışmaları sürüyor. Ve Matera, uygarlığa inat, doğanın kendisine sunduğu yerleşim olanaklarından yararlanmaya çalışıyor hâlâ.

Bir akşam, Terrazino lokantasının eski kente bakan terasında oturduk. Aşağıda taş ve kilden ibaret bir hayalet kent giderek kararıyordu. Karşı tepedeki katedrali gördüm. Yüksek çan kulesi, kulenin Arap minarelerini andıran mimarisiyle uyumlu cephesi ve cephe duvarındaki kabartma yontularıyla, azalan ışıkta başka bir dünyadan gelip terk edilmiş evlerin üzerindeki küçük alana konmuş gibiydi, öylesine tuhaf, gizemli. Yontuların ayrıntısını uzaktan seçemiyordum. Ama giriş kapısının üzerindeki yuvarlak vitray Çark-ı Felek gibi dönen zamanı simgeliyordu kuşkusuz. Tarih öncesi devirlerle günümüz arasında bir geçiş, yüzyılları öğüten yekpare bir değirmen taşıydı. Daha uzak başka tepelerdeki manastırları, yüksek duvarlar ardına gizlenmiş bahçeleri, birbirinin üzerine abanmış yıkıntıları da gördüm. Sonra, mağara oyuklarıyla delik deşik olmuş yamaçların içinden tek tük fışkıran ağaçları. İlkyaz akşamı bir efsane kuşu gibi iniyordu vadiye. Bu gizemli, karanlık dünyayı, merdivenli sokaklarla kör pencereleri, ayrıkotlarıyla kaplı terasları bir yerden anımsıyordum. Sanki daha önceden görmüştüm bu garip kenti. Tek göz odaları-

na, yoksul insanlarına, mağaralarının karanlık ağızlarına ve yukarda, vadinin dik yamaçlarında uğuldayıp duran deli rüzgârına aşinaydım. Birden Pasolini'nin görüntüleri çaktı belleğimde. İsa'yı, havarilerin eşliğinde yürürken gördüm. Yüzü incecik, bakışları kederliydi. Karşı tepelerin birinde çarmıha gerilecekti az sonra. Rüzgâra inat yürüyor, yürüdükçe başının üzerindeki hale de yürüyordu. İnsanlar sevecenlikle bakıyorlardı ona. Yalnızca insanlar mı? Tanrının oğlunu kentin hayvanları da sevinçle karşılıyorlar, izbelerin kapıları o yaklaştıkça ardına dek açılıyordu. Sürekli devinim halindeydi İsa. Bir evden çıkıp öbürüne giriyor, merdivenli sokakları hızla çıkıp tüccarları tapınaktan kovuyordu. İsa'nın ışıyan esmer bakışlarıyla birlikte *Aziz Matias'a Göre İncil* filminin çevrildiği mekân da netleşiverdi zihnimde. Nasıl da unutmuşum! Pasolini burada, terastan seyrettiğim bu benzersiz kentte çekmişti filmini, Kudüs'te değil.

Ben bunları anımsarken Mehmet garsona yemekleri ısmarlamıştı bile. Yine zeytinyağda kızartılmış kekikli ve domatesli ekmek, İtalyanların deyimiyle diş arasına sıkışacak kadar haşlanmış spagetti, sonra da tatlı niyetine mozarella peyniri yiyecek, ünlü Matera şaraplarından içecektik. Bir zamanlar Carlo Levi'nin testisinde de soğuyan, yıllanmış mahzen şaraplarından. Torinolu yazarın sürgün dönüşü buradan geçtiğini biliyordum ama, yıllar sonra, ölümüne yakın, bu lokantaya gelip, oturduğumuz terastan son kez Matera'ya baktığını bilmiyordum. İçerdeki duvara asılmış imzalı bir fotoğraftan öğrenecektim bu gerçeği. Fotoğrafta Carlo Levi, elinde sönmüş Toscanelli purosuyla bir şişe şarabın karşısına oturmuştu. Senatörden çok, yeni gerçekçi İtalyan filmlerinden tanıdığımız yakışıklı oyunculara benziyordu. Yalnız değildi masada, ama kederliydi. Varoluşunu derinden etkileyen, yaşamı boyunca içinde taşıdığı bu

görüntüyü, Matera'nın günbatımındaki hayalini son kez seyrettiğini biliyormuş gibi. Oysa bu kent, İsa'nın bile uğramaya 'tenezzül' etmediği Aliano yolunda bir duraktı bizim için, evet yalnızca bir durak.

Ertesi sabah, Mehmet, Matera'nın kiliselerini, özellikle de otelimizin tam karşısındaki tuhaf kilisenin kapısını süsleyen kurukafaları, eski yapılarla ıssız sokakları, 'sassi' adı verilen mağaralarla 1960'lı yıllara dek bu mağaralarda, Bizanslı keşişlerin kurdukları yeraltı kentlerinin ıslak ve karanlık dehlizlerinde hayvanlarıyla birlikte yaşamış, bu nedenle de tüm dünyanın tepkisine yol açmış yoksul İtalyan vatandaşlarını görüntüledikten sonra, yola koyulduk.

Yol boyunca arazi giderek engebelendi, dönemeçler çoğaldı. Bari-Matera yolundaki kadar hız yapamıyorduk artık. Yeşil tepelerden oluşan güzel bir manzara kiraladığımız Alfa Romeo'nun camından akıp gidiyordu. Tepeler yeşildi ama, Cesare Pavese'nin öykülerinde betimlediği Piemonte tepelerinden çok farklıydılar. Mussolini faşizminin aynı yıllarda Pavese'yi de sürgüne gönderdiğini, ne var ki Torino'da bir otel odasında canına kıyan mutsuz yazarın, hemşehrisi Carlo Levi gibi buralara dek gelmediğini düşündüm. Mehmet, fotoğrafçı gözüyle yeşilin tonlarına dalıp gitmişti. Pek dikkatli kullanmıyordu arabayı, buysa Basilicata manzarasını, ilkyazla çiçek açmış badem ağaçlarını, boynu bükük acılı zeytinlerin, bir güneş patlamış gibi tüm doğayı bir anda sarıya boyayan portakal ağaçlarının güzelliğini onunla paylaşmamı engelliyordu.

Carlo Levi'nin romanında betimlediği doğayı anımsıyordum. Yazar ağustos sıcağında, güneşin kil ve kireç karışımı çıplak tepeleri, derin uçurumların dibindeki yalnız taşları salgın bir hastalık gibi yakıp kavurduğu bir günde geçmişti buralardan. İki jandarmanın gözeti-

minde yorgun ve endişeliydi. Büyüklük hayalleri peşinde bir diktatörün ardına takılan ülkesi, Afrika'da yeni bir savaşa sürükleniyordu. Avrupa'da Nazizmin ayak sesleri duyulmaktaydı. Sevdiklerini, mücadele arkadaşlarını kuzeyde, uğultulu kentlerin puslu sokaklarında bırakmış, güneye doğru sonu belirsiz bir yolculuğa –zorunlu bir sürgüne– çıkmıştı. Şimdi ilkyazla yeşeren buğday başakları sapsarıydı o zaman, belki de akşam rüzgârında dalgalanıp hışırdıyorlardı. Ve aslanın ağzındaydı ekmek. O güzelim, mis kokulu kastara ekmeği. Ama Levi, gözaltında tutulduğu Aliano köyünden bir yakının cenazesine katılmak üzere izin alıp ayrıldığı zaman, ilkyaz güneşi altında da görecekti bu tepeleri. Ne var ki yeşil, belki usta bir ressam olduğundan, çok yapmacık görünecekti gözüne, kaba saba, yanık yüzlü bir köylü kadının makyajı gibi. 'Metalik', 'şiddetli' bir yeşildi çünkü, bizim gördüğümüz, sevip benimsediğimiz yeşilden çok farklı bir renk, yazarın o günlerdeki ruh halini yansıtan, onu bu toprağın insanlarına yabancılaştıran bir aykırılık, kendi deyimiyle 'cenaze alayı boyunca yürüyüş ritmini bozan bir trompet sesi'ydi, diyeceğim.

Anayoldan çıkıp patika genişliğinde asfalt bir dağ yoluna sapınca görüntü de değişti. Tepeler yemyeşildi yine, ama ağaçlar giderek seyrekleşti, bir süre sonra da görünmez oldu. Issız yolda tek başımıza kalmıştık işte. Ne geçen bir araba vardı, ne bir kır lokantası. Yamaçlarda keçiler de otlamıyordu artık. Uzaklardan bir traktör sesi bile gelmiyordu. Bu yöreye ayak basan ilk Türkler belki de bizdik.

Bir dönemeçten çıkışta dağın tepesindeki kayalıklara tünemiş evler gördüm. Evlerin bittiği yerden uçurum başlıyordu. Köyün çan kulesi mavi göğün altında bir ağaç kadar yalnızdı. O an, bu ıssız manzara karşısında

Carlo Levi'yi de, bu bölgeye geliş amacımızı da unuttuğum duygusuna kapıldım. İtalya'da değildik, hayır! Böylesine sessiz, bu denli tenha olamazdı şen şakrak insanların ülkesi. Yol Aliano yerine dünyanın öbür ucuna götürüyordu bizi. Kıyıda kalmış, kimsenin el uzatmadığı, ne tarihin, ne devletin, hatta İsa'nın bile uğramadığı bir yöreye doğru ilerliyorduk.

Köye yaklaştıkça yalnızlık duygusu korkuya bıraktı yerini. Çatıların üzerinde dönüp duran kartalların, yıkık duvarların oyuklarına yuva kurmuş uğursuz kargaların çığlıklarını duydum önce, sonra kimbilir ne zamandır terk edilmiş köyün sessizliği kapladı doğayı. Haritaya bakılırsa Aliano'ya yakın bir köy olan Craco'ya gelmiştik. Gelmiştik ama, bir tek Allahın kulu görünmüyordu ortalıkta. Yıkık kilisenin avlusunda cinler tek kale top oynuyorlardı. Evlerin çatılarıyla duvarları çökmüş, sokakları ayrıkotları kaplamıştı. Bir zamanlar ocaklarında ateş yakılan, odalarında sevişilen, kahvelerinde yanık yüzlü adamların kâğıt oynadıkları, siyah giysili yaşlı kadınların kuyularından su çektikleri köy kuşlara kalmıştı işte! Tahtaboşlarda rüzgâr uğulduyor, camsız pencerelerin ardından gökyüzü görünüyordu. Çan kulesindeki saatin hem yelkovanı düşmüştü, hem de akrebi. Zaman durmamıştı ama. Köyün temellerini oyuyor, döşemeleri bir fare oburluğuyla kemiriyordu. Nasılsa ayakta kalmış iki katlı bir eve girdik. Eşyasız salonda hiçbir yaşam izi yoktu. Lekesiz, pırıl pırıl bir gökyüzü gelip durmuştu pencere deliklerine. Döşeme ayaklarımızın altında esniyor, küflü tahtalar her adımda göçüp dağılacaklarmış gibi gıcırdıyorlardı. Örümcek ağlarını çiğneyerek yürüdük. Bir yarasa hışırdayarak geçti. Onu bir başkası, sonra bir başkası daha izledi. Yarasalar çevremizde dönüp duruyor, gündüz olmasına karşın duvarlardaki oyuklara girip çıkıyorlardı. Nedense, Fâtih'in İstanbul'u aldıktan sonra Blaherna Sarayında

Farsça söylediği beyiti anımsadım: 'Baykuş Efrâsiyab'ın kubbesinde ötmede / Kayser'in kasrında örümcek ağını örmede'. Bu konak da, bir zamanlar köyün en varlıklı beyini, soylu bir aileyi barındırmıştı belki. Sandıklarında genç kızların çeyizleri, kilerlerinde nice erzak birikmiş, duvarlarına Meryem Ana ikonlarıyla aziz tasvirleri asılmıştı. Gün görmüş, acı ve mutluluklara, doğumlarla ölümlere, aşklara, elbette sonu kötü biten aşklara tanıklık etmişti. Ama şimdi, yıllar sonra, ayaklarımızın altında çatırdıyordu işte. Biraz daha yürüsek döşeme çökecek, kendimizi aşağıda, portakal bahçeleri arasından akıp giden ırmağın dibinde bulacaktık.

Balkona çıktığımızda engebeli arazide uzayıp giden, Taranto Körfezine doğru genişleyerek açılan Agri Vadisi serildi önümüze. Aşağıda, tepelerin arasından Agri Irmağı setlere çarpa çarpa akıyor, bir an önce denize kavuşabilmek için sabırsızlanıyordu. Biz de, Carlo Levi'nin köyüne varmak için sabırsızlanıyorduk ama, ayaklarımızın altına sarı-yeşil bir Acem halısı gibi serilen manzara karşısında büyülenmiştik. Balkonun her an çökebileceği aklımızın ucundan bile geçmiyordu. İtalya'nın bu en yoksul bölgesinin bize cömertçe sunduğu güzelliğe dalıp gitmiştik. Neden sonra, akşam inmeden yola koyulmamız gerektiğini söyledi Mehmet. Ve Craco'yu geride bırakıp dağlara vurduk yeniden. Bir zamanlar eşkıyaların gizlendiği mağaralar boyunca yolumuza devam ettik. Tahmin ettiğim gibi, Craco halkının toplu bir göç ya da kıtlık sonucu değil, erozyon nedeniyle evlerini terk edip hükümetin kendileri için aşağıda yaptırdığı konutlara yerleştiklerini Matera'lı bir avukattan öğrenecektim dönüşte.

Aliano, Basilicata'nın tüm köyleri gibi kayalık bir tepeye kurulmuştu. Oraya doğru tırmanışa geçmeden

önce Agri vadisi boyunca ilerledik. Sulama sayesinde tarım gelişmiş, bu verimsiz topraklar portakal bahçeleri, badem ve zeytin ağaçlarıyla donanmıştı. Çok değil altmış yıl önce, Carlo Levi'nin Agri vadisinde yalnızca bir portakal ağacı –meyvesi acı bir yaban ağaç!– gördüğünü ve bundan kitabında söz ettiğini anımsadım. Sıtmanın her gün yüzlerce can aldığı, yoksulluk içinde kıvranan halkın bazen bir lokma ekmeğe muhtaç olduğu dönem gerilerde kalmış, kuzey kadar olmasa bile bu bölge de ekonomik kalkınmadan payını almıştı. Almıştı ama, köyde gözle görülür bir değişme de olmamıştı galiba. Evler yine, Levi'nin romanındaki gibi, derme çatmaydılar. Sokaklar uçuruma açılıyor, köyün alanında siyah şapkalı, kısa boylu erkekler sırtlarını kilisenin duvarına dayamış güneşleniyorlardı. Kadınlar tepeden tırnağa siyah giysiler içinde, yaşlı ve çirkindiler. Levi'nin romanında anlattığı 'korkunç büyücüler'den pek farkları yoktu. "Kadınlar şişman, bastıbacak, kömür çuvalları gibi kapkaraydılar. Saçları kısa kesilmiş, etli, kocaman dudaklarının üzerinde tüyler bitmişti. Alev alevdi kara bakışları." Hep yaşlılar, köyün bandosunda çalan birkaç delikanlının dışında hep yaşlı köylüler, yaşlı bakkallar, yaşlı berberler gördük. Gençler kıtlık günlerindeki gibi bırakıp gitmişlerdi köyü. Belki Napoli'den transatlantiklere binip Amerika'ya göçmemişlerdi ama iş bulmak, para kazanmak için kuzey İtalya'nın kentlerini mekân tutmuşlar, Torino'nun otomobil fabrikalarında, ya da Milano otellerinde çalışır olmuşlardı.

Carlo Levi'nin kaldığı eve doğru yürüdük. Köyün biraz dışında, iki katlı, büyükçe bir yapıydı. Ünlü yazarın nice günlerini, gecelerini geçirdiği, faşist yönetimin yasağına karşın Hipokrat yeminine bağlı kalarak köy halkını tedavi ettiği, sıtmadan kırılan çocuklara kinin dağıttığı ev müze olmuştu. Kapıyı kapalı bulduk, pazar

olduğu için de kimseye açtıramadık. Öndeki terastan Levi'nin tablolarında defalarca çizdiği, renklerini kil ve taşlardan, insana ölüm duygusu veren sapsarı kayalardan alan manzaraya bakakaldık öylece. Bulutsuz göğün altında uzayıp giden yeşil, kahverengi, sarı, sapsarı tepeler. Birkaç zeytin ağacı ve aşağıda, uçurumun dibinden başlayan tarlalar. Sonra uzakta, çok uzaklarda, Calabria'ya doğru mavi dağlar. Yazar, akşam tarlalardan yaya, kimi zaman da eşek sırtında evlerine dönen köylülere buradan bakmakla kalmamış, onların yaşamına da karışmış, giderek içlerinden biri olmuştu, Aliano halkıyla arasındaki toplumsal uçurumun tablolarında resmettiği, kitabında ayrıntılarıyla betimlediği uçurumdan daha aşılmaz, çok daha derin olduğunu bilerek. Ama Yakup Kadri'nin *Yaban*'da benzer koşullar içersinde yaşayan roman kahramanı Ahmet Celâl'e söylettiği görüşlere katılmamıştı hiçbir zaman. Kendini değil, düzeni, bu insanları yoksulluğa, salgın hastalıkların, boş inançların, kan davalarının, ölümün pençesine terk eden devleti suçlamıştı. *Yaban*, Türk aydınının köye bakışını temellendiren bir roman değildir yalnızca, bu bakışın öznesi olan aydının suçluluk duygusunu, 'vicdan azabı'nı da dile getirir. Oysa Carlo Levi'nin *İsa Bu Köye Uğramadı*'sı bir acı çığlık, giderek tragedyaya dönüşen bir insanlık dramının ifadesidir. Bu dramın oyuncularını gerçekten sevmiştir yazar; onlara bağlanmış, acılarını, sevinçlerini, güç yaşam koşullarını paylaşmıştır. Sürgünden sonra, İkinci Dünya Savaşı boyunca liderliğini üstlendiği Floransa Direniş Hareketindeki sorumluluklarının izin verdiği ölçüde bölgeye geri dönmüş, savaş ertesinde parlamentoya senatör olarak girince de bu yöre insanlarının haklarını savunmuştur. Ve öldüğünde, vasiyeti gereği, birkaç mezar taşıyla iki cılız selviden ibaret Aliano mezarlığına gömülmüştür.

Carlo Levi'nin evindeki terastan görülen manzara Basilicata bölgesindeki diğer dağ köylerinden görülen manzaradan pek farklı değildi: eski bir inanışa göre ölü kemiklerinden oluştuğu söylenen safran rengi kayalar, kayaların yamacında her gün biraz daha uçuruma kayan izbeler, tek tük zeytin ağaçları ve bir zamanlar yabandomuzlarıyla kurtların cirit attığı ama şimdi cılız eşeklerden başka hiçbir canlının uğramadığı patikalarla, denize doğru uzayan yer yer delinmiş, yağmur sularının oyduğu kil toprak. Yazar kitabında 'terasın üzerinde uçsuz bucaksız, bulutların her an renk ve biçim değiştirdiği bir gökyüzü vardı. Kendinizi dünyanın çatısında ya da bir taş denizine demirlemiş geminin güvertesinde sanabilirdiniz' diye yazıyordu evinden söz ederken. İçeriye giremediğimize göre Levi'nin anlattıklarıyla yetinmek zorundaydık:

"Kaldığım ev tüm bölgenin en konforlu eviydi. Melekler Bakiresi adlı eski kilise uçuruma yuvarlanınca önü açılmıştı. Yan yana üç odadan ibaretti. İçinde tuvaleti vardı ama suyu yoktu. Köyde tuvaleti olan tek ev de benimkiydi zaten. Diğerleri gibi gece kaşla göz arasında, kimse görmeden dışkılarımı pencereden aşağıya dökmek zorunda değildim."

Aliano'dan, 1936'da Carlo Levi'nin ayrıldığı gibi ayrılmadık, hayır! Onun yalnızca kalemiyle değil fırçasıyla da hayat verdiği, eşsiz gözlem gücüyle ölümsüzleştirdiği insan ve doğa manzaralarını ardımızda bırakırken hüzünlenmedik desem yalan olur. Ama az sonra köy, tepenin ardından bir daha görünmemek üzere yitince, Roma'ya dönüşün sevinci kapladı içimizi. 'Ebedi kent' eski tapınakları, mermer sütunları, geniş alanları, alanlarında yüzyıllardır akan çeşmeleri ve yumuşak tenli dilberleriyle bizi bekliyordu.

Matera-Paris, Mart 1996

GÜNEYİN SERAPLARI

Benim Tunus serüvenimin başlangıcında çoğu rehberlerde sözü geçen mavi-beyaz kentler yok. O kentler, bu küçük Mağrip ülkesine yaptığım ilk yolculuktan çok daha sonra, Tunus'lu yazar dostum Abdelwahab Meddeb'in *Talismano* adlı romanının ilk cümlesiyle birlikte yer etti belleğimde:

"Çocukluğumun kentine döndüm işte, eski kokuların, örümcek ağı sokakların, ilk aşkların Tunus'una. Siyah çivilerle kaplı mavi kapıların ülkesine."

Şimdi Tunus deyince benim aklıma da beyaz badanalı evler, mavi kapılarla kafesli pencereler geliyor. Ve güneşi içen kör duvarlar. Birkaç palmiye, yorgun develer, celabalarına bürünmüş, kapıların önünde pinekleyen, başı şeşyalı ihtiyarlarla bir anda Medina'nın sokaklarına dağılan çocuklar. Sıcakta dağılan ölü bir kedinin kokusunu da anımsıyorum çocuklarla birlikte. Ve Habib Burgiba Caddesindeki ağaçlara tüneyen kuşları. Hiç sesi kesilmedi o kuşların; kendilerini görmesem de uzun, çok uzun süre cıvıltılarını duydum. Masal kuşları mıydı, içimde kıpırdayan çocuksu hayaller mi yoksa! İki büklüm incir ağaçlarıyla, buruk gövdeli zeytinleri, dikdörtgen minareleri, mavi, yeşil, mor denizde balıkçı teknelerini, güneyde, Şat-ül Cerid'den Sahra'ya doğru tuz çölünde beliren, birbirinden güzel serapları da ekleyebilirim bu görüntü akışına. Ve elbette toprak rengi

surlarla çevrili kentleri. Matmata'da mağaraların içinde yaşayan insanlar, Kartaca'da bahçeli lüks villalar da gördüm bu ülkede, yıkıntıların dibinde kuruyup kalmış nar ağaçları da. Ve körlerin baharat kokularını izleyerek dolaştıkları çarşılarda yolumu yitirdim. Yüzü örtülü bir kadının gizemli bakışlarıyla büyülendiğim de oldu, Gabes'te timsahların korkunç ağızlarını görünce dehşete kapıldığım da. Ama Tunus'u çağrıştıran bütün bu duygu ve görüntüler zamanla yer etti belleğimde. Onları benimseyip kabullenebilmem için 'mavi-beyaz kentler ülkesi'ne birkaç kez gitmem gerekti. Oysa ilk yolculuğumda bu renklerin alaşımı değildi algıladığım, tozlu yollar boyunca sürükleyip durduğum. Tunus-Kartaca Havaalanına iner inmez gözüme çarpan eski bir Roma mozaiğiydi. Aslını Bardo Müzesinde gördüğüm bu mozaiği *Seyir Defteri*'nde Cerba'yı anlatırken şöyle betimlemiştim:

"Dümdüz bir ada burası. Engebesiz, çorak. Palmiyeler, bir de yüzme havuzlu lüks oteller var. Otellerde de kuzeyli sarışın kadınlar. Tarihin en eski sinagoglarından birini gezdik, çarşıda dolaştık. Lotus yiyenlerin ülkesindeyim, unutuşun uzak adasında. 'Bizimkilerden kim yediyse lotusun bal gibi yemişini / Kendinden geçti ve bir daha dönmek istemedi gemiye.' Gemiye dönememek...

"İthaka'dan uzakta ölmek... Burada, tuzu tenimi yakan bu denizin kıyısında Odisseus gibi derin bir unutuşu yaşamak. Tunus'ta, bu yolculuğun ilk durağı Tunus kentindeki Bardo Müzesinde gördüğüm mozaiği anımsadım. Burnu gümüş kakmalı, yelkeni rüzgârla şişmiş bir gemi dalgaları aşıyordu. Yunuslar pırıl pırıldı tez giden geminin bordasında. Yelken direğine bağlı Odisseus, Sirenlerin seslerini duyup çıldırmıştı. Kürek-

lerin dövdüğü kırçıl denizin ötesinden seslenen kuş gövdeli kadınların aşka çağrısıydı kulaklarında çınlayan. Bu çağrıda ölüm vardı, dönüş umudu değil. Buradaysa unutuşun tatlı yemişi var yalnızca.

"Mavi boyalı bir tahta kapının önüne oturdum. Güneş zeytinlerin arkasından batıyordu. Bir an kendimi çölde yürürken gördüm. Uzakta, günler geceler boyu süren bir yürüyüşün sonunda, beyaz bir kent belirdi. Susuzluktan ölmek üzereydim. Yüksek duvarlarla çevrili, hem çok uzak, hem elimi uzatsam dokunabileceğim kadar yakın bir kent. Bir serap mıydı? Olmayan suda yansıyan yüzün müydü yoksa? Seni unuttum işte. Bakışını, beyazlığını, yüzünü unuttum. Yaşadıklarımızı da. Mavi kapının önünde batan güneşe karşı oturmuş bir yabancıyım artık. Bilemeyeceğin kadar uzağım sana. Ve gemiye dönme umudu hiç mi hiç yok."

Bana bu satırları yazdıran, yolculuk boyunca unutmaya çalıştığım bir kadındı. Ama her arzu dolu bakış, her esmer kadın bedeni, bir dönemeci ya da bir kapıyı geçtikten sonra karşılaştığım her görüntü onu anımsatıyordu. Bu nedenle, Sirenlerin sesini dinleyip çağrılarına kapılmamak için kürekçilerin kulaklarına balmumu tıkadıktan sonra kendini geminin direğine bağlatan Odisseus'un öyküsü peşimi bırakmamıştı. Bardo Müzesiyle *Odissea*'nın dokuzuncu bölümünde 'lotus yiyenler ülkesi' olarak geçen Cerba Adası arasında sıkışıp kalmıştı belleğim. Neyse ki yalnız değildim bu yolculukta. Fransız dostlarım Anne-Marie ve Philippe'le Melih Cevdet Anday'ın dizelerinin eşliğinde mutlu bile sayılırdım:

"Kürekçilerim hasatsız denizi
Köpürttüler kürekleriyle
Tez yürüyüşlü gemi gün batarken

Ulaştı Sirenlerin adasına,
Yüreğim kopacak gibiydi
Kanatlanıp uçacak gibiydi, ama
Sirenlerin izi bile yoktu ortada.

Yalnız bir ezgi, ta derinden
Ta içerimden gelen bir ezgi
Başladı yavaş yavaş yükselmeye
O yabansı, o büyülü türküleri ben
Söylüyordum sağır gemicilere
Yalnız ben duyuyordum Sirenleri.
Kirke, bilge tanrıça, selam sana!
Sağ salim geçtim kendimi."

Şimdi o kadın yok artık. Anısı çölde bir serap gibi uzaklaşıp kayboldu. İçimden yavaşça yükselen türküyü söyleyebilirim öyleyse; çünkü o günlerden bu yana 'sağ salim geçtim kendimi'.

❄❄❄

1981 yazında Türkiye'ye dönememiştim. 12 Eylül darbesinden sonra *Uzun Sürmüş Bir Yaz* toplatılmış, hakkımda sıkıyönetim mahkemesince 159. maddeden dava açılmıştı. Bir kitap yazdığım için yedi buçuk yıl hapsimi istiyordu savcı. Kesin sonucu sürekli ertelenecek, temyizde bozulup her defasında yeniden başlayacak bu uzun davanın arifesinde umutsuz ve karamsardım. Kötü bir dönemden geçiyordu Türkiye. Tutuklamalar, toplu davalar, idamlar birbirini izliyor, ülke beş generalin yönetiminde her geçen gün demokrasiden biraz daha uzaklaşıyordu. Bense bir başka baskının, bir türlü bitiremediğim bir ilişkinin sultası altındaydım. Kitaplarımı Fransızcaya çeviren Anne-Marie Toscan du Plantier ve eşi Philippe ben dönemiyorum diye her yıl

tatillerini geçirdikleri Türkiye'ye o yaz gitmekten vazgeçtiler. Hep birlikte Tunus'a gitmeye karar verdik. Diyeceğim, 1981 yazında çıktığım ilk Tunus yolculuğu bir kaçıştı benim için, üzerime çöken karamsarlığı dağıtmak için bir fırsattı. Bu fırsatı yeterince değerlendirebildiğimi sanmıyorum. O yolculuğun izlenimlerini bugün *Seyir Defteri*'nde okurken kendinden kurtulamayan, içe dönük bir gencin öznel dünyası ağır basıyor daha çok, Tunus'un gerçekleri değil. Betimlemeye çalıştığım coğrafya ise Şat-ül Cerid'in serapları gibi bir görünüp bir yitiyor. Güneyin şiirini yakalamak, o yaz hayatımda ilk kez gördüğüm çölün gerçeğine varabilmem için başka yolculuklar gerekiyormuş demek. Sonra iki kez daha yolum düştü Tunus'a, ama bu ilk yolculuğun anısı, tümü de birbirinden değişik, birbirinden ilginç Sahra görüntüleriyle birlikte hiç silinmedi belleğimden.

Şimdi düşünüyorum da güneş dünyanın hiçbir yerinde çöldeki kadar büyük, toprak rengi falezlerin üzerine tünemiş kazbaların teraslarından görüldüğü kadar yakın ve göz kamaştırıcı olamazmış gibime geliyor. O yaz keşfettiğim doğa, tenimi yakan, acı veren –fiziksel anlamda, gerçek bir acıdan söz ediyorum– hiçbir canlının yaşamadığı, rüzgârın önüne katıp sürüklediği kum tepeleriyle sert kayalardan ibaret bir doğaydı. Bu ilk izlenimin ne denli yanıltıcı olduğunu, yılanları, zehirli akrepleri, güzel gözlü gazelleri, bin bir türlü börtü böceği pusuya yattıkları kayadan çatal dilleriyle kapıp bir anda yutmaya hazırlanan kertenkeleleriyle, yeraltı ırmakları ve jeolojik devirlerde gizli bir köşeden fışkırmış su kaynaklarının çevresinde biten vahalarıyla çölün yaşadığını, en az uçsuz bucaksız okyanusun dibindeki dünya kadar canlı olduğunu fark edecektim sonradan. Evet, sonradan. Günbatımında rüzgâr çıkınca renklerin şöleni de başlardı. Güneş kum denizinin ardındaki boş-

luğa yuvarlanmadan önce giderek büyür, kocaman bir portakala, bir masal topuna, insan kurban edilen çok eski bir ayine dönüşürdü. Bulutsuz gökte uçuk mavi yansımalar sarıya, mora, kırmızıya keser, köylerin kerpiç duvarlarıyla bodur minareleri tek tük palmiyelerle birlikte kararır, yeşilden kızıla, sarıya, sonra siyaha dönerlerdi. Ve bir anda yıldızlar doldururdu boşluğu. Samanyolunun böylesine yakın, bu denli sütbeyaz göründüğü başka bir yer anımsamıyorum.

Gündoğumunda, bir zamanlar Afrika'nın içlerinden Akdeniz limanlarına tuz ve altın taşıyan kervanların geçtiği yolları örten rüzgâr, günbatımındakinden çok farklıydı. Aynı biçimde sallamıyordu palmiyelerin yapraklarını; tene dokunuşu, yakışı, ferahlığı da değişikti. Zaten hiçbir şey dural değildi çölde; dün geçtiğiniz yol ertesi gün siliniyor, ışık sürekli değişiyor, ufuk bir yaklaşıp bir uzaklaşıyordu. Ve un ufak olmuş, parçalanıp dağılmış taşların, kuma dönüşmüş cisimlerin tortusu biçimlerin de zihninizde dağılıp silinmesine, hacimlerin küçülmesine, sınırların yok olmasına yol açıyordu. Peygamberlerle çilekeş rahiplerin, serüven düşkünleriyle kendinden kaçan şairlerin ancak çölde buldukları mutlak yalnızlık da bu olmalıydı. Sürekli bir arınma, azalma, hiçlik duygusu. Ve aşırı yorgunluk. Yirmisinde şiiri bırakıp köhne Avrupa'nın gürültülü kentlerinden Harar çölüne kaçan Rimbaud'nun dediği gibi: "Sıcak ülkelerden dönen kan dökücü sakatları iyileştirir kadınlar."

Matmata'dan batıya, kırağı yağmış bir ovayı andıran tuz çölüne doğru giderken kayaların yamaçlarında tuhaf yapılar gözüme çarpmıştı. Berberi köylerinin hemen tümünde vardı bu yapılardan. Toprakla karışmış, yarı harap kerpiç konutlardan daha yüksek, tahta kapılı

tek göz odalardan oluşan bu gizemli 'şatolar'ın kolektif tahıl ambarları olduğunu bilmiyordum. Bir tehlike anında köylülerin *ksar* adı verilen bu kat kat yapılara sığındıklarını da. *Ksar*'ların önünde pazar kuruluyor, Sahra'dan develeriyle gelen Bedeviler cılız eşeklerinin üzerinde dağ köylerinden inen Berberi'lerle burada ürünlerini takas ediyorlardı. Neler yoktu ki güneyin pazarlarında! Bakır ibrikler, incik boncuk, her türlü baharat, tuz ve hurma. Bir de, her nakışında sarı, kızıl, kıpkızıl güneşler parlayan, yediveren güller açan, her motifinde sürme gözlü ceylanların devindiği, ağır aksak develerin yürüdüğü kilimler. Evet, bizim Anadolu'dakiler kadar renkli, onlar kadar sık dokunmuş Bedevi kilimleri.

Adayı karaya bağlayan eski Roma yolunu, her biri kendine yeterli tarım birimlerinden oluşan *menzel*'leri, adadaki Osmanlı varlığının kanıtı küçük, beyaz kubbeli camilerle yuvarlak minareleri ve elbette, Turgut Reis'le Barbaros'un üs olarak kullandıkları Gazi Mustafa Kalesini de anımsıyorum. Ne derece doğru bilmem ama, Turgut Reis'in İspanyol, Fransız ve Malta şövalyelerinden oluşan bir donanmayı bozguna uğrattıktan sonra bu kaleye sığınanların kellelerinden bir piramit yaptırdığını duymuştum. Batılı tarihçilerin Türklere karşı taraf tuttuğunu, Osmanlının askeri üstünlüğünü hazmedemediklerinden hakkımızda ipe sapa gelmez yalanlar uydurduklarını söyler dururuz. Öyleyse bu kez Solakzade tarihinden okuyalım:

"Padişahın fermanı ile bir miktar yiğit cengâver karaya döküldüler. Her tarafa seğirdimler salıp nice ganimetler ele getirildi. Pek çok doyumluklar alındı. Ocaklarının bağ ve bostanlarının harmanları, âteşlere verildi. Ada sâkinlerinin ciğerlerini biryan kebabı eylediler.(...) Kapudan Paşa ile Turgutça Paşa, metris kazanların ba-

şında durup top ve tüfenk ile cenge başladılar.(...) Açılan bazı gediklerden yürüyüşler olunduğu, bütün asker içinde duyuldu ve hemen hisarın içine koyuldular. Hiç göz açtırmayarak ateş saçan kılıçları ile cehennemlik düşmanı kırmaya başladılar. Nihâyet, zilkade ayının üçüncü günü, yüce Allah'ın inâyeti ile Cerbe hisarı ele geçirilerek, İslam memleketlerine ilhak kılındı."

Bütün bu savaşlardan, dökülen kanlardan, halkının büyük çoğunluğu Harici mezhebinden olduğu için tarih boyunca sürüp giden baskı ve zulümlerden payına düşeni almamış gibi sessiz ve sakindi Cerba. Kudüs'teki tapınaklarının Nabukadonosor tarafından yıkılmasından sonra adaya gelip yerleşerek tarihin ilk sinagogu Ghriba'yı kuran Yahudilerin dualarını da anımsıyorum. Sayıları çok azaldığından 'Sana yalvarmaya geldim / düş kırıklığına uğratma beni!' diye dua edenlerin sesi nicedir duyulmaz olmuştu. Ama Cerba, yine de hoşgörünün tarihsel izlerini taşıyordu diyebilirim. Hariciler Hanefilerle, Berberiler Arap ve Yahudilerle uzun, çok uzun süre birlikte yaşayabilmişler, bugünkü deyimle 'etnik bir mozaik' oluşturmuşlardı. Günümüzde örnekleri giderek azalan bu mozaiğin, dönüşte Bardo Müzesinde gördüğüm binbir renkli Roma mozaiklerinden çok daha güzel olduğunu düşünüyorum şimdi.

O yolculuk dönüşü kuzeye doğru çıkarken kıyı boyunca Sfax, Mahdia, Monastir ve Sousse'a da uğramıştık. Onarılmış surları, beyaz badanalı evleri ve bir labirenti andıran medinalarıyla birbirlerine benziyorlardı. Belki de bu nedenle, 'Le Bel-Ami' adlı yatının güvertesinden bir seher vakti Sousse'a bakarken 'Ben daha önceden de gördüm bu kenti,' diye yazmıştı Maupassant, 'okulda ezberlediğimiz Burette'in *Fransa Tarihi*'nden anımsıyorum bu ışığı, Haçlı seferlerinden biliyorum.

Araplarla dolu bir yer olmalı'. O kıyı kentlerinden Mahdia'nın deniz mezarlığı, Akdeniz güneşinde parıldayan beyaz mezar taşlarını Paul Valery'nin ünlü dizeleriyle özdeşlediğimden, belleğimde hâlâ canlılığını koruyor:

"Üstünde güvercinler gezen şu rahat damın
Kalbi atar ardında birkaç mezarla çamın
Şaşmaz öğle zamanı ateşlerle yaratır
Denizi, denizi, hep yeni baştan denizi."

Yol boyunca deniz, hep deniz vardı, kendini yeni baştan yaratan deniz ve kerpiç duvarlar. O duvarların ardındaki yaşamı, iç avluların serinliğini, kuyularla sarnıçların gizini hiçbir zaman çözemeyeceğim.

Habib Burgiba'nın doğum yeri Monastir'de, o zaman hâlâ (Tunus'un bağımsızlığını kazandığı 1957'den beri) devlet başkanı olan 'Büyük Mücahid'in görkemli sarayını görmüştük. Burgiba'nın Atatürk'ü örnek alarak gerçekleştirdiği reformlar sayesinde Tunus modern bir Arap ülkesi bugün. Geleneksel İslam toplumundan tümüyle kopmamış olsa bile, Batılı anlamda çağdaş kurumlara, laik bir eğitim sistemine sahip. Çoğulcu demokrasiyi henüz tam olarak kuramamış, insan hakları alanında yeterince ilerleyememiş ama, kadın hakları devlet güvencesi altında. Burgiba 1987'de bugünkü cumhurbaşkanı Ben Ali tarafından iktidardan uzaklaştırıldı. Hâlâ yaşıyor. Neredeyse yüz yaşında. Ve Monastir'de, ölünce devlet töreniyle gömüleceği anıt-mezarın yanı başındaki bir villada gözaltında tutuluyor.

Tunus'ta çok yaygın bir halk sanatı olan camaltı resimlerinde bir zamanlar Burgiba'nın, hatta Atatürk'ün portrelerine de rastlandığını söylemişlerdi. O yaz bu tür resimleri çeşitli kentlerin 'souk'larında boşuna aradım.

Peygamberin atı Burak'la Nuh'un gemisindeki hayvanları yeğliyordu ressamlar. Bir de İslam tarihindeki kahramanları.

***

Tunus'a ikinci kez 1997'nin Şubatında Fransız Elçiliğinin davetlisi olarak gittim. Kültür ataşesi ve romancı Alain Nadaud'nun eşliğinde Sousse ve Sfax üniversitelerinde konferanslar vermek, Kartaca'daki ünlü 'Sophonisme Kültür Merkezi'nde romanım *Boğazkesen*'in Fransızcasını tanıtmak için. Dönüşte, yine güneyden kuzeye doğru katettim ülkeyi, ama kıyıdan değil içerden geçerek. Kış güneşi bayağı ısıtıyordu. Bozkırda, dümdüz uzayıp giden asfalt yol boyunca arabanın camından dışarıya bakıyordum. Arada bir yoksul köyler, birkaç koyun ya da keçiden ibaret sürüler geçiyordu. Develeri boşuna arıyordu gözlerim. O hecinli güzelim develer güneyin ıssız çöllerinde kalmıştı. Nedense, Sfax'ta bir kitabı karıştırırken dikkatimi çeken eski bir fotoğraf çıkmıyordu aklımdan.

Fotoğrafta yaşlı, kör bir deve vardı. Kocaman bir değirmen taşını çekip döndürüyor, o yürümeye çabaladıkça ışıl ışıl zeytin taneleri ezilip parçalanıyordu. Süzülen yağın akışını göremiyordum ama devenin uyumlu, tekdüze hareketlerinde eski bir dünyanın, çoktan tarihe karışmış bir dönemin varlığını sezebiliyordum. Boyunduruğa vurulmuş, bir zeytinyağı değirmeninin karanlığına hapsedilmiş olmasına karşın soyluluğundan hiçbir şey yitirmemişti deve. Mağrur ve sabırlıydı. Yekpare değirmen taşında zamanı öğütüyordu sanki, boynunu her sallayışında takvimden bir yaprak eksiliyor, ayağını yere her basışında günler geleceğe doğru akıyordu. Ne eski yağ değirmenleri kalmıştı artık, ne de bir zamanlar bu bölgeyi boydan boya kaplayan zeytinlikler. Roma

döneminde başlayan yangın tarih boyunca sürmüş, istilacı Arap ordularına karşı direnen Berberilerin kraliçesi Kahena, Aures Dağlarına doğru çekilirken düşmanın eline geçmesin diye tüm ağaçları, ekin ve tarlaları yakmış, kuyuları zehirlemişti. Sonra, ülke yeni istilalar, başka ayaklanmalar gördükten çok sonra, develer de azalmıştı giderek. Evet, develer bile. Şimdi Cerba'nın, Hammamet'in lüks otellerinde geviş getiriyorlar, turist gezdirmek için sıra bekliyorlardı. Çölü bir uçtan bir uca kateden develerin aruz ölçüsü kadar uyumlu yürüyüşleri günümüzde kamyonların homurtusuna bırakmıştı yerini. Ne göçebe günlerin özgürlüğü kalmıştı, ne de aruz. Develere vurulan boyunduruk belki eski kalıplardan kurtarmıştı şiiri, Akdeniz mutfağından eksik etmediğimiz zeytinyağı da modern preslerden süzülür olmuştu. Ama deve kervanları, İslamın keskin kılıcı ve sancaklara yazılı ayetlerle birlikte tarihin derinliklerine gömülmüştü çoktan. Fenike, Roma, Bizans ve Araplar. Sonra Normanlar, İspanyollar, Osmanlılar ve Fransızlar... Tarihin her döneminde yeni bir istila, bir başka yangın görmüştü bu ülke. Ve yerli halk yarım yüzyılı bile bulmayan bağımsızlığına kavuşmadan önce epey çile çekmişti.

Arabanın camından tek tük evler, eşeklerine binmiş yorgun köylülerle koyunlar geçiyordu ki, El Cem'e varmadan eski Roma tiyatrosu dikiliverdi karşımıza. Bozkırın tam ortasında, toprak rengi yüksek duvarları, kat kat galerileri, hâlâ ayakta duran kapılarıyla çevreye meydan okur gibiydi. Alçak damlı evleri eziyordu heybetiyle. Roma'daki Colesseo'dan sonra imparatorluğun en büyük tiyatrosu olarak bilinen bu 'kocaman kör göz'ü gezerken gladyatör dövüşlerini düşünüyordum. Yalnızca gladyatörlerin değil, kölelerle Hıristiyanların da kanı dökülüyordu o devirde. Ve aslanlar lüks bir Ro-

ma evini süsleyen mozaikteki gibi yabandomuzunu parçalamakla yetinmiyor, eli kolu bağlı insanları da yiyorlardı.

Eski adıyla Thysdrus, bugünkü adıyla El-Cem'de gördüğüm bir başka Roma mozaiğini de anımsıyorum. Çıplak, güçlü kuvvetli bir kölenin boynuna pençelerini geçirmiş o yırtıcı hayvanı. Nasıl da şehvetle, hazzın doruğundaymışçasına sarılmıştı avına! Yakıcı güneş altında tribünleri dolduran halkın, bu sahne karşısında kendinden geçtiğini, kan toprağa karıştıkça sevinç çığlıkları attığını görür gibiydim. Akdeniz ışığından en güzel renkleri devşirip taş taş, kare kare döşediği mozaiklere denizler, sepet sepet meyvelerle balıklar, suaygırlarını dizginleyen gür sakallı tanrılar yapan el, yenilen gladyatörün katli için aşağıya doğru çevrilen el miydi? Bugün hâlâ kullanılabilen sulama sistemini gerçekleştiren insan aklı, hemcinslerine daha çok acı çektirebilmek için yeni işkence yöntemleri de geliştiriyor muydu o devirde? Ne yazık ki, evet. Mozaiklerde Virgilius'un göz rengini tutturabilmek için cam hamurundan bile yararlanan el, Hıristiyanları aslanlara yem olarak atıyor, bahçesindeki gülleri devşirmeden önce kölelerin kanıyla suluyordu. Bugün eski uygarlıkların mimarisini hayranlıkla seyrederken her mermer sütunun, her görkemli heykelin kimbilir kaç kölenin yaşamı pahasına dikildiğini, sanatçının göz nuruyla alın terinin, kanıyla dehasının aynı vahşet hamurunda yoğrulduğunu unutuyoruz nedense.

Atinalı ressam Parhasios, yaşlı kölesine işkence yaparak zincire vurulmuş Prometeus'un portresini daha iyi yapabileceğini sanıyordu. O, modelinin acıdan gerilmiş yüz çizgilerini resmederken, cellat çivi çakmaktaydı kölenin ayaklarına. Sonunda, can vermeden önce "Ölüyorum Parhasios!" diyebilmişti köle. Ressamın yanıtı

kısa, ama anlamlıydı. "Evet, tamam! Kıpırdama sakın, öyle kal!"

El-Cem'deki eski Roma tiyatrosunu gezerken görkemli villaların duvarlarından alınıp müzeye konmuş mozaiklerin bin bir renkli dünyasına dalıp giderken, bu gerçeği anımsamaktan da kendimi alamadım. Sonra Keruan yolunda Alain Nadaud, ya beni daldığım 'derin' düşüncelerden çekip çıkarmak, ya da arabada böyle sessiz oturmaktan hoşlanmadığı için 'İfrikiya'nın Jean-d'Arc'ı dediği Kahena'nın trajik öyküsünü anlattı bana. Arap istilası sırasında Berberi savaşçılarıyla birlikte eski Roma tiyatrosuna sığınan kraliçenin uzun süre Hasan İbn Numan komutasındaki Arap ordusuna direndiğini, sonra ülkenin batısındaki dağlara doğru çekildiğini; askerlerinin büyücülüğüne, olağanüstü güzelliğine ve elbette ölümsüzlüğüne inandıkları bu efsanevi kadının kellesinin, sonunda bal dolu bir kutu içinde halife Abd-ül Melik'e gönderildiğini söyledi. İki yanı kumla örtülü daracık yolda kanatlanmış uçarak, önümüze ansızın fırlayan bir keçiyle arabamıza yol vermemekte direnen inatçı eşeği Tunuslu genç şoförümüz sayesinde ezmekten kurtularak vardık Keruan'a.

❋❋❋

Kureyş kabilesinden Mekkeli 'güzel Muhammed'e peygamberlik gelip gönlüne peş peşe sureler nazil olmaya başladıktan sonra, yeni bir dönem açıldı Arabistan yarımadasında. Yeni din kendi değerleriyle birlikte yeni uygarlık anlayışını da yaymaya girişti. Rüzgârgülünün dört yönüne dağılan İslam savaşçıları dört koldan cihada başladılar. Hicretin ellinci yılında Ukba Bin Nafi, İfrikiya kıyılarına vardığında, Bizans'ın deniz üstünlüğünden çekinerek iç topraklara doğru yöneldi. Kuran

ayetleriyle işlenmiş yeşil sancakları, eğri kılıçları ve inançlarıyla kısa sürede tüm ülkeyi ele geçirdi Araplar. Çöller geçip vahalarda konaklayarak, at koşturup dorukları karlı Atlaslar'ı aşarak batıya, güneşin battığı uzak topraklara doğru yol aldılar. Ve onları ancak okyanus durdurabildi.

Bir efsaneden söz etmiyorum. Ukba'nın okyanus kıyısına vardığında "Allah şahidim olsun ki önümde İslamı kabul etmeyen kâfir kalmadı!" diye bağırarak dalgalara doğru yürüdüğünü, sonra tuzlu suyun kıyısında yaktırdığı ateşin ışığında namaz kıldığını tarih kitaplarından biliyoruz. Bu fetih hareketi kısa sürede yalnızca Kuzey Afrika'yı değil Güney Avrupa topraklarını da etkisi altına aldı. Hıristiyan dünyası İslam ordularını Poitiers'de durdurabildi ancak. Orada öğrenciyken, Noel gecesi kilisede vaaz veren papaz, "Arapları burada durdurduk!" demişti de, Fransızcada 'durdurmakla' 'tutuklamak' fiili aynı biçimde söylendiğinden, yine kentteki Arap kökenli göçmen işçilerin bir halt karıştırdıklarını sanmıştım. Diyeceğim, Poitiers Savaşı ve bu savaştaki kahramanlıkların anlatıldığı *Roland Destanı* Fransızların ortak bilincinde canlılığını koruyor hâlâ. Neyse, biz Ukba'nın 'işleri'ne dönelim. Çoğunluğu peygamberin sehabelerinden oluşan maiyeti ve askerleriyle Kammuniya bölgesini ele geçiren Ukba, burada Keruan kentini kurdu. O zamanlar şimdiki gibi kurak bir yer değildi bu yöre. Ağaçları kesip sürüngenleri kovmak gerekti. Sabah namazından sonra Ukba gür sesiyle, "Biz Allah'ın askerleri burada konaklayacağız!" diye haykırdı börtü böceğe, "siz defolup gidin!" Ve yılanlarla çıyanlar, kertenkelelerle akrepler dağlara doğru çekildiler. Gidiş o gidiş, bir daha da dönmediler kamp yerine. Ukba işe büyük bir cami kurmakla başladı. Ve İslamın İfrikiya'daki ilk tapınağı, üç şerefeli minaresi, minarenin

ucundaki taş kubbesi, revnaklı geniş avlusu, avluyu çevreleyen mermer sütunları ve güneş saatiyle, hasırlarla kaplı taş zeminden fışkıran binbir direkli namaz mekânıyla bozkırın ortasına yerleşiverdi. Kent de, evleri, çarşıları, pazarları, hanları ve hamamlarıyla caminin çevresinde gelişti. Ve kısa sürede İslam uygarlığının en önemli merkezlerinden biri oldu. Tefsir ve fıkıh bilginleri burada ders verdiler, şairler en güzel kasidelerini bu kentin bahçelerinde yazdılar, dokuzuncu yüzyıldan itibaren Latinceye çevrilip Avrupa üniversitelerinde okutulan tıp kitapları burada kaleme alındı. Ne yazık ki, 'İslam Rönesansı' olarak nitelendirebileceğimiz bu dönem, Mısır'dan gelen göçebe kavimlerin istilasıyla son buldu. Banu Hilâl adıyla anılan savaşçı Bedeviler, dünyanın ilk toplumbilimcisi İbn Haldun'un deyimiyle 'çekirge sürüleri gibi' üşüştüler kente. Çarşıları, konakları, medreselerle kitaplıkları, su yollarıyla bahçeleri, kısacası uygarlık adına ne varsa tümünü yağmaladılar. Bugün hâlâ gezgin ozanların anlattıkları *Hilâli Destanı*'ndaki gibi 'Yedi zenginliğin ülkesi Batı'ya doğru sürdüler atlarını. Savaşçılar önden, sürülerle aileler arkadan geliyorlardı. "Banu Hilâl'in yürüyüşünü bir görmeliydiniz," diye hâlâ anlatıyor ozanlar, "Akarit kuyusundan Keruan'a, Zaguan Dağının eteklerine dek yayıldı koyunlar. Bahçeler otlak, ağaçlar yem oldu hayvanlara!" Çarşıda pazarda, belki bir caminin avlusunda ya da bir ağaç gölgesinde, ozanın çevresinde halka olup dinliyor insanlar. Bu güneyin öyküleri, destanları, kan ve ateşi biter mi! Bitmez elbet. Aşkları, serapları, acıları da bitmez. İşte böyle, Banu Hilâl'in geçtiği yerlerde uzun süre ot bitmedi. Keruan kentindense bir enkaz yığını kaldı geriye. Ukba'nın kovduğu sürüngenler bu durumu fırsat bilip yangın yerine geri döndüler. Ve kentin yeniden imarı için aradan uzun yıllar geçmesi gerekti. Bir zamanlar Müslümanlarla Hıristiyanların, Yahudilerle ateşe tapanların

birlikte yaşadıkları, Basra ve Kufa gibi 'açık' bir kent olan Keruan, yüksek surlarla çevrilmek zorunda kaldı. Kentin Osmanlı egemenliğine geçmesinden az önce buraya uğrayan Afrikalı Leon 'mallarını güney kentlerinde satmaya çalışan yoksul dericilerden başka pek kimseye rastlamadığını' yazıyor seyahatnamesinde.

Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra İslamın dördüncü kutsal kenti sayılan Keruan'da, Ukba'nın yaptırdığı Büyük Camiden başka 'Berberin Türbesi' diye bilinen bir zaviye var. Peygamberin üç tel sakalını hep yanında taşıdığı için 'Berber' lakabıyla anılan Abu Camaa burada yatıyor. Berberilerle yapılan bir savaşta ölünce kentin biraz dışında kalan bu alana gömülmüş. Alain Nadaud'yla 'Berber'in sandukasının bulunduğu iç bölümü görmek istedik. Bir görevli daha ilk kapıda durdurdu bizi. Yarım yamalak Fransızcasıyla türbenin gâvurlara yasak olduğunu söyledi. Mermer avlunun ötesinden mavi-yeşil çinilerle kaplı bir duvar başlıyordu. Duvarın ardında Sidi Sahab'ın mumlarla aydınlanan sandukasını, tavanı süsleyen ayetlerin güzelliğini, Kufi yazısıyla halıların uyumunu tahmin edebiliyordum. Arkadaşımın Fransız ama benim Türk, yani Müslüman olduğumu, içeriye girmemi yasaklayamayacağını belirttim uygun bir dille. "Müslümana benzer bir halin yok, haydi dışarı!" diye kovmaya kalkıştı. İşte o zaman açtım ağzımı yumdum gözümü, İslamın Arapların tekelinde olmadığını, bu kenti, dolayısıyla bu türbeyi 'gâvur' dediklerinin elinden Barbaros Hayrettin Paşanın kurtardığını, kaldı ki İslamın evrensel bir din olduğu için herkesi kucaklaması gerektiğini, örnekse bizim camilerimizle türbelerimizin tüm ziyaretçilere açık olduğunu bir bir anlattım. Böyle birdenbire parlayışımı, işi Müslümanlıkta bırakmayıp ta Barbaros'a dek götürüşümü hayretle izliyordu Alain. Ondan özür dileyip türbeden içeriye dal-

dığımda, kınalı ellerini tavana açmış dua eden birkaç yaşlı kadından başka kimseyi görmedim. Yeşil örtülü sandukanın çevresi sessizdi. Bir köşeye büzülüp karşı duvardaki Arapça yazılara baktım bir süre. Sonra gönül aynamda Vakıa suresinin iki ayeti belirdi: 'İnsanların yaptıkları her şey kitaplarda kayıtlıdır / Küçük ve büyük her şey satır satırdır.'

❋❋❋

Bu ülkeye daha önceki gelişlerimde güneyin çağrısına kapıldığımdan Tunus kentini yeterince gezmeye vakit bulamamıştım. 13 Ağustos Kadın Bayramı dolayısıyla Devlet Başkanı Zine El Abidin Ben Ali'nin daveti, Tunus'un başkentini görmek için bir vesile oldu. Bu kez yanımda bir rehber, gazeteciler ve toplantıya Arap ülkelerinden katılan kadın yazarlar vardı. Ama ben yine de bir yolunu bulup yalnız dolaşmayı yeğledim Medina'nın sokaklarında. Önce kendimi 'souk'ların kalabalığına bıraktım. Durmadan devinen, biçimden biçime giren bir renk alacasında, kuyumcularla dericilerin, dokumacılar, terlikçiler, şeşyacıların –lonca hiyerarşisinin en saygıdeğer esnafı olan şeşyacıların– atadan kalma dükkânlarına doğru sürüklendim. Çoğu küçücüktü bu dükkânların, ama içlerinde, Kırk Haramilerin mağarasındaki gibi, ne ararsanız vardı. 'Mağrip'ten Maşrık'a dünyanın ucu / Sarrafı bilir altını tuncu'. Pir Sultan Abdal bu dizeleri hiç görmediği Tunus için söylemişti belki. Sıvaslı ozan Mağrip çarşılarını dünyanın ucunda sanıyordu. Ancak orada meslek erbabı işini biliyor, hileye hurdaya başvurmadan, ustadan öğrendiğini çırağa aktarıyordu. Gümüş aynalarla bakır kaplar, fildişi kutularla mücevherler, incik boncuk ve baharat. Özellikle de Batılı gezginleri büyüleyen misk-ü amber, kimyon, gülyağı, tarçın ve zencefil...

"Kokular vardır çocuk tenlerinden taze
Obua sesinden tatlı, çayır gibi yeşil;
Kokular da vardır azgın, zengin, gürül gürül.

İnsana sonsuz şeylerin tadını veren
Misk, amber, aselbent, buhur gibi kokular
Duyuları, düşünceyi alıp götüren."

Yaşamı boyunca düşlediği, özlemini çektiği uzak limanlara demir atamadan, felçli yatağında öldü Baudelaire. Kırk dört yaşında ve kahrolarak. Medina'nın çarşılarını biraz da onun için dolaştım, lise yıllarımdan bu yana dönüp tekrar tekrar okuduğum, çoğu şiirlerini ezbere bildiğim, Galatasaray Lisesinde yatılı okurken içimdeki kaçış isteğini, yolculuk özlemini uyandıran Baudelaire için.

"Hey trenler vapurlar beni burdan götürün!
Ne var gözyaşlarından çamurlar yoğuracak!
Arasıra der mi ki Agathe'ın ruhu, üzgün,
Nedametten, azaptan ve ıstıraptan uzak,
Hey trenler vapurlar beni burdan götürün!"

Kent kurulduğundan bu yana var olan çarşıda dükkânlar, meslek kollarına göre çevreden merkeze doğru dizilirlermiş. Dericilerle demircilere, kötü kokular saçıp gürültü yaptıkları için en uzakta; aktarlara, kuyumculara, mumculara, manifaturacılara, kitapçı ve ciltçilereyse, yani 'temiz meslek erbabı'na, caminin yanında yer verilirmiş. Yiyecek satanlar, 'meslek erbabı' sayılmadıklarından, sebze ve meyveleriyle etlerini, balık ve macunlarını Medina dışında satmak zorundaymışlar. Bir bakıma bugün de öyle. Habib Burgiba Caddesinin başlangıcındaki eski adıyla 'Fransa Kapısı', bağımsızlıktan sonraki adıyla 'Deniz Kapısı'ndan kente girildiğinde, Medi-

na'nın kalbi Zituna Camiine dek belli bir sıraya göre dizildiğini fark ediyorsunuz dükkânların. Ama bu hiyerarşik düzen, kitle turizminin saldırısı karşısında her gün biraz daha bozulmakta. Banu Hilâl belasından yüzyıllar sonra, şimdi de turistler altüst ediyor Tunus kentlerini, çarşılarda ne varsa yağmalayıp ülkelerine götürüyorlar.

Yedinci yüzyılın sonunda antik kentin üzerine Araplar tarafından yeniden kurulan Tunus'la yaşıt Zituna Camii, dükkân labirentinin ortasında bir vaha, ıssız bir ada sanki. Dar avlusu, avlunun ortasındaki şadırvan ve minaresiyle, Osmanlı camilerinden oldukça farklı bir görünümü var. İçeriye girince bir sütun ormanında kayboluyorsunuz. Büyük bir olasılıkla Kartaca'dan getirilip buraya konmuş antik sütunlar, Pön döneminden değil, daha sonra yeniden kurulan Roma kentinin yıkıntılarından toplanmış izlenimi uyandırıyor. Eski Kartaca'dan hiçbir iz kalmamış çünkü. Tam yüz yıl süren Pön savaşlarının sonunda Scipion yerle bir etmiş kenti, filleriyle Alpler'i aşarak Roma üzerine yürüyen Annibal'den öç alırcasına halkını kılıçtan geçirip sağ kalanları köle pazarlarında satmış. Buğday ektirmiş toprağına, üzerinde çift sürdürmüş. Eski Kartaca'dan günümüze bir demet efsane kalmış yalnızca, bir de Flaubert'in *Salammbo*'su:

"Ay dalgaların üzerinden yükseliyordu, hâlâ sisle örtülü kentte bazı aydınlık, beyaz noktalar parıldarken. Avludaki bir savaş arabasının oku, ipe asılmış yırtık pırtık giysiler, bir duvar köşesi, bir tanrının göğsündeki altın kolye. Tapınakların çatılarındaki cam küreler iri elmaslar gibi ışıldıyorlardı. Ama yıkıntılar, kara toprak tümsekleri, bahçeler karanlıkta pek seçilmiyordu. Ve Malqua'nın aşağı mahallerindeki evlerin arasına gerili

balık ağları, kanat açmış dev yarasalar gibiydiler. Sarayların son katına dek su çıkartan dolapların gıcırtısı duyulmuyordu; devekuşları gibi karın üstü yatmış develer terasların orta yerinde yorgunluk gideriyorlardı. Kapıcılar evlerin eşiğinde uykuya dalmışlardı; sütunların gölgesi ıssız alanlara vuruyor, uzakta tunç tanrılara sunulan bir adağın dumanı yavaşça tütüyordu. Ve rüzgâr deniz kokusuyla, güneşin gün boyu ısıttığı duvarlardan çıkan buğuyla yüklüydü. Limanda sular durgundu, çünkü ay ışığı dağların çevrelediği körfezle Tunus Gölünü aynı anda aydınlatıyor, kum tepeleri boyunca dizilmiş flamanların tüylerini gümüşlendiriyordu."

Hamilkar'ın sarayından görünen bu manzara, Flaubert'in hayal gücünden olduğu kadar tarihsel gerçeklerden de kaynaklanıyor. Çağdaşı romantik yazarlar, örneğin bir Victor Hugo ya da Musset gibi, fantezisiyle yetinmemiş çünkü Flaubert. *Salammbo*'yu yazmadan önce Tunus'a gelmiş. Araştırmalar yapmış, yöreyi gezip notlar almış. Ve eski Kartaca'yla ilgili tüm bilgileri topladıktan sonra yazmış romanını. *Salammbo*'nun giysilerinden fillerin savaşına dek tüm ayrıntıların gerçekçi bir gözle betimlenmesi, yazarın bizi bugün izi bile kalmamış eski bir uygarlığın saray ve bahçelerinde, mermer sütunlu sokaklarında dolaştırması, tapınaklara götürüp yelkenli gemilere bindirmesi bundandır.

Zituna (Zeytin Camii) eski Kartaca uygarlığını sürdüren bir yapı değil. O bir başka uygarlığın, İslamla başlayan yeni bir tarihin simgesi. İslam dünyasının ilk üniversitesi aynı zamanda. Yedinci yüzyıldan bu yana nice öğrenci yetiştirmiş, inancın yanı sıra bilginin de Kâbesi olmuş. Medina'nın başka yapılarını da dolaştım bu kez. Turbet-El Bey'in serin avlularında ülkeyi yönetmiş hanedanların mezar taşlarını, bey konaklarında Os-

manlı tarzı sedirlerle birbirinden güzel tavan nakışlarını, duvar yazılarını gördüm. Ayasofya'nınkileri andıran kubbeleriyle Sidi Mahrez Camiini oryantalist ressamların yapıtlarından tanıyordum. Ama bir terastan Medina'nın çatılarına, kıvrılan dar sokaklarıyla birbirinin içine geçmiş evlerine bakınca, Osmanlı kent mimarisinin Mağrip'deki etkisini daha iyi anladım. Geleneksel Arap kenti, yani Medina, Osmanlı kenti gibi camiyi merkez alan bir düzene sahip. Ama evler, eski Türk evlerinin aksine, sokağa penceresi olmayan kör duvarlarla çevrili. Aile yaşamı iç avluya dönük bir anlayışla düzenlenmiş. Her evin bir kuyusu, sarnıcı, geniş sofalarıyla konuk odaları var. Ama Medina gerçek yüzünü, evlerin içindeki mahrem dünyayı göstermedi bana. Bu bilgileri de kitaplardan edinmek zorunda kaldım. Ve Medina'dan çıktığımda birbirini dikey kesen palmiyeli caddeleri, balkonlu kolonyal yapıları, kuşların cıvıldadığı sık yapraklı ağaçlarıyla yeni kent bağrına bastı beni, sıkıntımı dağıttı. Tunus'tan Sidi Bou Said'e giden takside kapıların dışında kaldığımı, geleneksel Doğu konukseverliğinin belki de bir efsaneden ibaret olduğunu, 'evli evine köylü köyüne, evi olmayan sıçan deliğine' anlayışının tüm İslam ülkelerindeki gibi Tunus'ta da geçerli olduğunu düşünüyordum.

Sidi Bou Said! Tunus'a her gelen yabancının mutlaka uğraması gereken semt! Sokaklar adım atılmayacak denli kalabalıktı. Buraya gelen tüm yazarların yaptığı gibi Hasırlı Kahveye giderek bir köşeye bağdaş kurup nargile istemedim. Ben masa ve sandalye severim, Doğu tarzı oturuştan da, oryantalist yazarların aksine hiç hoşlanmam. Bu semte adını veren Sidi Bou Said'in tekkesine gidip denize karşı ay ışığında zikr de dinlemedim. Yüzyıl başında buraya gelen, yalnızca mutluluğu ve yaşama sevincini değil sanat dehasını da Akdeniz'e borçlu

olan Paul Klee'nin günlüğünü açtım önüme. Bir gece Sidi Bou Said'de otururken ayın gökte yükselişinden çok etkilendiğini yazıyordu ünlü ressam. Dolunayın resmini yapmaya yeltendiğini, ne var ki beceremediğini de itiraf ediyordu:

"Hiç olmazsa kendi yetersizliğimden doğaya doğru giden yolu görebiliyorum artık. Bu başarısızlığı ömür boyu içimde taşıyacağım."

Tunus'u yeterince anlatabildiğimi, bu ülkenin bendeki izdüşümlerini, duygu dünyamı altüst eden görünümlerini yetkin bir biçimde betimleyebildiğimi sanmıyorum. Belki inanmayacaksınız ama, Sidi Bou Said'de bir kahvenin terasından ben de gördüm dolunayı. Yıllar önce çölde palmiyelerin ardından yükselen dolunay kadar parlaktı. Onu anlatamayacağım için beni bağışlayın.

Tunus-Paris, Ağustos 1997

KAFDAĞI'NIN ARDINDA

Çocukken ninemden dinlediğim masallarda kahramanlar az gider uz gider, dere tepe düz gider, geriye dönüp de bir arpa boyu yol aldıklarını fark etmezlerse nice serüvenlerden sonra Kafdağı'nın eteklerine ulaşabilirlerdi ancak. Ama rüzgârlı, sarp yamaçların ötesindeki karlı dorukları geçmek ne mümkün! Kafdağı'nı aşmak için ya Zümrüdüanka kuşuna binmek ya da, çoğumuzun ezbere bildiği Ziya Gökalp'in 'Alageyik' şiirindeki gibi bir ak doğanın rehberliğinde yolu şaşırmak gerekirdi. 'Doğan yolu şaşırdı/ Kafdağı'ndan aşırdı.'

Orbi Havayollarının köhne uçağı Paris'ten Tiflis'e doğru havalandığında Kafdağı'nı aşabileceğimiz konusunda ikircikliydim. Ömrümde ilk kez böylesine tuhaf bir uçağa biniyordum çünkü. Koltuklar eski püskü, kemerler askerde belimize taktıklarımızdan daha ağırdı. El çantaları ve küçük boy valizlerle bir anda tıkış tıkış dolan üst raflarda kapağa benzer hiçbir şey göremedim. En küçük sarsıntıda çantaların tepemize düşeceği kesindi. Kalkışta heyecanlanmadım desem yalan olur. Ve bulutların üzerine çıktığımızda bile motorların o tuhaf uğultusu kesilmedi. Kafdağı'nı aşamayacağımız korkusu masallardan kalma bir anı değildi yalnızca. O dağ, sonuna yaklaştığımız yirminci yüzyılın başından bu yana, Türkiye ile Kafkas Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında 'demirperde' işlevini de yüklenmişti sınırlar açılana dek. Kafdağı öyle kolay aşılabilecek bir dağ olsaydı

Tanrılar ateşi çaldı diye Prometheus'u o dağın bir kayasında zincire vururlar mıydı hiç? Zorbalığa başkaldıran mitoloji kahramanının ciğerini sivri gagalı bir kartala hiç yedirirler miydi? Ya da, ne bileyim, Delf kâhinleri 'altın post'u araması için oraya gönderirler miydi Jason'u?

Jason arkadaşlarını Argos adlı gemiye doldurup Karadeniz'e yelken açmış, nice tehlikeler atlatıp güçlüklere göğüs gerdikten sonra bizim Boğaziçi'nin çarpışan kayalarının arasından da geçmeyi başararak Kafdağı'nın yamaçlarına varmıştı. 'Nice burun geçtik, nice ada / Bir başka denize ulaşan denizi, martıları, fokları (...) / Hiç sonu gelmiyordu bu yolculukların / Kürekle, ıskarmozlarla bir olmuştu ruhları yoldaşların / Asık yüzlü pruvasıyla geminin', diyor Seferis Argonotlardan söz eden bir şiirinde. Onların adı yolculuktu evet, dünyaları, varoluş nedenleri. 'Altın post' bahaneydi, asıl amaç yolculuktu, engin denize yelken açıp tehlikelere göğüs germek. Tıpkı Odisseus'a unutulmaz yolculuğunu o çorak adanın, İthaka'nın vermesi gibi. Dönüş onca önemli değildi, gidişti asıl önemli olan, 'altın post'a ya da Troya'ya doğru demir almak 'hasat vermez engin'in köpüren dalgaları arasından.

Jason Kafdağı'nın ardında kendisini yalnızca 'altın post'un değil, güzel bir kadının da beklediğini bilmiyordu elbet. Ama dönüşte 'altın post'la birlikte Medea'yı da getirdi ülkesine. Benimse ne bir bekleyenim var, ne dönüşte yanımda getirmeyi düşündüğüm bir gizli define. Yeni heyecanlar yaşamak, mümkünse ilginç izlenimlerle dönmek istiyorum bu yolculuktan, o kadar. Ve iç savaştan yeni çıkmış bir ülkeye gittiğimi biliyorum. Bu ülke, Kafdağı'nın ardında olduğu için, gerçekler değil efsanelerle masallar üşüşüyor aklıma. Cinlerle perileri hayal ediyorum, dal gibi Gürcü kızlarıyla dağ manastırlarını. Ve çapraz fişekliklerle kaplı göğüslerini

rüzgâra vermiş ayağı çabuk delikanlıların, başlarında papak, bellerinde gümüş hançerle oynadıkları o güzelim Kafkas danslarını.

Derken, içtiğim buzlu votkanın da etkisiyle uzaklaşıyor bu görüntüler. Çağdaş Gürcistan'ın, Osmanlı İmparatorluğu boyunca yakın ilişkiler kurduğumuz bu doğu komşumuzun, belki de bir eski Sovyet Cumhuriyeti olduğundan çoğumuzun ilgisini çekmeyen bu Kafkas ülkesinin gerçeklerine dönüyorum. Beş buçuk milyon nüfuslu, dağlık bir ülke. Küçük ama dört özerk bölgeye ayrılmış daha şimdiden. Batıda, Karadeniz kıyısı boyunca uzanan Abhazya, güneyde, Batum'u da içine alan Türkiye sınırındaki Acarya, kuzeyde Güney Osetya ve bu bölgeler arasında yamalı bir bohçayı andıran Gürcistan. Nüfusun etnik dağılımı da şöyle: Çoğunluğu oluşturan Gürcülerin yanı sıra Abhaz, Acar ve Oset'lerden başka sayıca daha az olan Ermeniler, Azeriler, Ruslar, Yunanlılar, Çeçenler ve Yahudiler de var. Bu etnik mozaiği oluşturan azınlıkların oranıysa, henüz güvenilir bir sayım yapılmadığından kesin olarak bilinmiyor. Yine de, uçakta bulduğum *Georgia* adlı İngilizce gazeteden bazı bilgiler edinmek mümkün. Bağımsız bir yayın organı olmasına karşın ne ölçüde güvenilir bilmiyorum, ama ülkenin iki büyük bölgesindeki etnik dağılım oranı üzerine şu sayılar veriliyor:

GÜRCİSTAN

Başkent: Tiflis. Nüfus: 5.449.0000. Gürcüler (%70.1), Ermeniler (% 8.1), Ruslar (% 6.3), Azeriler (% 5.7), Osetler (% 3.2), Yunanlılar (% 1.9), Abhazlar (% 1.7), Kürtler (95.000), Ukraynalılar (52.443), Gürcü Yahudiler (14.314), Avrupalı Yahudiler (14.312)

ABHAZYA ÖZERK CUMHURİYETİ

Başkent: Sukhumi. Nüfus: 540.000. Gürcüler (% 45.7), Abhazlar (% 17.8), Ermeniler (% 14.6), Ruslar (% 14.2), Yunanlılar (% 1.8), Ukraynalılar (% 2.2), Beloruslar (% 0.4), Yahudiler (% 0.2), Osetler (% 0.2), diğerleri (% 1.6)

Böylesine küçük bir coğrafyada bu denli karışık bir etnik yapının Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ayakta durabilmesi çok güçtü elbet. Bolşevik partisini bu topraklarda örgütlemek için canla başla çalışan Çukaşvili adında esmer ve posbıyıklı bir delikanlının, ilerde Stalin adıyla anılacak yirminci yüzyılın en büyük diktatörlerinden birinin yüz elli bin Meski'yi (on yedinci yüzyılda Müslüman olmuş Gürcüler) Sibirya'ya sürmesi henüz belleklerden silinmemişti.1950'lerde başlayan milliyetçi muhalefet 1978 Anayasasında Rusçanın resmi dil olarak kabul edilmesiyle daha da artmış, şimdiki Gürcistan Devlet Başkanı, o zamanki Sovyetler Birliği dışişleri bakanı Edouard Şevardnadze'nin müdahalesiyle Moskova bu uygulamaya 1987'de son vermek zorunda kalmıştı. Perestroyka'yla birlikte ayrılıkçı hareketler Gürcistan'da olduğu kadar Abhazya ve Osetya'da da taraftar bulmaya başlamış, 1972-1985 arasında Gürcistan Komünist Partisi genel sekreterliğini yürüten Şevardnadze'nin siyası ağırlığı sayesinde ülke parçalanmanın eşiğinden dönmüştü. Ama ne zamana kadar? Sovyetlerin dağılmasına kadar elbet. Sonra, Kafkas ülkelerinin çoğunun başına gelen, Gürcistan'ın da başına geldi. Mayıs 1989'da Rus tankları girdi Tiflis'e, barikatlarda çarpışanların üzerine ateş açıldı. Ve 1991'de, bağımsızlığın ilanından sonra Zvia Gamsakurdiya devlet başkanı seçildi, hem de oyların % 87'sini alarak. Ne var ki karışıklıkların sonu gelmedi. Bu kez de Abhaz-

ya'daki ayrılıkçı güçlerin yol açtığı bir iç savaşa sürüklendi ülke. Gamsakurdiya'nın sürgüne gitmesinden sonra Şevardnadze geçici hükümetin başına getirildi. 1991 sonundaysa oyların % 73'ünü alarak Cumhurbaşkanı seçildi. Abhazya bağımsızlığını ilan etmiş bir devlet bugün, ama Birleşmiş Milletler tarafından tanınmıyor. Ve Rusya, Şevardnadze'ye karşı el altından destekliyor bu devleti. Oradaki Müslüman azınlığın Gürcü kökenli halkı göçe zorlayarak bir anlamda 'etnik arındırma' hareketine giriştiği savları da oldukça yaygın. Sukhumi'nin Eylül 1993'te düşmesinden sonra Gürcülerin kitle halinde Abhazya'yı terk edip başkent Tiflis'e sığındıkları, sınıra da Rus askerlerinin yerleştirildiğini okumuştum basında. 'Georgia' önümüzdeki ekim ayında hem parlamento hem de başkanlık seçimlerinin yapılacağını yazıyor. Diyeceğim, Gürcistan'da Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra bağımsızlığını kazanan birçok ülke gibi demokrasi yolunda ilerleme çabası içinde. Ama aşırı milliyetçi, zorba bir yönetimin iktidara gelme olasılığı hâlâ var. Ülkede özgür seçimlerin yapılabilmesi elbette önemli bir kazanım. Şevardnadze gibi halkın güven ve desteğini kazanmış deneyimli bir devlet adamının şimdilik yönetimde olması da.

Gazete okumaya öylesine dalmışım ki, Tiflis toplantısını düzenleyen Vladimir Lomeiko'nun uçağın ön bölümünden kalkıp yanıma geldiğinin farkına bile varmadım. Lomeiko, UNESCO Genel Başkanı Federico Mayor'un özel danışmanı. Bir süre Sovyetler Birliği'nin Almanya Büyükelçiliğinde bulunmuş. Tiflis'te, Başkan Şevardnadze'nin himayesinde UNESCO tarafından düzenlenen 'Hoşgörü İçin Dayanışma ve Kültürler Arasında Diyalog' konulu uluslararası toplantının da baş mimarı. Böyle bir toplantının Kafkasya gibi sorunlu bir bölgede gerçekleşmesi çok anlamlı elbette.

Lomeiko yanıma oturup bir dosya veriyor bana. Dosyada toplantının programı ile birlikte *Free Georgia* gazetesinde yayımlanmış bir yazının fotokopisi var. Başlığı şöyle: 'Soliko Kabeşvili'nin yaşamı ve ölümü'.

– Kim bu Kabeşvili? diye soruyorum. Gözleri yaşarıyor.

– Çok yakın dostumdu. Bu toplantının da Gürcistan'daki sorumlusuydu. 20 Haziranda evinden çıkarken öldürüldü. Artık aramızda göremeyeceğiz onu.

İzin isteyip yanımdan kalkıyor. Arka sıralara doğru ilerliyor elindeki dosyalarla. Dünyanın beş kıtasından çağrılı aydınların hoşgörü ve diyalog konusunu tartışacakları toplantının düzenleyicilerinden birinin teröre kurban gitmesi ne kötü! Lomeiko'nun kaleme aldığı yazıdan Kabeşvili'nin, Başkan Şevardnadze'nin yakın çalışma arkadaşlarından biri olduğunu, 'Demokrasi ve Rönesans' adlı vakfın yönetiminde bulunduğunu, Gürcistan halkı tarafından çok sevildiğini öğreniyorum.

❄❄❄

Marco Polo otelindeki odanın balkonundan görülen manzara çok çarpıcı. Orta Asya yolculuğuna buradan başlayıp Çin'e dek giden Venedikli tacirin adına yakışır bir otel doğrusu. Avusturyalılar yapmış, Gürcülerle ortak işletiyorlar. Eski sosyalist ülkelerde görmeye alıştığım otellerden çok farklı, Batılı anlamda lüks bir otel. Kenti çepeçevre saran tepelerden birinin en dik yamacına kurulmuş. Aşağıda kıvrıla büküle akan Kura Irmağı, karşıda çok eski, çok güzel bir ortaçağ kalesinin yıkıntıları var. Irmak kayalıkların içinden akıyor, Narikale ise ulaşılmaz bir yerde sanki; kurulduğundan bu yana nice savaşlar, salgın hastalıklarla yangınlar, yıkımlar görmüş, acılar yaşamış Tiflis'in en eski tanığı. Bu kalenin burçlarından birine İstanbul adının verildiğini

okuyorum kent rehberinde. Rehber on altıncı yüzyılda bir süre Osmanlı yönetimine giren Gürcistan'ın, tarih boyunca yabancı istilalara boyun eğmediğini de yazıyor. Aslında Çarlık Rusyasına, on dokuzuncu yüzyılda burayı kendi topraklarına katan Rus imparatorluğuna yönelik bir ima bu; Narikale'yi hapisane olarak kullanmış olsalar da bizim Osmanlılara değil. Kafkaslar'da Türk imajının Balkanlar'daki kadar olumsuz olduğu söylenemez. Bunda Osmanlı egemenliğinin bu yörede çok uzun sürmeyişinin de payı var sanıyorum. Bir de, nüfusun bir bölümünün Müslüman oluşunun.

Ama otelin balkonundan bakıldığında, Balkan kentlerindeki gibi ne tek kubbeli camiler görülüyor ne de sivri minareler. Gördüğüm eski Ortodoks kiliseleri yalnızca. Bir zamanlar Gürcü milliyetçileriyle aralarında Maksim Gorki'nin de bulunduğu devrimci militanlara zindan olmuş Narikale'nin yıkıntılarından aşağıya doğru inen yamaçta, ön cephelerdeki geniş balkonlar, verandalar ve sıvası dökülmüş duvarlarıyla eski Gürcü evleri sıralanıyor. Bu evlerin yüksek tavanlı ferah sofalarında bizim eski Türk evlerindeki gibi sedirlerin, ahşap bir merdivenle inilen kilerlerin, iç avlularında dut ve nar ağaçlarının olduğunu tahmin edebiliyorum. Eski evlerin sol yakasına doğru set set indiği ırmağın ötegeçesindeki tepedeyse, kayalık arazinin tam ortasında ilginç bir yapı göze çarpıyor: Metekhi Kilisesi. Elimdeki Sovyet döneminden kalma rehberin bu kilisenin konser ve tiyatro salonu olarak kullanıldığını yazmasına inanmıyorum tabii. Kentin bu en eski tapınağının yeniden ibadete açıldığını, tam karşısında dikilen Tiflis'in kurucusu Kral Vakhtang Gorga'nın at üzerindeki tunç heykeliyle bir bütün oluşturduğunu, çevredeki Lenin heykellerininse çoktan kaldırıldığını biliyorum. Metekhi'ye benzer bu güzelim yapıların yalnızca Gürcistan'da değil, Hıristiyanlığın Avrupa'dan çok önce yayıldığı tüm Kaf-

kasya'da, özellikle Ermenistan'da bulunduğunu da belirtmek gerek. Ermeni kökenli, Kanada'da yaşayan, yapıtları ülkemizde de gösterilen ünlü yönetmen Atom Egoyan'ın *Takvim* adlı filmi geliyor aklıma. Kökenlerini aramak, yitirdiği geçmişini ve kimliğini bulmak için atalarının yurdu Ermenistan'a dönen kahramanın, eski kiliselerin fotoğrafını çekerken duyduğu heyecanı anımsıyorum. Sırf dağların yamacına tünemiş bu küçük kiliselere olan hayranlığı yüzünden ihmal ettiği genç ve güzel karısını nasıl bir Ermeni delikanlısına kaptırdığını da düşünüyorum biraz kederlenerek. Ermeni kökenli de olsa Kanadalı saydığım bir sanatçının kimlik sorununu böylesine radikal bir biçimde öne çıkartması şaşırtmıştı beni. Oysa içinde yaşadığımız dönem kimlik arayışlarının giderek önem kazandığı, evrensellik ülküsünün yerelliğe yenik düştüğü, Malraux'nun öngördüğü gibi yirmi birinci yüzyılı 'dinsel'liğe hazırlayan bir dönem ne yazık ki! Gürcistan'ın bu eğilimin dışında kalmasını bekleyemeyiz elbet. Yine de, bir adı da 'Kutsal Bakire' olan Metekhi Kilisesini görmek için can atıyorum, rehberde yer alan ama kentin genel manzarasında ortaya çıkmayan sinagoglarla camileri, Gregoryen ve Katolik kiliseleri görmeye can attığım gibi.

Nedense bu tür kozmopolit kentlerde, dar bir alanda yüzyıllar boyu üç dine mensup toplulukların barış içinde yaşadıkları bu örnek alınması gereken yerlerde patlak verdi iç savaşlar. İnsanları birlerine düşürüldü, ortaçağdan kalma bağnazlıklara, 'etnik temizlik' dediğimiz barbarlıklara tanık olduk son yıllarda. Beyrut, Saraybosna ve Tiflis... Bu listeye ne yazık ki başka kent adları da eklenebilir. Kurşun kaplı çan kulesi, taş duvarları ve birbirine eklenmiş gibi duran yarım daire biçimindeki bölümleriyle bir tapınaktan çok orta büyüklükteki bir eşraf evini andıran Metekhi Kilisesine bulduğum ilk fırsatta gitmeyi planlıyorum.

Bir kente, özellikle de Tiflis gibi eski ve ilginç bir kente böyle tepeden bakmak büyük haksızlık. Yabancı bir kenti sevmek, onunla halleşip kaynaşmak için sokaklarında dolaşmalı, kahvelerinde oturup parklarında dinlenmeli, tramvaylarına, otobüslerine, varsa metrosuna (Tiflis'te var!) binmeli insan. Mağazalarına, alışveriş yerlerine girip çıkmalı. Müzeleriyle eski yapılarını da gezmeli elbet, ama daha da önemlisi kent halkıyla tanışıp dost olmalı. Tiflis'in bunu çoktan hak ettiğini düşünüyorum. Düşünüyorum, ama kırk derece sıcakta otelden dışarıya çıkmayı da bir türlü göze alamıyorum. Toplantı burada yapılıyor nasıl olsa, yemekler de –o güzelim, her çeşidine ceviz katılan Gürcü yemekleri!– otelde yeniliyor. Hain temmuz güneşinden sormalıyım bu tembelliğin hesabını. Dışarda, gökyüzünün tam ortasında parlıyor işte! Seyrine doyamadığım kente ateş saçıyor. Uzakta Kafkaslar'dan yükselen buğunun da nedeni o, Narikale'nin surlarında tıslayan yılanlarla çatal dilli kertenkelelerin koruyucusu da. Evet, aşağıya inip eski kentte dolaşmak, altından çamur rengi Kura Irmağının aktığı taş köprüden geçip fotoğraf makinemle kalenin yamacına tünemiş Gürcü evlerini tek tek görüntülemek gelmiyor içimden. Mini bardan bir Efes birası alıp geliyorum. Az önce bir bira daha içmiştim Türkiye'den ithal edilmiş 'cips'le birlikte. Türk mallarının Gürcistan pazarında kolay alıcı bulduğunun bir göstergesi bu. Ama Türk-Gürcü ilişkilerine değinmek, örneğin Demirel'le Şevardnadze'nin dostluklarına ya da iki ülke arasında yeni imzalanan ticaret ve kültür anlaşmasının ayrıntılarına girmek istemiyorum burada. Tiflis'te ekmeği Ordulu fırıncıların çıkardığını, otelimizde Türk işadamlarının cirit attığını anlatmak da başka zamana kalsın! Ben Tiflis'i canlandırmak istiyorum okurların hayalinde, bir tepeden de olsa bu ilginç kenti betimlemek, onların da benim gibi aşağıda sere serpe uzanan

evlerin, kiliselerle köprülerin, dik yamaçlardan inen bahçelerin büyüsüne kapılmalarını istiyorum.

Rehbere bakılırsa Latince 'sıcak' anlamına gelen bir sözcükten bozmaymış Tiflis'in adı. Burada söz konusu olan temmuz sıcağı değil elbet, kayalardan fışkıran kükürtlü su. Bir kaplıca kenti olan Tiflis'e geldiğinde şu sözleri söylemekten kendini alamamış Puşkin: "Rusya ve Türkiye hariç hiçbir yerde böylesine şifalı bir su görmedim". Tolstoy'un söyledikleriyse biraz daha değişik. Aşağıda, Metekhi Kilisesine çıkan dik yokuşun iki yanına sıralanmış kaplıca hamamlarından birinin göbek taşına uzandığında kendini Pompey ya da Lucullus sanmış ünlü yazar. Eski Roma imparatorlarından biri olmasa da, onların çağdaşı Kral Vakhtang Gorgasal'ın bu kenti kurduğu biliniyor. Efsaneye bakılırsa kral, sürek avında peşine düştüğü bir yaralı gazelin ardından eski başkent Mtskheta'dan uzaklaşıp buralara dek gelmiş. Ve gazeli, içine düştüğü bir pınarın iyileştirdiğini gözleriyle görmüş. Kafdağı'nın ötesindeki, Orta Asya bozkırlarına uzanan yolların başladığı bu kayalık arazide, ırmağın sol yakasına bir kent kurulmasını buyurmuş maiyetindekilere. O gün bugündür kükürtlü suların ortasında büyüyüp gelişmekte Tiflis. Irmağın iki yakasındaki evleri, parkları, geniş caddeleriyle, caddeler boyunca sıralanan eski Rus tipi yapıları ve ne yazık ki toplu konutlarıyla, yeşille beton karışımı bir ortamda serpilip boy atmada. Tepelerin arasından kendine yol açmaya çalışıyor kent, tüneller kazıp teleferikle dağlara doğru ilerliyor. Eski kentle modern kentin bir arada yaşadıkları, birbirleriyle pek uyum sağlamasalar da kendi özerk alanlarını oluşturdukları bir coğrafyada devinip duruyor. Bu devinim İstanbul ya da Avrupa metropollerindeki karmaşadan çok farklı elbet. Tiflis az nüfuslu, sakin bir kent. Ve caddeler eski püskü arabalarla kamyon-

ların egemenliğinde. Bir de kırık camlı köhne troleybüslerin. Ama balkondan aşağıya doğru biraz sarkıp dikkatle bakarsanız, yoldan BMW'lerin, siyah Mersedeslerin de geçtiğini görebilirsiniz. Resmi değil, özel araçlar bunlar. Belki mafyaya ait, belki de sayıları giderek çoğalan zenginlere. Devlet Başkanı Şevardnadze toplantının açış konuşmasını yapmak için küçücük bir arabayla geldi otele. Sabahtan öğleye kadar da aramızda oturdu, toplantıya katılan herhangi bir davetli gibi. Şimdi öğle tatili. Yemekten sonra hoşgörü konusunu tartışmaya devam edeceğiz. Tiflis'se şimdilik uzaktan seyrettiğim bir kent olarak kalacak belleğimde. Ama yarın, yarın bir fırsatını bulup mutlaka 'ineceğim' kente.

❋ ❋ ❋

Tiflis Güzel Sanatlar Müzesinde Niko Pirosmanişvili'yleyim. Onunla bir müzede değil, eski kentin basık meyhanelerinden birinde, acılarla dolu ömrünü geçirdiği, daha doğrusu tükettiği bir 'dukhane' de birlikte olmayı yeğlerdim. Az önce buraya gelirken, ırmak boyundaki kükürt kaplıcalarının bulunduğu tepenin yamacına tünemiş köhne evlerin bodrumlarındaki merdivenler dikkatimi çekmişti. O merdivenlerden basık tavanlı, loş 'dukhane'lere inildiğini, orada beyaz örtülü masaların üzerine dizilmiş mezelerle şarap şişelerinin önünde dalgın bakışlı, kederli Gürcülerin içki içtiklerini biliyordum. Niko Pirosmanişvili'nin, 1862'de doğup hiçbir eğitim görmeden 1918'de ölen bu halk adamının o meyhanelerin bir köşesine kurduğu sehpasının karşısında saatlerce resim yaptığını, sonra o resmi bir yemek, çoğu kez de bir şişe şarap ya da votka karşılığında meyhanenin patronuna verdiğini bilmiyordum ama. Çağımızın en ünlü naif ressamlarından birinin, ailesini yitirdikten sonra doğduğu köyü terk edip Tiflis'te varlıklı

bir ailenin yanına evlatlık olarak giren Pirosmanişvili'nin yaşamındaki acıyı ve 'bir baltaya sap olamamış' bu garip insanın kendine özgü dehasını anlamak için buraya dek gelmem gerekiyormuş demek. Sanatçının geride bıraktığı tabloların hemen hemen tümü bu müzede çünkü. Onlara bakarken Pirosmani'nin 'dâhi ve bohem' sıfatıyla nitelendirilemeyeceğini, Gürcü halkını bu denli sıcak, böylesine özgün bir biçimde resmeden bu yalnız insanın gerçekte tablolarına benzediğini, arka planda kara renkler kadar umutsuz, portrelerini çizdiği köylüler, balıkçılar, kasap ya da hamallar kadar sade, halktan biri olduğunu düşünüyorum. Meyhanelerde ya da köy düğünlerinde rastlayıp üzerlerindeki geleneksel Gürcü giysileriyle resmettiği bu sarkık bıyıklı, iriyarı, esmer adamlara benziyor Niko. Omzunda şemsiyesiyle eşeğin üzerinde rahvan giden köy doktorunda, yüklü devesinin yularından tutan Tatar kervancıda, tren yolu boyunca yuvarlanan şarap küpleriyle domuz ölülerine aldırmadan yoluna devam eden lokomotif sürücüsünde ya da ne bileyim, kaval çalıp sürüyü çayıra salan garip çobanda ondan bir şeyler var. Portrelerini yaptığı bu kişiler de onun gibi halktan insanlar çünkü. Zaten ressamlıkta karar kılıp meyhane köşelerinde sürünmeye başlamadan önce köylerde çobanlık, o zamanın kara trenlerinde biletçilik yapmış Pirosmanişvili; süt satıp bir lokma ekmek yediği de olmuş, geceleri aç yattığı da. Hiçbir yerde dikiş tutturamadığı gibi, resim alanında da kimse ciddiye almamış onu. Tiflis'te, bir bodrum katında kederden ve yoksulluktan öldüğü, bizim derviş Yunus'un bir şiirindeki gibi 'üç günden sonra' duyulmuş. Ve kimi kimsesi olmayan sanatçıyı bugün yeri bile bilinmeyen bir mezara gömmüşler.

Pirosmanişvili'nin tablolarına bakıyorum. Hep koyu renkler, kederli yüzler, tıka basa doldurulmuş meze

tabaklarıyla şarap testilerine karşın bakışlarından hüzün eksik olmayan ayyaşlar var bu resimlerde. Ve sanatçının o kendine özgü, Gürcü halkıyla özdeşleşen dünyası. Hayvanlar da bu dünyanın ayrılmaz bir parçası elbet. Yabandomuzları, ayağına zincir vurulmuş ayılar, çatal boynuzlu, yumuşak bakışlı geyiklerle zarif aslanlar. Yırtıcı hayvanlar 'korkunç' değil 'zarif' Tiflisli ressamın tablolarında. Ayı ve domuzları yavrularıyla, inekleri arka bacaklarının arasında duran süt kovalarıyla resmetmiş, tavuklarıysa kümeslerin önünde civcivleriyle. İnsanlarda bulamadığı sıcaklığı, hoşgörü ve anlayışı hayvanlarda mı aramış sanatçı, yoksa meyhanelerin dumanlı havasından kurtulup biraz açık havaya mı çıkmak istemiş, belli değil. Belli olan, giderek kesinlik kazanan, Niko Pirosmanişvili adında bir Gürcü ressamının geride bıraktığı benzersiz yapıtıyla bugünün bencil ve çıkarcı insanlarına unutulmaz bir alçakgönüllülük dersi verdiği. Şarabını içip ekmeğini yediği meyhanelerin tabelalarını da yapmış sanatçı, sandalyelerini bile boyamış. Ve Gürcü Ressamlar Birliği'nin çağrısını kabul edip çok bilmiş meslektaşlarının arasına ilk ve son kez katıldığında, kentin ortasında ahşap bir ev yaparak her akşam semaverin çevresinde toplanıp dostça sohbet etmelerini önermiş. "Pirosmani devrimden önceki Gürcistan'ı tüm ayrıntılarıyla gözlemliyordu. Doğuştan gelen iyi ve alçakgönüllü kişiliği hiçbir durumda engel olmuyordu bu gözlemlere. Acılarla dolu yaşamına ve bir köşede unutulmuş olmasına karşın, umutsuzluğa kapılmadı hiçbir zaman. Yaşamı sevmeye, ülkesinin insanlarıyla doğasını resmetmeye devam etti," diyor Konstantin Simonov ondan söz eden bir yazısında. Pirosmanişvili'nin her zaman iyimser olduğunu sanmıyorum. Ne yaşamdan ne de sanattan fazla bir beklentisi yoktu çünkü. Belki de bu yüzden sanat, ölümünden sonra da olsa, ödüllendirdi onu. Ne diyordu boğa güreşlerini seven

ünlü Amerikalı yazar: "Yaşamda kaybeden sanatta kazanır". Pirosmanişvili kazanmak, her zaman ve her alanda kazanmak için çırpınan 'medyatik' sanatçılarımıza, yaşamıyla demiyorum ama, tavrıyla, duruşuyla, bilmem örnek olur mu?

❄❄❄

Sonunda inebildim Tiflis'e. İndim diyorum, çünkü otelin bulunduğu yamaçtan aşağıdaki yola, oradan da ırmağın kıyısındaki eski kente yokuş aşağı kaymam, hatta 'yuvarlanmam' gerekti. Buna, kestirme bir yol arayışımın neden olduğunu itiraf etmeliyim. Sokaklara dalınca gerçeğin oteldeki odamın balkonundan göründüğü gibi olmadığını fark ettim. Bakımsız evler, harap yapılar, ana caddelerden biraz uzaklaşınca bir Anadolu kasabasında bile göremeyeceğiniz çukurlarla dolu sokaklar... Yoksulluk göze çarpacak, hatta rahatsız edecek ölçüde yaygındı. 19. yüzyılda buraya gelen gezginlerin anlattıkları eski kentten geriye fazla bir şey kalmamıştı anlaşılan. Ermeni, Tatar, Yahudi pazarları kurulmuyor, halıdan incik boncuğa, baharattan rengârenk kumaşlara varıncaya dek her şeyin satıldığı sokaklarda kimseler görünmüyor, bir zamanlar İpek ve Baharat yollarının geçtiği kentin yıkık kervansaraylarında örümcek ağını örerken, baykuş tiz perdeden çığlıklar atıyordu. Açık bir kahve terası bile bulamadığım için önüme çıkan ilk kilisenin gölgesine oturup 19. yüzyılda Tiflis'e de uğramış bir Fransız gezgininin yazdıklarını şaşkınlıkla, biraz da o yılların nostaljisine kapılarak okumaya başladım:

"İnsanlarla hayvanlardan oluşan ne müthiş bir karmaşa! Sucular sırtladıkları siyah ve nemli tulumlarla fır dönüp duruyorlar çevrede. Atlı arabalarla mandalar, at-

lar, eşekler ve develer geçiyor durmaksızın. Bağrış ve çağrışlar, genzi yakan baharat kokuları, toz toprak içinde koşuşturan bir yığın insan ve yukarda kafatasını delercesine yakan güneş. Her renkten, her ırktan insana rastlıyorsunuz. Bana bir tuval ve fırça verin hemen! diye bağırmak geliyor içinizden. Ama çevrenizde olan bitenler o denli değişik ve güzel ki, bütün bunların resmini yapmanız mümkün değil."

Kitap Tiflis'in çarşılarını anlata anlata bitiremiyor, sonra da sözü Gürcistan'ın doğal güzelliklerine getiriyordu. Bu ülke doğal güzellik bakımından eşsizdir belki, ama Tiflis'in bugün de eskisi kadar ilginç bir kent olduğu söylenemez. Bunda elli yıllık sosyalist yönetimin de payı var sanıyorum. Kentin modern mahallelerine, toplu konutların dikildiği yeşil tepelere verilen önem ne yazık ki eski kentten esirgenmiş.

Parke taşlı, dar sokaklar boyunca yürüyüp yeni kente geliyorum. Özgürlük Alanı ve iki yanında güzel ama bakımsız evlerin sıralandığı ünlü Rustaveli Caddesi... Bu cadde üzerindeki kahvelere bir göz atmak bile komşu ülke Gürcistan'da Türk ekonomisinin varlığını görmeye yeterli. Her yerde Efes birası içiliyor, Türk kuruyemişleriyle çikolataları satılıyor. Ve resmi bir dairenin vitrininde Şevardnadze'yle Demirel'in fotoğrafları baş köşede. Rustaveli Caddesinde, ülkenin kültüre verdiği önemi simgeleyen tiyatro ve opera binalarıyla heykeller de var. Ulusal Meclis'in önündeki İlya Şavşavadze'yle, Akaki Tsereteli'nin heykelleri örneğin. Her iki yazar da kendilerinden emin, romantik bir edayla duruyorlar tunç redingotlarının içinde. Ülkelerinin Ruslaşmasına karşı direnmiş, Gürcü dilinin de bir edebiyat ve kültür dili olabilmesi için savaşım vermişler 19. yüzyılın sonlarında. Her ikisi de bu davranışlarını yaşamlarıyla ödemişler. Tsereteli Tiflis'te bir kaleye hap-

sedilmiş ölmeden önce, Şavşavadze'yse yazlık evine giderken yolda vurulmuş. Bu olayı Fransızcaya çevrilen tek Gürcü romanı *Demirden Tiyatro*'da ayrıntılarıyla okuduğumu anımsıyorum.

Dün Gürcistan'ın eski başkenti Mtskheta'ya giderken biz de geçmiştik aynı yoldan. Otobüsümüz önden giden Tiflis belediye başkanı Nikolai Lekişvili'nin Mersedesinin rehberliğinde Kura Irmağı boyunca ilerliyordu. Solda temmuz güneşinin yakıp kavurduğu sarp kayalar, sağda köpürerek akan çamur rengi bir su vardı. Önümüzdeyse daracık yol. Mtskheta'da, Svetitskhoveli Katedralini gördükten ve bir folklor gösterisini izledikten sonra Şavşavadze'nin müzeye dönüştürülen evinin bahçesinde yiyecektik akşam yemeğini. Şevardnadze'nin başkanlık konutunda onurumuza verdiği şölen, Gürcü konukseverliği hakkında biraz bilgi sahibi olmamı sağlamıştı. Neler yoktu ki bu yoksul ülkenin sofrasında! O geceki şölenin ardından bu kez bir yazarın, Gürcistan'ın simgesi olmuş bir büyük şairin evindeki şölene hazırlanıyordum ki, ölüm düşüncesi bir anda iştahımı kaçırdı.

Bugünkü gibi bir yaz günüydü. 1907 yılının 30 Ağustosunda eşi ve hizmetkârıyla Tiflis'ten yola çıkmıştı yazar. Yetmiş yaşındaydı ama, yorgunluk nedir bilmiyor, bir yandan Gürcü dilinde –alfabesi 5. yüzyıla dek uzanan, Kartvelien diller grubuna ait bu ilginç dilde!– peş peşe yapıtlar verirken, bir yandan da halkının ulusal çıkarlarını Duma'da savunmaya çalışıyordu. Karısı onu uyarmıştı belki, "Yollar tekin değil, düşmanlarınsa şu korudaki ağaçlardan çok!" demişti. Ama Şavşavadze kendi ülkesinde, kendi toprağında bir tarla faresi gibi gizlenerek yaşamak istemiyordu. İki saf kan ata koşulu arabanın bu yoldan hızla geçerek Saguramo'ya doğru gidişini hayal ediyordum. Irmağın suyu azalmış,

güneş karşı tepelere doğru alçalmaya başlamıştı. Şair son yılların olaylarını, 1905 devriminin karmaşasıyla başlayan ulusal hareketlerin Çarlık Rusyasında yol açabileceği bağımsızlık rüzgârlarını düşünüyordu belki, bu rüzgârların kendi ülkesinde de esmesi için düşler kuruyor, yeni eylem biçimleri tasarlıyordu. Belki de başını genç karısının omzuna yaslamış, uyukluyordu. Bir dar boğazı geçerken araba yolun ortasında duruvermişti ansızın. Nereden çıktığı belirsiz dört katil, ne olup bittiğini anlamak için arabadan inen hizmetkârı öldürmüşlerdi önce, sonra silahlarını İlya Şavşavadze'yle karısına yöneltip yaylım ateşe başlamışlardı. Ve sağ bıraktıkları arabacının şaşkın bakışları önünde, arkadan yetişen Kazak korumaların müdahalesine fırsat vermeden, kayboluvermişlerdi kayaların arasında.

Bu büyük şairin 'faili meçhul' bir cinayete kurban gitmesi Rusya'nın en büyük şairlerinin trajik alınyazılarını anımsatıyor bana. Çoğunun nedense ecelleriyle ölmediklerini, bu vakitsiz ölümlerin onları seven halkın ortak bilincinde açtığı derin yaralarınsa hâlâ kapanmadığını düşünüyorum. Puşkin düelloda öldürüldü, Kafkasya'ya sürülen Lermontov da. Gumilov'u Bolşevikler kurşuna dizdiler, Alexandre Blok İç Savaş sırasında Petrograd'da yoksulluktan öldü, Essenin Astorya Otelinde kendi canına kıydı, Mayakovski de öyle. Ve Mandelştam Vladivostok'tan bir daha geri dönmedi.

Rustaveli Caddesi yeni kenti ikiye bölmüyor yalnızca, Özgürlük Alanından Şota Rustaveli'nin heykelinin bulunduğu küçük parka doğru yürüdüğünde Gürcistan tarihinin belli başlı dönemeçlerinden, daha doğrusu bu dönemeçlerin simgeleşmiş kahramanlarının önünden geçiriyor sizi. Lenin'in heykeli Özgürlük Alanında, Belediye binasının karşısındaki yerinden kaldırıl-

mış gerçi, ama solda Tsereteli'ye Şavşavadze'nin, biraz ileride sağdaysa ünlü besteci Zakhari Peliaşvili'nin heykelleri var. Ve caddenin bitiminde, ağızlarından su akan aslan başlarının üzerindeki mermer basamaklardan yükselen kaidede Gürcülerin ulusal destanı *Kaplan Postundaki Cengâver*'in yazan Şota Rustaveli'nin heykeli. 13. yüzyılda yaşayıp Kraliçe Tamara'yı mutsuz bir aşkla sevdiğinden ve Kudüs'te öldüğünden başka hakkında hiçbir şey bilinmeyen bu şair Gürcülerin ulusal kahramanı sayılıyor. Nereye gittiysem, kiminle konuştuysam hep Rustaveli çıktı karşıma. UNESCO toplantısı çerçevesinde düzenlenen kitap sergisinde bu destanın başka dillere yapılmış çevirileri de vardı. İlk fırsatta okumak üzere Fransızcasını satın aldım sergiden, Azericesine de şöyle bir göz attım. *Kaplan Postundaki Cengâver* bir ortaçağ mesnevisi değildi yalnızca; iyiyle kötünün, geceyle gündüzün, ışıkla karanlığın savaşımını anlatan, günümüz insanına çağların ötesinden seslenen evrensel bir yapıttı. 'Hoşgörü İçin Dayanışma ve Kültürler Arasında Diyalog' toplantısına katılanlar adına Şota Rustaveli'nin heykeline bir kırmızı gül bırakırken, Nâzım Hikmet'in dizeleri geldi aklıma: 'Şehirler, gülüm, caddeleriyle değil / anıtını diktiği şairleriyle büyük oluyor.' Tiflis büyük şehir öyleyse.

Tiflis-İstanbul, Temmuz 1995

YIKIMDAN SONRA

EJDERHALARIN BEKLEDİĞİ KENT

"Dökülen kan kurumadı!" diyor üç yıldır Slovenya'da görev yapan Cengiz Aktar. Ljubljana'da eski kentin barok yapılarına karşı oturmuş konuşuyoruz. Tüm Orta Avrupa kentlerinde olduğu gibi Ljubljana'nın ortasından da bir ırmak akıyor. Ve çan kuleleriyle sıvası yer yer dökülmüş sarı, fıstık yeşili, vişneçürüğü evlerin gölgesi vuruyor suya. Ağızlarından ateş yerine dilleri fışkıran, geniş kanatlı, timsah kuyruklu dört ejderhanın beklediği taş köprünün karşısındaki kahvedeyiz. Oturduğumuz masaya sarkan söğütlerin gölgesi de vuruyor suya. Her şey nasıl da sakin. İnsanlar işinde gücünde, sokaklar, pazar yerleri kalabalık, kahveler tenha. Belli savaş uğramamış buraya, ejderhalarınkinden daha korkunç yüzünü göstermemiş.

Cengiz Aktar Galatasaray Lisesi'nden arkadaşım. Birleşmiş Milletlerin göçmen sorunlarıyla ilgili bürosunu yönetiyor burada. Epeydir görüşmedik ama, özlem giderecek yerde Bosna'daki son durumu konuşuyoruz. "Dökülen kan kurumadı henüz," diye tekrarlıyor, "oysa Batı sanki hiçbir şey olmamış, her aileden bir kişi ölmemiş ya da sakat kalmamış gibi, genç kızların ırzına geçilip okullarla hastaneler bombalanmamış, yüz binlerce göçmen yerinden yurdundan edilmemiş gibi, dün savaşan insanların bugün kucaklaşmalarını istiyor."

Yugoslav Federasyonundan ayrılan ilk ülke Slovenya'da on gün sürmüş savaş, daha doğrusu gerginlik. Başkentte bir tek ölü –o da federal orduda görevli bir pilotmuş– ve sınırda yer yer çıkan çatışmalarla olay kapanmış. Fazla kan dökülmeden bağımsızlığını kazanmış iki milyon nüfuslu bu küçük ülke. Batı, her yönüyle Avrupalı olan Slovenya'ya Belgrad'la sınırlarının çözümünde tam destek veriyor. Aynı şeyi, Federasyondan ayrılan öbür ülkeler için söylemek güç. Hırvatistan binlerce ölü ve Vukovar gibi yerle bir edilen kentlerle ödedi bağımsızlığın bedelini. Orada küçümsenmeyecek bir Sırp azınlık yaşıyordu, doğru. Ama bugün gelinen noktayı daha önceden görüp ona göre çözümler üretilemez miydi? Hırvatistan'da başlayan gerçek savaş Bosna-Hersek'te inanılmaz boyutlara ulaştı. Televizyon ekranlarında dehşetle izlediğimiz, Batının çok uzun süre eli kolu bağlı seyrettiği kan ve ateş günlerinin sonu bir türlü gelmek bilmedi. İkinci Dünya Savaşının en uzun kuşatması Leningrad'da yaşanmıştı. Saraybosna bu rekoru da kırdı, bin günden daha fazla kuşatma altında yaşayarak. Kenti çevreleyen tepelere mevzilenmiş keskin nişancılar suçsuz insanlarla çocukları –özellikle de çocukları– kuş avlar gibi sokak ortasında vurdular. Sırp topçusunun ateşlediği havan mermileri kan gölüne çevirdi çarşıları. Kent halkı bir fare kapanında, ya da o günlerin deyimiyle bir 'açık hava hapisanesi'nde sıkışıp kaldı. Çıldıranlar, sakatlananlar, ölenler oldu. Ve, elbette direnenler. Bu korkunç savaş sırasında gittiğim Saraybosna'daki izlenimlerimi *Balkanlar'a Dönüş* adlı kitabımda yazmıştım. Ve bir akşam karartmaya karşın kentin ıssız sokaklarında dolaşırken, artık kanıksadığım silah seslerinin yankısına içimden yavaşça yükselen bir çığlıkla karşılık verir gibi, "Bir gün barış olursa yeniden geleceğim buraya," diye haykırmıştım.

Verdiğim sözü unutmadım ama, başka yolculuklar, yeni çalışmalar, günlük dertler beni bir süre bu sözümü yerine getirmekten alıkoydu. Barış da, inadına gecikti. Yaşamı pahasına, Susan Sontag'la birlikte *Godot'yu Beklerken*'i kuşatma altında sahneye koyan Haris Pasovic'in yorumuyla, Godot kılığında Clinton ya da Mitterand'ı bekleyen Saraybosna halkının düş kırıklığını tahmin edebiliyordum. Elindeki kopuk ipe bakarak "Olsun, biz de yarın asarız kendimizi!" diyen Vladimir'in, Estragon'un "Ama ya Godot gelirse?" sorusuna "O zaman kurtuluruz!" yanıtını verişinde kuşatmanın kaldırılmasını bekleyen kent halkının umudu gizliydi. Bu umut, ne yazık ki, Dayton Anlaşması imzalanıncaya dek, hep ertelendi. Sonunda Godot gelmedi tabii, gelen 'haksız bir barış'tı. Ama, yine de bu barış sayesinde Sırplar ağır toplarını çekip kuşatmayı kaldırdılar. Ne var ki, Dayton süreci işlemeye başlar başlamaz, dünya kamuoyunun gündeminden düşüverdi Bosna. Savaş boyunca TV ekranlarında boy gösteren aydınlar ortalıkta pek görünmez oldular. Örneğin, her söze besmeleyle başlar gibi 'Ben Saraybosna'dayken' diye giren pek çok Fransız yazarı, 1996 Kasımında Paris Yazarlar Evinde düzenlediğim 'Balkan Yazarları' toplantısına katılıp Bosnalı meslektaşlarıyla kucaklaşacaklarına, Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın eşliğinde André Malraux'nun küllerini Pantheon'a taşımayı yeğlediler. Oysa Saraybosna'ya asıl şimdi gitmek gerekiyordu. Savaşın yol açtığı sorunların hiçbiri çözümlenmemiş, yaralar sarılmamış, çekilen acılar unutulmamıştı çünkü. Savaş sırasında bombalanmasına karşın yayınına bir gün bile ara vermeyen *Oslobodenje* gazetesinin yöneticilerinden Zlatko Dizdareviç'in bir yazısı, gerçek bir uyarı oldu benim için. "Bir trajediye tanıklık etmek amacıyla Saraybosna'ya geldiklerini söylüyorlardı," diyordu Dizdareviç, "oysa kentin trajedisinin son bölümü savaş ertesinde oy-

nanmaya başladı. Ne var ki, Bosna kimsenin umurunda değil artık. Bir zamanlar bizi destekleyen aydın dostlarımızı çok özlüyoruz." Fransa Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezinden meslektaşım Rada İvekoviç'inse bir gün şöyle yakındığını anımsıyorum: "Bizim mutsuzluğumuz onların yaşamındaki en önemli olaydı. Televizyon ekranlarındaki varlık nedenleriydi bir bakıma." Bosnalı dostların acısına, yine Dizdareviç'in deyimiyle söylersek 'yalnızca bir savaşı değil, geçmiş ve geleceğini de yitiren' bir halkın umutsuzluğu eklenmişti. Bu nedenle, ikinci bir Bosna yolculuğu kaçınılmaz oldu benim için. Üstelik Saraybosna havaalanı açılmış, görünürde hiçbir tehlike kalmamıştı. Görünürde diyorum, çünkü mayın döşeli bölgelerde bazı insanların havaya uçtukları haberleri geliyordu. Yine yollara düştüm, ilk yolculuğumdaki gibi güvenlik önlemlerine gerek duymadan, çelik yelek ve su arındırma ilaçları yerine yanıma Dayton'dan sonraki siyasi durumu değerlendiren birkaç broşür alarak.

Üç yıl süren yıkımdan sonra, savaş suçlusu Bosnalı Sırp liderlerin sahneden çekilip onlar adına o zamanki Sırbistan devlet başkanı (şimdi Yugoslav Federasyonu başkanı) Slobodan Miloseviç'in görüşmeleri yürütmesi ve Alija İzzet Begoviç'in anlayışlı tutumu sayesinde, Amerika'nın hakemliğinde Dayton Barış Anlaşması imzalanabildi. Eski Yugoslavya topraklarına belki barış geldi ama, savaştan kaynaklanan sorunların sonu gelmek bilmedi. Bosna-Hersek devletinin üniter yapısı görünürde korunmakla birlikte, Hırvat-Boşnak Federasyonuyla Sırp Cumhuriyetinden (Republika Sırpska) oluşan iki unsurlu yönetimi üçlü başkanlık sistemiyle yürütmek pek mümkün görünmüyor artık. Begoviç, Krayişnik ve Zubak bir araya gelip ülkenin geleceğiyle ilgili kararları alamıyorlar. Dayton ertesinde yapılan se-

çimler tüm bölgelerde milliyetçi partileri iktidara getirdi. Uluslararası kuruluşlar savaş boyunca sivil halkın öldürülmesine, yüz binlerce Bosnalı Müslümanın evlerini terk ederken toplu katliamlara kurban gitmesine göz yummuşlardı; bugünse 'Kötü bir barış iyi bir savaşa yeğdir' bahanesiyle belki gerçekçi ama adil olmayan, kalıcı bir barışa katkısı tartışma götürür çözümler öneriyorlar.

"Her felâket sonrası bir yas dönemi yaşanır," diyor Cengiz, "iki yüz elli bin insan öldü bu ülkede, milyonlarcası yerinden yurdundan oldu. Batı acil ve kesin çözümler dayatmakla hata yapıyor. Dayton imzalanalı bir buçuk yılı geçti, ama barışın gerçekleşmesi çok uzun zaman alacak bana kalırsa. Üç yıldır bölgedeyim. Şunu kesinlikle söyleyebilirim ki, önce savaş suçluları cezalandırılmadan, sonra da halklar arasında ortak çıkarlara dayalı ekonomik ilişkiler kurulmadan barıştan söz etmek hayalcilik olur. SFOR (İstikrar Gücü) bir yıl içinde çekilir çekilmez çatışmalar yeniden başlayabilir. Mostar'da, bir cenaze töreni sırasında Müslümanlara yaylım ateş açılması en belirgin işareti bunun."

Savaş öncesi Bosna-Hersek'te etnik açıdan homojen bölgelerin oranı yüzde beş bile değilken, savaş sonrası, 'etnik temizlik' yüzünden bu oran yüzde seksenlere varmış bile olsa, Sırbistan'ın gücünün azaldığı da bir gerçek. Yönetim Batının nasırına basacak durumda değil artık. Görünen o ki, ekonomik çöküşün eşiğinde Miloseviç'in ülkesi. 'Büyük Sırbistan' hayalinden geriye benzin kuyrukları, boş vitrinler, ödenemeyen maaşlar ve giderek içine kapanan bir toplum, dünyadan kopuk, taşıma suyla dönen bir ekonomi kaldı. Anlatılanlara bakılırsa, Republika Sırpska'da, evlerinin duvarlarına hâlâ Mladiç'le Karadziç'in fotoğraflarını asan halkın durumu

daha da içler acısıymış. Oraya 'su bile' taşınmıyor, Biljana Plavşiç oyunu kurallarıyla oynamadığı için. Böylece, Avrupa Birliği ve diğer ülkelerin öngördükleri yardım da, Boşnak-Hırvat Federasyonuna akıyor. Bu durumdan, yani Republika Sırpska halkının yoksulluğundan Müslümanları sorumlu tutanları da anlamak güç doğrusu. Saraybosnalı aydınlar arasında bile böyle bir eğilim olduğunu söylüyor Cengiz. Yıllarca insani yardımla yaşayan, savaşta bin altı yüzü çocuk olmak üzere on bir bin ölü, altmış bin yaralı veren Saraybosnalılar, komşularımızın çektiği açlıkta bizim de payımız var mı acaba diye suçluluk duygusuna kapılmışlar. Oysa savaşın en güç koşullarında bile, çok kültürlü bir etnik mozaikten oluşan Bosna umudunu yitirmemişlerdi. Ne yazık ki bugün, giderek boş bir hayale dönüşmekte bu umut. Bosnalı Sırplarsa, bir bakıma, kendi çılgınlıklarının tutsağı olmuşa benziyorlar. Bu sözü aşırı milliyetçi yöneticiler, hâlâ 'Büyük Sırbistan' hayali peşinde koşanlar için söylüyorum elbet. Sözüm mısır tarlasını eken Sırp köylüsüne, çamaşırını Drina'da yıkamak, çocuklarına süt bulabilmek için saatlerce kuyrukta beklemek zorunda kalan annelere, maaşlarını alamayan emekli memurlara değil. Şu sıra çıkar çatışmaları ve kara paranın paylaşılması nedeniyle birbirlerine düşen Karadziç'lere, Mladiç'lere, Krayişnik'lere, Plavşiç'lere. Birkaç kez gittiği Pale'de 'sağlıklı düşünenler'in sayısının giderek azaldığını söylüyor Cengiz. Belki de toplu bir çılgınlığın, faturası yine tüm bölge halkına çıkacak bir histerinin eşiğindedirler, kimbilir! Mladiç ve Karadziç gibi savaş canavarlarıysa hâlâ kendilerini savunmak amacıyla demeçler vererek dünya kamuoyunu yanıltabileceklerini sanıyorlar. Örneğin epik şair Karadziç, aynı zamanda psikiyatr olduğunu da unutarak, bir Hollanda gazetesine verdiği demeçte Müslümanların kendi istekleriyle kamplara kapatıldığını, onlara kendi güvenlikleri için böyle bir iyi-

likte bulunduklarını, kampların beş yıldızlı oteller kadar konforlu olmamakla birlikte düşmandan kaçan Müslümanları –bu hangi düşmansa!– koruma işlevi gördüğünü söylemiş. Yakında Sırp yöneticilerinin toplu intiharlarını duyarsak hiç şaşmam. İşin patalojik bir boyutu olduğu kesin. Dostum Hırvat yazar Predrag Matveyeviç geçenlerde *Libération*'da yayımlanan bir yazısında, Sırp ve Hırvat yöneticileriyle generallerin ailelerindeki 'pathos'a dikkati çekerek, bu zevatın geçmişte yaşadığı, seri intiharlardan oluşan trajediyi bir Shakespeare trajedisine benzetiyordu.

Bu beş sahnelik trajediyi izlemek üzere koltuklarınıza rahatça yerleşin şimdi! Işıklar söndü işte, perde açılmak üzere. Bu oyunda herkes yaşamdaki gerçek rolünü oynamakta. Miloseviç ailesinin evindeyiz. Sırbistan eski devlet başkanı ve Yugoslav Federasyonu yeni başkanı Slobodan Miloseviç'in ilahiyat öğrenimi görmüş babası, bilinmeyen bir nedenle ve Ortodoks inancını hiçe sayarak, kafasına bir kurşun sıkar. Annesi de birkaç gün sonra kıyar canına, ama eşi gibi kurşunla değil kendini asarak yaşamına son verir. Dayılarından biri de, kız kardeşinin yöntemiyle bu dünyadan vazgeçer. Başkan babanın yüz çizgilerine, bir bebeğinkileri andıran tombul yanaklarına dikkatle bakın. Ailede yaşanmış bu korkunç felaketin izlerini göremeyeceksiniz. Sayın başkan, bilinçaltının derinliklerine ittiği ölüm korkusunu (ya da tutkusunu), Vukovar ve Saraybosna'ya yönelttiği top namlularıyla tatmin yolunu seçmiştir çünkü.

İkinci sahne Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tujman'ın ailesinde geçer. Bir zamanlar Yugoslav ordusunda subay olan Tujman'ın babası ikinci eşini, yani başkanın üvey annesini öldürdükten sonra kendi şakağı-

na dayar tabancasını. Böylece o da bu dünyadan kendi rızasıyla göçer.

Üçüncü sahneyi izlemek üzere Mladiç'lerdeyiz. Bosna Sırp orduları başkomutanı General Radko Mladiç'in kızı, babasının katlettiği Srebrenica Müslüman halkının toplu mezarları bulunduğunda intihar eder. Generalin babası da eceliyle ölmemiş, İkinci Dünya Savaşı sırasında yüz binlerce Sırp ve Yahudiyi katleden Ustaşilerce boğazlanmıştır.

Trajedinin dördüncü sahnesini izlemek üzere eski psikiyatr ve sabık başkan, epik şair ve savaş suçlusu Radovan Karadzic'in evine buyurabilirsiniz. Baba Karadzic, yakın akrabalarından bir küçük kızın ırzına geçtiği iddiasıyla tutuklanır, ilerde oğlunun iğfallerine neden olacağı binlerce Müslüman kadının dramını önceden haber verircesine.

Beşinci ve son sahneye gelince, Saraybosna Ulusal Kitaplığının bombalanmasını emreden Karadzic'in sağ kolu Nikola Kolyeviç, Pale'de bir otel odasında kıyar canına, tıpkı kendini Ofelya örneği Vrbas Irmağına bırakan annesi gibi. Savaştan önce Saraybosna üniversitesinde İngiliz edebiyatı dersleri veren Kolyeviç'in bir Shakespeare uzmanı olduğunu anımsatmaya gerek görmüyorum burada. Diyeceğim şu ki, tümü gerçek bu bilgilerin ışığında yeniden değerlendirmeliyiz olan biteni, eski Yugoslavya yöneticilerinin bilinçaltı dünyasına da inebilmeliyiz. Ailelerindeki bu seri intiharlarla, ülkelerini intihara sürükleyen yöneticilerin çılgınlığı arasında hiçbir ilişki yok muydu dersiniz?

Köprüyü bekleyen ejderhalara bakıyorum bir an. Kanlı gözleriyle bir trajedinin başoyuncularına dönüş-

tüklerini görür gibi oluyorum. Oysa bu kentin simgesiymişler. Onların böyle azgın, her an kurbanlarını parçalamaya hazır canavarlar gibi bu denli korkunç oluşları beni ürkütmüyor. Perde kapandıktan sonra tunçtan heykellere dönüşeceklerini biliyorum çünkü. Carpaccio'nun o ünlü tablosundaki gibi, yenilginin ardından, kentin mimari dokusundaki yerlerini alacaklar. Ya insan kılığına girmiş savaş canavarları, hâlâ elini kolunu sallayarak aramızda dolaşan ejderhalar? Onların akıbeti şimdilik meçhul!

"Hırvatistan'dan başlayarak bir genel durum değerlendirmesi yapalım," diyor Cengiz. "Republika Sırpska'dan yeterince söz ettik. Ama federasyonun Hırvat kesiminde de pek iç açıcı değil durum. Zagrep yönetiminde hâlâ etkisi olan, uzlaşmaz tutumuyla ünlü bir grubun elinde tüm yetkiler. Federasyon içinde birleştirici değil bölücü bir rol oynuyorlar. Öte yandan Hırvatistan, iki aya dek Doğu Slavonya bölgesini geçici Birleşmiş Milletler yönetiminden devralacak. Orada da, biliyorsun, sancılı bir geçiş süreci yaşandı. Savaştan kaynaklanan güvensizlik ortamı sürüyor. Ve hiçbir yerde göçmenlerin sorunları tümüyle çözümlenmiş değil. Savaş sırasında bir milyon iki yüz bin insan göç etmek zorunda kaldı. Bunlardan ancak yüz elli bini geri dönmüş durumda. Gittiğinde göreceksin Bosna hâlâ yerle bir. Göçmenler dönmezse kim yeniden kuracak ülkeyi?"

Kesin yanıtı olmayan bir soru daha. Bosna-Hersek yeni bir savaşın eşiğinde değil belki, ama giderek büyüyen bir sorular yumağı. Üç yıl önce, savaşın tüm şiddetiyle sürdüğü Saraybosna'ya giderken askeri bir uçakta yalnızdım. Korku ve endişelerimle tek başıma. Oysa şimdi, Saraybosna'ya yeniden, ama bu kez sivil bir uçakla gitmeden önce, barışı düşünmek istiyorum artık,

savaşı değil. Ne var ki, üç yıl boyunca yaşanan acıların anısı da sürüp gidiyor bir yandan. Gece geç vakit, uyur uykumdan uyanıp ejderhaları daha yakından görmek için taş köprüye geri dönmezdim yoksa.

Ortalıktan el ayak çekilip tatlı düşlerle karabasanların saltanatı başladıktan sonra dışarıya çıktım. Kent barok kuleleri, pencerelerinden ışık sızmayan evleri ve tepenin yamacına tünemiş eski kalesiyle derin uykudaydı. Irmak boyunca ilerleyip az önce Cengiz'le oturduğumuz kahveye doğru yürüdüm. Kapalıydı. Köprüye yöneldim ben de, gelip ejderhaların karşısında durdum. Aşağıda, birkaç metre derinde akan ırmağın sesini dinledim bir süre. Sonra ejderhalara iyice yaklaştım. Kaidelerinin üzerinde kımıldamadan duruyorlardı. Pençeleriyle sıkıca kavramışlardı taş zemini. Ama ilk fırsatta geniş kanatlarıyla havalanıp karşı kilisenin çatılarına uçuvereceklerdi sanki. Öylesine canlı, enerji doluydular. Önlerine çıkan her engeli yıkmaya, kentleri, insanları yutmaya hazır. Ortaçağdan bu yana düşmanı bekliyorlardı, ama hiçbir tehlike yoktu görünürde. Kiliseler de, Ljubljana havaalanından buraya gelirken yol boyunca gördüğüm kiliseler de boşuna tepelerin yamaçlarına kurulmuş, yüksek surlarla çevrilmişlerdi. Hep beklemek... Yıllar, yüzyıllar boyunca, belki bir gün gelebilir diye görünmeyen düşmanı beklemek. Sonunda, kendini sürekli tehlikede sanıp saldırganlaşmak. Sırpların yaptığı gibi. Barbarları beklerken barbarlara dönüşmek...

BELGRAD'DA GÜZ YA DA DANİLO KİŞ'İN ÖLÜMÜ

Bu yolculuğa çıkmadan önce Paris'te izlediğim bir belgeseli anımsıyorum. Göz alabildiğine uzanan düz toprak, hava bültenlerinin deyimiyle 'parçalı bulutlu' gökyüzünde dönüp duran yırtıcı kuşlar ve yağız yerle mavi gök arasında bir yalnız ağaç, öyle garip, tek başına, rüzgârda hışırdayan yapraklarıyla bir efsane anlatır gibi. Kamera, bu eşsiz Afrika manzarasını taradıktan sonra yakın planda bir kulübenin kerpiç duvarına yöneliyor. Duvara beyaz tebeşirle HOTEL BOSNİA yazılmış. Yazının altında, naif Afrika sanatının tüm özelliklerini taşıyan bir çaydanlık ve fincan deseni var. Desenin önünde bir Songuru savaşçısı boyalı yüzü, ışıl ışıl parlayan gözleri, elinde sımsıkı tuttuğu mızrağıyla kameraya poz vermiş, Saraybosna günlerini anlatmakta. Evet, Saraybosna günlerinden söz ediyor savaşçı. Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nde görevli Kenyalı askerlerden biriymiş. Ülkesine dönüp kabilesiyle keçi sürülerine kavuştuktan sonra, çalılarla kaplı bu kuş uçmaz kervan geçmez Afrika düzlüğünde bir otel açmış, belki bir gün köşeyi dönerim umuduyla. "Birbirlerine neden bunca kin beslediklerini, ellerindeki ağır silahlarla neden ölesiye savaştıklarını pek iyi anlayamadım," diyor, "hepsi de beyazdı çünkü." Kenya'da, Hemingway'in öykülerinden tanıdığımız kartpostal bir Afrika manzarasının önünde Saraybosna anılarını anlatıyor kara

adam. Çok kan, çok ateş, çok ölü gördüğünü, neyse ki bu cehennemden kendisinin sağ kurtulduğunu söylüyor. Ve "Bizim buralarda da kabileler aralarında savaşır, ama kadınlarla çocukları öldürmez hiç kimse," diye ekliyor. Evet, sivil halkı öldürmekten çekinmedi Sırp milisler, Kenyalı bir Songuru savaşçısının savaş ahlakını bile hiçe sayarak. Ve uygar Batı onlara uzun, çok uzun süre, uluslararası La Haye Mahkemesi liderleri hakkında insanlık suçu işledikleri iddiasıyla tutuklama kararı çıkartıncaya dek, saygıda kusur etmedi. Karadziç tüm barış görüşmelerinin, uygulanmayan ateşkes toplantılarının, uluslararası toplumun temsilcileriyle yapılan sayısız oturumların vazgeçilmez muhatabıydı. Şimdi, evinden Pale'deki bürosuna, kendisini gördükleri yerde tutuklamakla görevli SFOR askerlerine gülücükler yağdırarak gidiyor. Srebrenica kasabı General Mladiç de 'ailesiyle birlikte' Adriyatik kıyısında tatil yapıyormuş. Bosna ordusu çekildikten sonra Sırp kesiminde kalan son Müslüman kente saldıran bu 'halk kahramanı'nın televizyon kameraları karşısında söylediklerini anımsıyorum. Yaşlı bir kadının yanağını okşayarak "Korkma anne, sana bizden bir kötülük gelmez," deyişini, otobüslere itiş kakış bindirilen kent halkının yolda indirilerek katledilişini, kaçıp ormana sığınmak isteyenlerin üzerine açılan yaylım ateşi, Mladiç'in askerleri tarafından yaka paça götürülen bir gencin kameralara "Korkuyorum!" diye haykırışını, sonra, Fransız General Morillon'un Birleşmiş Milletler Gücü'nün güvencesi altında olduğunu söylediği Müslüman Srebrenica halkının toprakla karışmış cesetlerinin toplu mezarlardan çıkarılışını, evet bütün bunları ve üç yıl boyunca gözlerimizin önünde oynanan kanlı trajedinin tüm ayrıntılarını nasıl unuturum! Bosna toprakları, 'etnik' açıdan tertemiz artık, 'Sırp Cumhuriyeti'nin kontrolündeki bölgelerde bir tek Müslüman kalmadı. Batı da bunu istiyordu bir

bakıma, 'etnik paylaşım'ın en gerçekçi çözüm olduğunu öne sürerek. Oysa yüzde kırk üçünü Müslümanların, yüzde otuz üçüyle yüzde on yedisini Sırp ve Hırvatlar'ın oluşturduğu Bosna halkı tarihsel bağlarla bütünleşmiş, karışık evliliklerin toplam nüfusun yaklaşık üçte birini kapsadığı, halleşip kaynaşmış bir halktı. Aşırı milliyetçilik, fetih hayalleri ve ayrılıkçı eylemler birbirine düşürdü insanları; aileleri, dostlukları, aşkları böldü, sevgi bağlarını bir Gordium düğümü kesercesine ortadan biçti. Oysa bir mozaiğin güzelliği, değişik renkteki parçalarından kaynaklanır. Parçalar arasındaki uyumu ortadan kaldırır, renkleri birbirinden ayırmaya kalkarsanız kompozisyondaki bütünlüğü zedeler, tarihin birikimiyle oluşmuş bir güzelliği yok edersiniz. Ne yazık ki Bosna bu güzelliğin, gerçekçi olmadığı öne sürülen ama benim hâlâ inanmak istediğim bir idealin yok ediliş sürecini yaşıyor şimdi.

Evet, kin tohumları ekildi yıkımın ardından, savaştan geriye öksüz çocuklar, sakat insanlar, harap yapılar ve gelecek umudunu yitirmiş bir ülke kaldı. Bir de yoksulluk tabii. Özellikle de 'Sırp Cumhuriyeti'ni kasıp kavuran, çılgın fetih hayallerinin bedeli korkunç bir yoksulluk. O yöreye gidip, yani bir bakıma aynanın öte yüzüne de geçip, Sırp halkının içinde yaşadığı koşulları yerinde görmek, onların da acısına tanıklık etmek isterdim. Sırbistan içlerine doğru bir kış yolculuğuna çıkan Peter Handke'nin yaptığı gibi değil ama. Güneşi balçıkla sıvamaya kalkışmadan, "Srebrenica'da bir katliam oldu mu acaba?" diye sormadan –bu soru katliamın binlerce kurbanının anısına saygısızlık olurdu çünkü!– ocakları sönmüş, her şeylerini Hırvatistan'da bırakmış Krajina göçmenlerinin dramını da anlamaya çalışarak. Handke gibi büyük bir yazarın savaşın gerçek kurbanlarını saptamakta bunca duraksar, böylesine kör davran-

ması çok şaşırttı beni. Ambargonun dünyadan soyutladığı Belgrad'ı 'beyaz kent'te güzün ardından ansızın bastıran amansız kışı, sokaklarla caddelerin ıssızlığını, lokantaların, kahvelerin, pazar yerlerinin yarım kalan inşaatlar gibi terk edilmişliğini, karaborsacılarla Kalemeydan'ın yıkıntıları arasında dolaşan o tuhaf ihtiyar kalabalığını eşsiz bir betimleme gücüyle dile getiren yazar; Tuna'nın Macaristan sınırında sessiz sedasız akışını, Drina kıyılarındaki kar manzaralarını, sert doğa koşullarıyla yoksulluğun yol açtığı bireysel dramları anlatırken ulaştığı ustalığı siyasal çözümlemelerinde gösteremiyor ne yazık ki! Sırplara haksızlık yapıldığını, savaş boyunca medyanın önyargılı davrandığını öne sürmekle yetinmeyip gerçekte Hırvatistan ve Bosnalı Sırpların saldırıya uğradığını söyleyecek kadar ölçüyü kaçırıyor. Yine de, Sırbistan'a gidip orada yaşayanların da sorunlarını dinlemek gerektiği görüşüne katılıyorum. Ama bir Türk yazarının, Bosnalı Müslümanlara hâlâ 'Türk' denildiği bir ortamda, Sırp kontrolündeki bölgelerde kolayca dolaşamayacağını bildiğimden, şimdilik ertelemek zorundayım bu yolculuğu. Belki bir gün o tarafa da giderim, 1989 yılından beri ayak basmadığım Belgrad'a dek uzanırım Handke'nin şiirsel bir duyarlıkla betimlediği ırmakları, sessiz ormanları, dağların ıssız, sarp yamaçlarını aşıp köprülerden geçerek, oralarda ansızın bastıran kar fırtınasına hazırlıksız yakalanmamaya çalışarak. Her yılbaşında bir kart atarak dostluğumuzu anımsatan, öykülerimin Sırpça çevirmeni Miryana Teodosiyeviç'i görmek, Danilo Kiş'in mezarını ziyaret etmek için. 1989 güzünde Belgrad'da, Kosova yenilgisinin altı yüzüncü yıldönümü kutlamaları sırasında doruğa tırmanan Sırp milliyetçiliği değildi yalnızca beni şaşırtan. Dostum Danilo Kiş'in vakitsiz ölümü, onunla Belgrad'da görüşmeyi umarken cenaze törenine katılmak zorunda kalışım da duygularımı altüst etmiş, neyse ki

Miryana'nın gösterdiği yakın ilgi sayesinde Tuna Nehri boyunca yaptığım uzun yürüyüşler gerçek bir mutluluğa dönüşmüştü. Belki Belgrad'a gidemediğim, daha doğrusu gitmek istemediğim için yeniden dönüyorum o günlere. 17 Ekim 1989'da *Seyir Defteri*'ne yazdığım satırların arasında dolaşıyorum:

"Danilo Kiş'in ölüm haberini Belgrad uçağında okudum. Onun kentine, büyük bir olasılıkla onun da katılacağını umduğum bir yazarlar toplantısına giderken, gazetede fotoğrafını görünce neye uğradığımı şaşırdım. Oysa fotoğrafta da gerçek yaşamdaki gibiydi. Uzun boylu, dalgın, biraz hüzünlü. Saçları dağınıktı; giysileri, bakışları da. Paris'te bir sokak fenerinin altında durmuş objektife bakıyordu. Baktığı yerde değildi ama. Hiçbir yerde değildi. Kendi ülkesinde yaşamayanların yalnızlığı inmişti gözlerine.

"Elli dört yaşındaymış. İyi bir yazardı. Çok sık görüşemesek de, iyi bir dost. Yaşadığımızı, yazdığımızı bilmek yetiyordu. Birden ilk karşılaşmamızı anımsadım. 1984 Ekimini. Atina'da, o zamanki Kültür Bakanı Melina Merkuri'nin çağrılısıydık. Bir akşamüstü resmi toplantılardan, sonu gelmek bilmeyen konuşmalardan, nezaket gösterilerinden sıkılmış, soluğu Plaka'da bir tavernada almıştık. O gece, ikimizin de çok sevdiği Yunan müziğini susturup birlikte şarkı söylediğimizi anımsıyorum. Yıllar önce Saraybosna'da duyduğum yarı Türkçe yarı Sırpça bir şarkıydı, pencerede sevgilisini bekleyen bir kızdan söz eden. 'Demirli pencere' derken gülümseyişimiz, tavernadaki müşterilerin de bize katılışı bugünmüş gibi aklımda. Nedense hep birilerini bekleriz. Bir mektubu, bir sevgiliyi, küçük sevinçleri. Sonunda demirli pencere kapanır. Ne beklenen sevgili gelmiştir, ne bir haber.

"Danilo Kiş'in kentindeyim. Ve o, Sırbistan Yazarlar Birliği'nin önündeki balkona asılı bayrağın yarıya indiği bir güz ikindisinde ölüverdi. Çocukluğu Balkan kentlerinde geçen şair Yahya Kemal'in dediği gibi 'Ölüm asude bir bahar ülkesidir her rinde.' Danilo bir rinddi. Geçen yıl Fransızca çevirisinden okuduğum ilk romanı *Çatı Katı*'nda Belgrad'daki gençlik yıllarını, bohem öğrenci yaşamını, ilk aşklarla ilk heyecanları anlatıyordu. Romanı okuyup bitirince benzer bir alınyazımız olduğunu, onun da benim gibi Paris'e gelip karşılaştırmalı edebiyat öğrenimi yaptığını, bir çatı katında yazar olma düşleri kurduğunu düşünmüştüm. Danilo yok artık! Yapraklarını döken ağaçlar boyunca güzün bitmeyen hüznü var yalnızca. Bir de Marsala Tito Caddesinin gürültüsü. Danilo yok ama, kitapları vitrinlerde. Onlarla yaşayacak artık. Onlarda yaşayacak.

"Güzel bir kent değil Belgrad. İkinci Dünya Savaşında yıkılmış. Modern ve tatsız bir kent kurulmuş eskisinin yerine. Hurda troleybüsler, karanlık yüzlü taş yapılar, uyumsuz giysili bir kalabalık. İrikıyım erkeklerle son moda giyinen genç kızlar. Ve Generalic'in naif resimlerinden tanıdığımız Sırp köylüleri. Belgrad'ın güzel olmadığı kentin ortasına dikilen ve Yugoslavlar'ın Balkanlar'ın en yüksek gökdeleni olmasıyla övündükleri yapıdan belli. Bir de 'Belgradlı Güzel' adını vermişler bu kişiliksiz, aykırı yapıya. Tuna ve Sava Irmaklarının kavuştukları yerde kurulmuş olmasına, eskinin olağanüstü günlerini, Tuna'dan kafilelerle geçen Türk akıncılarını çağrıştırmasına karşın Belgrad güzel değil. Belgrad'da güz çok güzel ama. Hava ılık, sokaklar güneşli, kahveler kalabalık. Buraya Kosova Savaşının altı yüzüncü yıldönümü dolayısıyla Sırbistan Yazarlar Birliği'nin düzenlediği toplantıya katılmak için geldim. Gelirken de Danilo Kiş'in ölümünü Paris'ten yanımda getirdim

sanki. Paris'te görüşmeye vakit bulamadığımız için Belgrad'da görüşecek, Skadarlija'da müzikli lokantaların birinde yine 'Demirli Pencere' şarkısını söyleyecektik. Sırpların deyimiyle 'savaşı kazanan tarafın görüşünü' dile getirmek için geldim buraya, ama tuhaf bir yenilmişlik duygusu içindeyim. Danilo Kiş'in vakitsiz ölümü mü bu duyguya yol açan, yoksa gece yarısı tramvaylarında sürüklediğim yalnızlık mı?

"Günbatımında Kalemeydan'da yürüdüm. Parkta satranç oynayan yaşlı adamların yanından geçip bir banka oturdum sonra. İstanbul çok uzak sayılmaz. Bir kentte alanlar ve yemek adları Türkçeyse sılaya yaklaştınız demektir zaten. Belgrad'da da öyle. Taşmeydan'dan yola çıkıp cadde üstündeki bir lokantada, çok acıkmadıysanız bir 'çorba', acıktıysanız bir 'haydut kebap' yedikten sonra Kalemeydan'a varabilirsiniz. Kentin en şık semtinin adı Topçudere, en güzel meyvesininki 'vişne.' Evet, İstanbul çok uzak sayılmaz; ama Danilo'nun anısı şu anda daha yakın. Babası toplama kampından dönmeyen bir Yahudiydi, annesi Karadağlı bir Ortodoks. O ise her şeyden önce bir dünya vatandaşıydı. Birkaç dil biliyordu. Yazmakla yetinmemiş, başka dillerde yaratılan güzellikleri de asıllarından anadiline çevirmeyi görev bilmişti. Rusça'dan Mandelstam'ı, Macarca'dan Petöfi'yi, Fransızcadan Verlaine ile Prévert'i, Lautréamont'u çevirmişti Sırpçaya. Ailesini, özellikle de çocukluk günlerini şiirsel bir duyarlıkla anlattığı üçlüden, düşle gerçek karışımı çok özgün bölümler anımsıyorum. Annesinin elinden tutmuş, güz yapraklarını savuran rüzgârda Tuna üzerindeki bir köprüden geçerken suyun yeşilden çamur rengine dönmesini büyük bir ustalıkla anlatışını.

"Kaleṃeydan'dan Sava'nın ötegeçesine baktım. Gördüğüm günbatımında ışıldayan bir beton ormanıydı. Ormanı sulayan Sava ile Tuna'nın kavuştukları yerde sular her güz olduğu gibi yeşilden çamur rengine dönüyorlardı. Yakında bir yerlere yağmur yağmış olmalıydı. Ne tuhaf, birden eski bir marşın ezgisini mırıldanmaya başladım: "Tuna Nehri akmam diyor / Etrafımı yıkmam diyor!" On yılda bir her sabah bu marşla uyanmadık mı? Oysa bin yıllık yatağında akıp duruyor işte, çamurlu çamurlu! O aktıkça zaman da geçiyor, yaşadığımız günleri, anıları, acı ve sevinçlerimizi alıp götürerek. Tuna Nehri de Seine gibi, Loire gibi, yeryüzünün tüm nehirleri gibi akıp gidiyor köprülerin altından. 1984'te Danilo Kiş'e, bir gün 'Tuna Nehri akmam diyor' marşıyla uyanılmayan bir Türkiye'ye geleceğini 'Demirli Pencere' şarkısını Boğaz'a karşı bir meyhanede birlikte dinleyeceğimizi söylemiştim. Nasip değilmiş."

1989 güzünde Belgrad'ı anlatırken Danilo'nun Ortodoks töreniyle gömülmesindeki 'derin anlamı' kavrayamamıştım. Babası Yahudiydi oysa, kendisi de, daha önceden de söyledim, gerçek bir dünya vatandaşı. Toplantıya gelen tüm yazarlarla birlikte katıldığım bu gömme törenini, Ortodoks papazların bitmek bilmeyen dualarını, ikonların korteje eşlik etmelerindeki art niyeti gereğince anlayabilmem için kanlı bir savaş gerekiyormuş demek. Sırbistan Yazarlar Birliği, Paris'te yaşayan kozmopolit bir yazarın cenazesini bile milliyetçi ideolojisi uğruna kullanmaktan çekinmemişti. O zamandan bu yana nice sular aktı köprülerin altından. Yugoslavya parçalandı. Ve ben Danilo Kiş'in kenti Belgrad'a gitmedim bir daha. Dostumun öykülerinin şu sıra Türkçede ilk kez yayımlanıyor oluşuysa onun özlemini çoğaltıyor içimde. Evet, Danilo yok artık. Birlikte söylediğimiz 'Demirli Pencere' şarkısı da unutuldu çoktan. Şim-

di Saraybosna'da savaşta ölenler için yakılan ağıtlar söyleniyor. Bir de, özellikle gençler arasında, Rock müziği yaygın. Savaş sırasında da öyleydi gerçi, ama Saraybosna Elçiliğimizde görevli diplomat dostum Mehmet Bozay'ın deyimiyle 'çok in!' bir diskoteğe adım attıktan sonra ülkenin müzik yaşamında yeni bir sayfa açıldığının farkına varabildim ancak. Mehmet ve arkadaşlarıyla 'Senatör'ün merdivenlerinden aşağıya, karanlık bir bodrum katına inerken orada böylesine şık, bunca yaşama sevinciyle dolu insanlarla karşılaşacağımı ummuyordum doğrusu.

AKŞAM OLSA DİYORDUN, İŞTE OLDU AKŞAM

Başçarşıya'da bir kahvenin terasına oturmuş, gelen geçene bakıyorum. Tito zamanında yapılan modern yapılarla gökdelenler görünmüyor buradan. Ama tepelerin yamaçlarındaki eski mahalleleri, kurşun kubbelerle minareleri, Milyaska'ya inen dar sokakları seçebiliyorum. Geleneksel Osmanlı kentinin tipik bir örneği Saraybosna. Her mahalle kendi kültürüne, kendi inancına dönük; kilisesiyle, sinagog ya da camisiyle bağımsız bir birim olarak tasarlanmış. Değişik dinlere mensup topluluklar yüzyıllar boyunca geleneksel yaşama tarzlarını sürdürebilmişler mahallelerinde. Müslümanların yaşadığı Vratnik, Katoliklerin oturduğu Latinluk'la, Ortodoks mahallesi Taşlıhan, Yahudi mahallesi Bjelave'yle heterojen bir bütün oluşturmuş. Karşı tepelerde ilk Türk sipahisi göründüğünde kimsenin yaşamadığı, içinden yalnızca asi bir ırmağın akıp gittiği çanak biçimindeki vadiye insanlar yerleşmeye başlamışlar. 1440'ta İshak Beyin kurduğu Saraybosna, Bosna Paşalığının önemli bir merkezi olmuş zamanla. İspanya'dan kovulan Sefarat Yahudilerinin kente yerleşmeleriyle de iyice renklenmiş. Kent, Doğuyla Batının karşılaştığı, Orta Avrupa'dan Adriyatik'e giden yolların kavuştuğu bu coğrafyada serpilip gelişmiş. Çarşı da, merkezi çevreleyen mahallelerin ortasında bir ortak alan, insanların buluştukları, alışveriş ettikleri, yalnızca mallarını değil

kültürlerini de değiştirdikleri gerçek bir dış mekâna dönüşmüş. Bu bağlamda çarşıyı, Osmanlı İmparatorluğunun çok uluslu yapısını temellendiren, onu mahallenin dar sınırlarından iletişime, bir anlamda dünyaya açan bir yer olarak tanımlayabiliriz. Mahallelerde kendi aralarında yaşayan etnik gruplar, çarşıda yan yana, bir arada yaşamak, ticaret ve komşuluk ilişkileri kurmak zorunda kalmışlar.

"Başçarşıya'nın kentin bağrında çarpan yüreğini, atan nabzını dinliyorum. Ölümcül bir hastanınki kadar yavaş. Avrupa'nın göbeğinde, tüm dünyanın gözü önünde can çekişiyor Saraybosna," diye yazmıştım *Balkanlar'a Dönüş*'te. Bu can çekişmenin ölümle noktalanmadığını, hastanın sağlığına kavuştuğunu sevinçle görüyorum şimdi. Dükkânlar yeniden açılmış işte, vitrinler eşya dolu. Rüstem Paşa'nın yaptırdığı Bedesten hâlâ kapalı ama, sokaklarda, taş avlularla ahşap dükkânlarda alışveriş tüm canlılığıyla sürüyor. Yaşam geri gelmiş kente, şarapnel mermileriyle delik deşik duvarlar henüz onarılmamış belki, enkaz yığınları da tümüyle kaldırılmamış; ama kuyumcuların, turistik eşya satan dükkânların, kebapçıların önü savaş öncesindeki gibi kalabalık. Bu kalabalığın bir bölümünü, aralarında Türklerin de bulunduğu izinli askerlerin oluşturduğunu söylemeliyim. Dün uçak inişe geçtiğinde, pistin az ötesindeki helikopterleri, askeri araçları, havaalanını çevreleyen iki katlı toplu konutların perişan durumunu görünce savaştan bu yana pek bir şey değişmediğini düşünmüştüm. Kentin merkezine gelirken yol boyunca gördüğüm yıkıntılar, çökmüş çatılarla isli duvarlar, bu düşüncemi daha da pekiştirmişti. Yanılmışım. Bir kent yapılarıyla değil insanlarıyla yaşıyormuş demek. Saraybosnalılar savaşı unutmak istemiyorlar belki, ama geçmişin hayaletleriyle de yaşamak istemiyorlar. Çekilen acılar sona er-

miş, su ve elektrik çok sık kesilmiyor, insanlar mutlu gibi. Yine de davranışlarında, örneğin bir lokantada yemek yerken yüzlerine dek yayılan sevinçte savaşın izlerini görmek mümkün.

Başçarşıya'da, yeşil kubbeli küçük caminin avlusundan yukarıya, kenti çevreleyen tepelere bakarken, çarşının tümüyle kapalı, yağmurda ıslanan Bedreddin'in bir bakırcı dükkânının karşısındaki ağaca asılı çıplak ölüsünü anlatan şiirdeki gibi 'kör ve dilsiz' olduğu günleri düşünüyorum. O zaman yalnızca Çetniklerle değil açlıkla da savaşıyordu kent; insani yardımla ayakta durmaya, yaşamaya çalışıyordu, buna ne derece yaşamak denebilirse. Ve karın doyurulabilecek tek lokanta 'American Club'dı. Orada, FORPRONU askerleriyle birlikte yiyorduk yemeklerimizi. Saraybosna'ya bu gelişimde 'American Club'ın sahibinin savaş zengini olduğunu, altına çektiği Mersedesle dolaştığını, yeni lokanta ve eğlence yerleri açtığını öğrendim. Kimi kolunu ya da bacağını yitirdi savaşta, kimi yaşamını. Kimileri de onurunu.

Bugün bir ara İran Kültür Merkezinin önünden geçtim. Fransız Kültür Merkezinin altındaki katta da Uluslararası İslam Derneği var. Ama köktendinciliğin, bağnaz Müslümanlığın belirtilerine pek rastlamadım günlük yaşamda. Örtülü kadınlar tek tük, ezan sesi bizim camilerimizdeki kadar duyulmuyor, her kahvede içki var. Rakı ya da bira, ama var. Genç kızlarsa alabildiğine alımlı ve şık. Akşam olunca, sevgilileriyle kol kola girip 'arz-ı endam' ediyorlar eski Yugoslavya dönemindeki gibi. Onlardan birinin acıklı öyküsünü öğreneceğim az sonra. Ama 'Senatör' adlı, Saraybosna'nın en 'in' diskoteğine gitmedim henüz. Başçarşıya'da, az şekerli bir Türk kahvesiyle vakit öldürmeye çalışıyorum.

Derken radyodaki oynak hava Türkçe bir şarkıya bırakıyor yerini. Hüzünlü bir kadın sesi, "Bugün de akşam oldu," diyor. Tanıdık, dokunaklı bir ses, ama hangi şarkıcı olduğunu çıkaramıyorum. Doğru, bugün de akşam oldu. Tepelerin ardına devrildi akşam güneşi, caminin avlusunda güller soldu. Önce sular kararda, sonra gökyüzü. Gece, belki de savaş günlerinden kalma bir alışkanlıkla, kentin üzerine ansızın çöküverdi. Neyse ki hâlâ neşeli bir kalabalık var sokaklarda. Yerimden kalkıp çarşının içlerine doğru yürüyorum. Irmak boyuna vardığımda nedense Baudelaire'in dizeleri geliyor aklıma. Sabahattin Eyuboğlu'nun Türkçesiyle içimden mırıldanıyorum:

"Derdim yeter, sakin ol, dinlen biraz artık
Akşam olsa diyordun, işte oldu akşam;
Siyah örtülere sardı kenti karanlık
Kimine huzur iner gökten, kimine gam."

İçimden bu dizeleri tekrarlayarak sabaha dek ırmak boyunda dolaşmadım elbet. Bir köprüden geçip Türk Elçiliğinde görevli dostlarla buluşacağım kahveye doğru yürüdüm. Ve birlikte gittiğimiz 'Senatör'ün gürültüsü, yeraltına inen merdivenin bitimindeki demir kapı açılır açılmaz patladı.

Bu kez Lucania tepesinden atılan bir top mermisi değildi kentin üzerine düşen, sonuna dek açık hoparlörlerden fışkıran Rock müziğiydi. Davulun her vuruşunda, sarı, mor, yeşil, kırmızı spotların her patlayışında kollar ve bacaklar uçmuyordu havaya; kendinden geçmiş yüzler aydınlanıyor, tere batmış giysilerin alacasında yarı çıplak gövdeler iç içe deviniyorlardı. Tepiniyorlardı demek daha doğru olacak belki. Ölüme, yoksulluğa, savaş boyunca çekilen bunca acıya inat yaşama hır-

sıyla dolu gövdeler sürekli bir tepinme halindeydiler. Islık çalarak gelen bombanın patlamadan önceki sessizliğinde, boş sokakların, yıkılmış köprülerle terk edilmiş yapıların, depolarda paslanan tramvayların kentini yavaşça örten o korkunç sessizlikte bodruma sığınmış beklemiyorlardı, hayır! Yeşilden sarıya, sarıdan kırmızıya, kırmızıdan maviye geçen, sonra yeniden yeşil, sarı, kırmızı, mavi pırıltılarla dönüp duran, döndükçe erkek güzeli delikanlılarla dal gibi Boşnak kızlarının; esmer, sarışın, kızıl saçlı dilberlerin yüzlerine vuran gölgelerle birlikte yer değiştiriyorlardı. Toplu bir doyuma, hazzın doruğunda başlayan depremin ilk sarsıntısına doğru ilerliyordu kalabalık. Davulun her vuruşunda, öfkeyle patlayan her spotta biraz daha kendinden geçerek. Yalnızca dans pisti değil, barların önüyle arka odalar, bir labirenti andıran koridorlar da hınca hınç doluydu. Ellerinde içki bardaklarıyla ayakta dikilen çiftlerin, birbirine tutkuyla sarılan sarhoşların, duvara yaslanıp sevişmeye çalışan âşıkların arasından güç bela ilerleyerek bir masa bulduk kendimize. Az sonra çok zarif, sarışın bir kız geldi. Yer gösterdik, ama oturmadı. Mehmet'i selamladı yalnızca. Sonra ince, uzun bacaklarını gösteren kısa etekliği, terden bedenine yapışmış saydam gömleği, gömleğin açık yakasından taşan iri göğüsleriyle ayakta durdu. Birini bekliyor gibiydi; öylesine dalgın, kederli. "Bir Sırp'ı sevmiş," diye kulağıma fısıldadı Mehmet, "Saraybosna'yı savunurken ölen bir oğlanı. Hâlâ onun yasını tutuyor. Boşuna asılma, yüz vermez!" Tuhaf bir burukluk kapladı içimi. Müzik yavaşça uzaklaştı, yüzler eridi karanlıkta. Saraybosna'nın bizim Anadolu kasabalarını andıran bir mahallesini görür gibi oldum. Sabaha karşı alacakaranlıkta ölgün ışıkların aydınlattığı çamurlu, dar sokaklardan geçerek evine dönüyordu sarışın kız. Duvarlar delik deşikti hâlâ, bakkalların vitrinleriyse tamtakır. Tek tük camlar takılmıştı, ama pencerelerin hiçbirinde perde yoktu. Kız yüksek topuklu ayak-

kabılarıyla sekerek yıkıntıların, sessiz bahçelerin, terk edilmiş evlerin önü sıra yürüyordu. Sabah olacaktı az sonra. Güneş tepeleri, harap köprülerin altından bulana durula akan Milyaska'yı, artık su kuyruklarında, tramvay duraklarında ölünmeyen, Sırpların çoktan terk ettiği Saraybosna'yı aydınlatacaktı. Sabah ezanı ışıyıp geldiğinde giysilerini çıkarmadan yatağa uzanacaktı kız. Beyninde hâlâ zonklayan müziğe karşın, içkinin de yardımıyla derin bir unutuşa bırakacaktı kendini. Günün ilk tramvayıyla birlikte ilk aşkın, doyasıya yaşanmamış ilk tutkunun anısı da yavaşça uzaklaşacaktı. Belki ölmek isteyecekti o an, dışarıda kıpırdamaya başlayan kente, yeşeren doğaya meydan okurcasına uyumak, bir daha uyanmamak isteyecekti. Belki de hâlâ içinde taşıdığı genç ölüyle kıyamete dek yaşamak.

Diskotekten çıktığımızda karanlığa gömülmüştü kent. Kapıda vedalaştık. Issız sokaklarda yürüyüp ırmak boyuna çıktım. Köprüden geçerken su sesini duydum. Birden yıllarca önce, kızın Sırp sevgilisinin yaşındayken yazdığım bir öykünün satırları geldi aklıma. Aşağıya doğru eğilerek "Anısız su!" diye haykırdım, "sevgilimin çıplak gövdesinden ne kaldı şimdi? Hangi toprak onu kendine benzetti? Her şey yavaşça dibe çöküyor. Geçmiş bulanık, acı veren bir tortu bırakıyor geride."

Suyun sesini değil, ama yıldızlı gökyüzünü yadırgadım. Yaşadığım bol ışıklı kentin cümbüşünde nasılsa unutmuşum yıldızlara bakmayı. Otele varmadan önce küçük, gösterişsiz bir caminin önünden geçtim. Bahçe kapısı aralıktı. Yıldızların ışığında bodur minareyi, ayrıkotlarıyla kaplı küçük bahçeyi, bahçedeki mezarları gördüm. Genç ölülerdi tümü. Birinin üzerinde iki kırmızı gül açmıştı.

KENTKIRIM VE BİR MİMAR

Kentkırım (urbicide) eski Yugoslavya'da patlak veren savaşın sözcük dağarcığımıza kazandırdığı yeni bir terim. Soykırım (genocide) bir halkı ırkçı nedenlerle, salt etnik kimliği yüzünden topluca yok etmekse, kentkırım da bir kenti, orada yaşayan halkın (ya da halkların) kültürel varlığını ortadan kaldırmak amacıyla yerle bir etmek anlamına geliyor. Adı konmasa da tarihte birçok örneğine rastladığımız bu yeni barbarlık, Yugoslavya parçalandıktan sonra Sırp milislerin saldırılarıyla sistematik bir yıkıma dönüştü. Yalnızca Sırp milislerin saldırılarıyla mı? Tuna kıyısındaki en güzel Barok kentlerden biri olan Vukovar'la Adriyatik'in incisi, Osmanlı döneminde bile bağımsızlığını koruyabilmiş eski Ragusa (bugünkü Dubrovnik) Federal ordunun saldırısından da nasiplerini aldılar.

Bir mısır tarlasında püsküllü koçanlar arasına uslu çocuklar gibi dizilmiş top namlularının fotoğrafını anımsıyorum. Ve Dubrovnik'in taş duvarlı, Rönesans yapılarından göğe yükselen kara dumanları. Bu dumanlar ilerde olup biteceklerin habercisiydiler. Vukovar'ın kıyamet gününü andıran merkezi de hâlâ gitmiyor gözümün önünden. Pastel renkli evlerin enkazıyla İkinci Dünya Savaşı kurbanlarının anısına dikilmiş tunç heykelin parçaları yerde pıhtılaşmış kan lekelerine, çevreye savrulmuş kol ve bacaklara, kömürleşmiş cesetlere karı-

şıyor. Kentin bu durumu Sırplar için bir zafer simgesiydi kuşkusuz, Hırvatlar içinse bozgunun ilk habercisi. Ama, hepsinden öte, aklı başında her insan için bir utanç belgesiydi Vukovar. Sonra durum tersine döndü, Hırvatistan yitirdiği toprakları, çoğu zaman Sırplarla aynı yöntemi kullanarak geri aldı. Ama 1991 Kasımında Hırvatistan'da patlak veren savaş çok geçmeden Bosna-Hersek'i de sürükledi girdabına, o yörede de –özellikle Saraybosna'da– kentkırım örnekleri yaşandı. Neyse ki, Dubrovnik ve Vukovar'ın bombalanması yalnızca dünya kamuoyunda değil, bazı Sırp aydınları ve muhalefet liderleri arasında da büyük tepkilere yol açtı. Örneğin Belgrad eski belediye başkanı, ünlü mimar Bogdan Bogdanoviç şöyle dile getiriyordu tepkisini:

"Kentleri yıkmayı en önemli hedeflerden birisi olarak gören bu askeri doktrini anlamıyorum. Uygar dünya er ya da geç birbirimizi boğazlamamızı umursamayacak ama, kentlere yapılan saldırıyı hiçbir zaman bağışlamayacak. Biz Sırpları 'Yeni Hunlar' olarak anımsayacak insanlık. (...) Bombardımanların ülkenin en güzel kentlerine yöneldiğini unutmayalım; Osijek, Vukovar, Zadar. Şimdi de Mostar'la Saraybosna'ya geldi sıra. Dubrovnik'e yönelik saldırı, söylemesi bile korkunç ama, benzeri az bulunur bir güzelliği, başlı başına bir sembolü hedef alıyordu.(...) Kentlere böylesine kin duyan, onları yerle bir eden barbarlar aramızdalar."

Kentkırım teriminin isim babası Bogdanoviç'in deyimiyle 'Yeni Hunlar' silahlarını Vukovar ve Dubrovnik'ten sonra Mostar'a, Saraybosna'ya yönelttiler. Ve Osmanlı'yla başlayıp Habsburglar'la süren beş yüzyıllık bir tarihin en güzel mirasını yok etmek istediler. Bir bakıma başardılar da bunu. Ama Saraybosna, küllerinden doğan Anka gibi, bir yeniden doğuş sürecini yaşıyor. İş-

te bu sürecin nasıl işlediğini, savaşta büyük hasar gören kentin mimari dokusunun nasıl bir anlayışla onarıldığını yetkili bir kişiden öğrenmek istedim. Paris'teki Boşnak dostlarımın tümü, sözbirliği etmişçesine İvan Straus'la görüşmemi önermişlerdi. Onun *Saraybosna, Mimar ve Barbarlar* adlı kitabını Fransızca çevirisinden okuduktan sonra, kendisiyle Saraybosna'da, André Malraux Kültür Merkezinde tanışıp konuşma kıvancına da erdim. Bu buluşmayı gerçekleştiren Francis Bueb'e teşekkür etmek isterim, çünkü Straus kimseyle konuşmayan, içe kapalı, savaştan sonra umudunu yitirmiş bir aydın. 1928 doğumlu. Uzun boyuna, ak düşmüş palabıyıklarının canlılığına karşın oldukça yorgun görünüyor. Zor günler geçirdiği bakışlarından belli. Babası Sloven, annesi Hırvat, eşiyse Müslüman. 'Tipik bir Bosnalı' olarak tanımlıyor kendini. Banja Luka'da büyümüş, Zagreb'de başladığı mimarlık öğrenimini Saraybosna'da tamamlamış. Başarılı meslek yaşamı boyunca eski Yugoslavya'nın çeşitli kentlerinde gerçekleştirdiği projeler, kazandığı yarışma ve ödüller birbirini izlemiş. Emekli olduktan sonra mimarlık yaşamının bir dökümünü yapmak amacıyla tutmaya başladığı günlük, 'kaderin garip bir cilvesiyle' kurduğu yapıları, gerçekleştirdiği projeleri anlatacak yerde bir yıkım tutanağına dönüşmüş. Kendi yaptığı binaların, projelerini özenle çizdiği konutların 'tepelerdeki kurtarıcılar' tarafından, yani Trebeviç'te mevzilenmiş Sırp milislerin bombardımanıyla yıkılışına tanık olmuş çünkü. İki yetişkin kızı var. Onları savaş sırasında İsviçre'ye göndermiş ama, kendisi eşiyle birlikte Saraybosna'da kalmış. Bu kenti çok sevdiğinden, ona olan aşırı bağlılığından elbet. Bir de Saraybosna'nın modern mimarisinde 'kendince' payı olduğu için. İvan Straus son otuz yılda Saraybosna'nın imarına çok büyük katkılarda bulunmuş, eski Yugoslavya'nın

en önemli mimarlarından biri. Kentin modern yapılarının hemen tümünde emeği var.

"Meslek yaşamım boyunca insanların oturmaları ya da çalışmaları için binalar yaptım," diyor, "Avrupa uygarlığıyla atalarımızın kültür mirasını çağdaş bir potada birleştirmeyi denedim. Bu kentte geçirdiğim mutlu yıllar boyunca dostlarımın etnik kökeni hiçbir zaman ilgilendirmedi beni. Mimar olarak Slovenlerle, Hırvatlarla, Sırplarla çalıştım. Birlikte çok güzel günlerimiz oldu."

Eşinin Fransızcaya çevirdiği bu sözleri nekahet dönemindeki bir hasta söylüyordu sanki. Uzun süren zorlu bir mücadele sonunda ölümcül hastalığını yenmiş, ama kullandığı ağır ilaçların yan etkisinden hâlâ kurtulamamış bir hasta. Tüm yaşamı boyunca yaptığı konutlarda insanlar mutlu yaşasınlar, projelerini çizdiği işyerlerinde verimli ve yaratıcı olsunlar istemişti. Siteler, alışveriş merkezleri, okullar yapmıştı bu amaçla. Saraybosna'nın en modern oteli 'Holiday İnn'den 'Güneş Sitesi'ne, UNİS adıyla bilinen çifte gökdelenlerden toplu konutlara dek birçok yapıda onun göz nuru ve emeği vardı. Ne garip ki, Belgrad'da yaptığı 'Havacılık Müzesi'nin açılışından tam üç yıl sonra, Hava Kuvvetleri gününde o müzede sergilenen Mig'lerin benzerleri bombalamaya başlamışlardı kenti. Önce gökdelenler tutuşmuş, sabaha dek çıra gibi yanmışlardı. Sonra Elektrik Kurumu için ters dönmüş bir piramit biçiminde yaptığı *Elektroprivreda*'nın enkaz yığınına dönüştüğünü görmüştü. Peki bunca emek, bunca çaba sonunda gerçekleşen yapıtlarının gözleri önünde yok olması nasıl bir duyguydu? Neler hissetmişti?

"Bombardımandan sonra, sabaha karşı saat üçe doğru sığınaktan çıkıp eve geldiğimde neye uğradığımı şa-

şırdım. UNİS'in gökdelenlerinden biri alevler içindeydi, ötekiyse yarı yarıya yıkılmıştı. Ülkede yaşanan tüm acıların yanında belki pek önemli değildi gördüğüm manzara, yine de kahroldum. Gökdelenlerin yapılış günleri geldi aklıma. Onlar övünç kaynağımdı benim."

Bir ara sustu İvan. Oturduğu koltuktan aşağıya, caddenin kalabalığına doğru yöneltti bakışlarını. Merkale çarşısının tam karşısındaki binanın üçüncü katındaydık. Başeşkıya Caddesi sekiz numarada. Bu Başeşkıya, adının uyandırdığı çağrışımla ilgisi olmayan ünlü bir kişiydi. Saraybosna'nın en önemli tarihçilerinden. Kentin eski yapılarının öyküsünü, özellikle de savaşta büyük hasar gören Osmanlılardan kalma Magribiya Camiinin mimari özelliklerini onun sayesinde öğrenmiştim. Her neyse, André Malraux Kültür Merkezinin bulunduğu üçüncü katın penceresinden aşağıya bakıyorduk birlikte. Ve ikimizin de ağzını bıçak açmıyordu. Oysa caddenin gürültüsü, pazar yerindeki kalabalık, çevre köylerden gelmiş ürünlerini satan köylüler, yaz güneşinde devinen kent, evet, her şey öylesine doğaldı ki! Ama biz yine de susuyorduk. Bir kış öğlesini düşünüyordum. Karla kaplı sokakları, nicedir kaloriferler yanmadığından temizlenmiş havayı, yukarıda, ölüm yağdıran tepelerin üzerine gerilmiş pırıl pırıl gökyüzünü ve kısa süreli de olsa ateşkes sayesinde biraz soluk alma olanağını bulan kent halkının sevincini. Başeşkıya Caddesinden tek tük geçen arabaların egzoz dumanları da bu kış manzarasına ayrı bir çeşni katıyordu. Çok yavaş da olsa kent yaşıyordu işte. İnsanlar sokağa çıkmışlar, çarşılar, özellikle Merkale canlanmıştı. Saraybosna'nın kalp atışları yaşamın tümüyle kaybolmadığının en açık belirtisiydi. Ve birden, alışverişin en yoğun olduğu öğle saatinde Merkale'nin tam ortasında patlamıştı bomba.

Aşağıda, ikinci kattaki Uluslararası İslam Derneği'nin tam altında SFOR askerlerinden bir grup kaldırımda durmuş, çarşının fotoğrafını çekiyorlardı. Merkale Saraybosna'nın turistik yerlerinden biriydi artık. Çünkü 1994 Şubatında çarşıya düşen bir havan topu mermisi tam elli altı suçsuz insanın ölümüne yol açmıştı. Ellerinde kalan son meteliklerle birkaç çürük sebzenin, insani yardım malzemesinden aşırılıp ateş pahasına satılan süttozu paketlerinin peşine düşmüş annelerin, yarı boş fileleriyle evlerine, onları bekleyen aç torunlarının yanına dönmekte olan emekli memurların bir anda nasıl paramparça olduklarını anımsadım. İvan da aynı şeyi düşünüyor olmalıydı ki:

"Benim için bir tek insanın ölümü, yaptığım tüm binaların yıkılmasından daha acıdır," dedi, "yıkılanın yerine nasıl olsa yenisi yapılır, ama giden bir daha geri gelmez."

Çok sayıda sivilin öldüğü bir bombardımandan sonra General Kukanjaç'ın Pale Televizyonuna verdiği demeç geldi aklıma. İvan Straus'un günlüğünde okumuştum: "Bu katliamdan Müslümanlar sorumlu. Ordumuz bir karıncayı incitmekten bile çekinir!" "Kukanjaç'ın sözlerini duyunca karınca olmadığımız için ne çok hayıflanmıştık," diye yazıyordu ünlü mimar. Oysa şimdi, onu uzun süre ayakta tutan bu kara mizahı duygusundan uzak, yaralı bir insan vardı karşımda. Savaş çoğu Bosnalı aydın gibi onu da kötümser yapmıştı. Yine de, 'gelecekten umutlu' olduğunu söylüyordu, ülkenin inşaası için yeterince para olmayışından, İslamcı ideolojinin giderek artan etkisinden, idealindeki Bosna'nın ne yazık ki artık geçmişte kalmış olmasından yakınarak.

İvan Straus yalnızca kendi yaptığı binaların kaderiyle ilgili değildi. Saraybosna'nın tüm mimari dokusu, bu arada beş yüzyıllık geçmişi olan Osmanlı döneminden kalma camilerin durumu da kaygılandırıyordu onu. Örneğin Gazi Hüsrev Bey Camiinin bakıra çalan yeni kubbesini hiç beğenmiyordu. Onarım çalışmalarının yeterince hızlı yürümeyişinden de şikâyetçiydi. Kendi yaptığı binaların onarım projeleri hazırlanırken görüşünü almak zahmetine bile katlanmamışlar. Ama bu 'ihmal'den dolayı kimseye kırgın değildi. "Ben Saraybosnalıyım," dedi bana ayrılmadan önce, "yüzyılların birikimini barbarlar yıktı. Kent yaşamı, yani gerçek uygarlık nedir bilmeyen, dağ köylerinde guzla çalıp rakı içmekle ömür tüketenler, ellerine fırsat verilince bu kente kustular öfkelerini. Onların yaptığını tüm insanlık elbette yargılayacak bir gün. Ama yıkılanı yeniden kurmak bize düşüyor."

BOSNA-HERSEK KÜLTÜR BAKANI FAHRÜDDİN RİZVANBEGOVİÇ'LE

Bosna-Hersek Kültür Bakanı Fahrüddin Rizvanbegoviç çevirmenim Halide'yle birlikte bakanlıktaki bürosunda karşılıyor bizi. Milyaska'nın sol yakasında, Güzel Sanatlar Akademisinin hemen yanında, nasılsa savaşta hasar görmemiş modern bir yapı 'Eğitim-Bilim-Kültür ve Spor Bakanlığı.' Fahrüddin Bey Saraybosna Üniversitesinde karşılaştırmalı edebiyat profesörüymüş bakan olmadan önce. Bir meslektaşımla tanışmaktan mutluyum. Üniversitede ders vermeye devam ettiğini söyleyerek başlıyor söze. Sonra Türkiye'ye duyduğu sevgiyi dile getiriyor:

"Dedelerim arasında sultan fermanıyla atanmış vezirler vardı. Osmanlıyla bütünleşmiş bir aile bizimki. Ülkenize duyduğum yakınlığın temelinde yatan da bu. Savaştan önce karış karış gezdim Türkiye'yi. Edirne'den Bursa'ya, İstanbul'dan Konya'ya yüzlerce fotoğraf çektim. Dedelerimden kalma elyazmalarıyla, Osmanlıca, Arapça, Farsça, Türkçe kitaplarla zenginleşen kitaplığımda ülkenizin tarihsel değerlerini içeren bir fotoğraf arşivi oluşturdum."

Yutkunuyor bir an. Halide'ye bakıyorum. Gözlerini kaçırıyor. Bakanın son cümlesini çevirmek istemiyormuş gibi bir hali var. Susuyoruz. Neden sonra, "Tü-

mü savaşta yandı," diye çeviriyor Halide, Profesör Fahrüddin'in ağzından, "vezir dedelerimden kalma malikânemiz de yerle bir oldu." Bir dergide yayımlanmış renkli fotoğraflarını gösteriyor malikânenin. İki katlı, ahşap, bizim Safranbolu evlerinden çok daha büyük, nefis bir yapı. Bahçesi, ortadaki şadırvanı, kiler, ahır ve mutfaklarıyla tam bir çiftlik. Ülkemizdeki benzerlerini ne yazık ki koruyamadığımız, kaderleriyle baş başa bıraktığımız bir tür külliye. Mostar'ın kırk kilometre kadar güneyinde, Türklerin İstolca dedikleri Stolaç kentinin yakınındaymış. Hırvat topçusunun ateşiyle yıkılınış 1992'de. Dergide malikânenin bombalandıktan sonra çekilmiş fotoğrafları da var, tam bir enkaz yığını. Ne diyeceğimi şaşırıyorum. Konuyu değiştirmek istiyorum, ama sözümü kesiyor:

"Durun daha bitmedi. Tüm ailemi sürdüler, beni de bir toplama kampına kapattılar. Tam altı buçuk ay kaldım orada. Batı basınında fotoğraflarını gördüğünüz bir deri bir kemik tutsaklardan biriydim. Çoğu, işkencelere dayanamayıp öldü. Sağ kalanlarsa çıldırdı."

Cengiz Aktar'ın Ljubljana'da söyledikleri geliyor aklıma: "Dökülen kan kurumadı!" Doğru, dökülen kan kurumadı ama, yeniden savaşa dönüşün mümkün olmadığı bir sürece girdi Bosna. Ülkenin inşası başladı bile. Peki Saraybosna ne ölçüde nasibini alıyor bu hamleden?

"Olanaklarımız çok sınırlı. Para damla damla geliyor. Okullarımızı onarıyoruz ama, kitap bulmakta güçlük çekiyoruz. Kitaplıklarımız kül oldu savaşta. Türkiye'nin bu alandaki yardımı, umarım daha da artarak sürer. Elimizde yeterince kadro da yok, ama her şeyden önce kitap!"

Yerinden kalkıp masasına doğru yöneliyor, raflardan aldığı bir yığın kitapla dönüyor yanıma. Ciltlenmiş, pırıl pırıl kitapları önüme seriyor. "İşte bakanlığımızın son yayınları!" Boşnak Edebiyatı antolojilerini ilgiyle karıştırıyorum. Boşnakça bilmiyorum ama, yazar adlarının çoğu tanıdık. Sarayliç'in, Sidran'ın, Mak Dizdar'ın dizelerine göz gezdiriyorum. Sonra, bakanlıktan ayrılıp ırmağın kıyısındaki tenha bir kahvenin gölgesinde bu şairlerle baş başa kalacağım. Yanımda getirdiğim Fahri Kaya'nın *Çağdaş Bosnak Edebiyatı Antolojisi*'ne dalıp gideceğim bir süre. Yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bir ülkenin kimliği, kültür varlıklarının, edebiyat ve sanatının bilinmesiyle, araştırılıp gün ışığına çıkarılmasıyla güçlenir ancak. Buysa yalnızca iyi niyet değil yatırım gerektiriyor. Ve ne yazık ki, Türkiye de dahil birçok dost ülkenin yardımları, vaat edilen paralar, herhalde bürokratik engeller nedeniyle, yerine ulaşamıyor. Tek bir örnek vermek gerekirse: Türkiye'nin Ulusal Kitaplığın onarım projesine katkısı yüz bin dolar, oysa gerekli para tam on beş milyon dolar. Bu proje hakkında bazı sorular soruyorum bakana. Saraybosna'ya gelir gelmez ilk işim oraya gitmek oldu çünkü. Bir halkın belleğini tarihten silmek amacıyla bombalanan kitaplığın yanı başındaki vincin hareketlerini, yanıp kül olmuş binlerce kitabın üzerine çöken çatının enkaz kaldırma çalışmalarını izledim. Habsburg yönetiminden kalma yapının pencereleri tahta perdelerle kapatılmış, çevresinde bir koruma alanı oluşturulmuştu. Ne var ki hükümet Ulusal Kitaplığın eski işlevine kavuşturulmasını pek istemiyor. "Bu yapının bellekkırım (memoricide) müzesi olarak açılmasını düşünüyoruz, diyor bakan, bir tür barbarlık müzesi olsun. Olsun da insanlık, tarihin bir döneminde kültür varlıklarını, kitapları, arşivleri acımasızca yakan ideolojilerin yol açtığı yıkımları unutmasın!" Ulusal Kitaplığı ilk gördüğümde hissettiklerim

geliyor aklıma. O zaman, tepelerde yankılanan silah sesleri arasında, sonradan *Balkanlar'a Dönüş*'te yer alacak şu satırları yazmıştım günlüğüme:

"Yarım yüzyıl önce Nazilerin beceremediği kıyımı bugün Çetnikler'in başardığını, ne *Hagada*'dan ne de onun kadar değerli yüzlerce eski kitaptan geriye bir avuç kül bile kalmadığını düşünüp kahroluyorum. Ve önümde korkunç bir hayalet gibi dikilen Ulusal Kitaplığın, enkazı, dört cephesi, isli sütunları, kararmış taş merdivenleriyle ileride 'bellekkırım' müzesi olarak düzenlenmesini diliyorum içimden."

Yangın bombalarıyla bir gecede kül olan Ulusal Kitaplığa, onarıldıktan sonra eski işlevini kazandırma amacında değil hiç kimse. Mimarlarla hükümet bu konuda görüş birliği içindeler. Kentin sembollerinden biri sayılan bu yapı Habsburglar döneminde vilayet olarak inşa edilmiş, sonradan kitaplığa dönüştürülmüş. Modern bir kitaplığın gereksinimlerine göre tasarlanmadığı için, yeni kitaplığın üniversiteyle birlikte Saraybosna kışlasına taşınması söz konusu. Kültür bakanından bu bilgileri alırken, İvan Straus'un Ulusal Kitaplığın bombalandığı gece günlüğüne yazdıkları geliyor aklıma:

"Kitaplık yanadursun, tepelerdeki keskin nişancılar yangını söndürmeye çalışan itfaiyecilerle sivil halkın üzerine ölüm yağdırmayı sürdürüyorlar. Rüzgâr, kurşun sesleriyle birlikte, yanan kitap sayfalarını da getiriyor buraya dek. Şu an belki de Andriç'in, Kırleza ve Selimoviç'in romanları kül oluyor, Tin Vzeviç'le Santiç'in, ya da Mak Dizdar'ın dizeleri tutuşuyor. Belki de, bombalama emrini veren İkija Kolyeviç'in doktora konusu Shakespeare'in yapıtları birer birer yanmakta."

Bu arada, yukarda sözü geçen *Hagada*'nın yangında kül olmadığını öğreniyorum bakandan. Neyse ki, bazı değerli kitapları hayatları pahasına kurtaran itfaiyeciler bu tarihsel belgeyi de emin bir yere taşımayı başarmışlar. *Tevrat*'taki öykülerin resmedildiği süslemeleri, İbranice yazıları, ortaçağda ciltlenmiş meşin kabıyla gerçek bir başyapıt değerindeki bu kitabın tıpkıbasımı için çalışmalar sürüyormuş. Bir gün Mostar köprüsünün de Gazi Hüsrev Bey Camii gibi onarıldığını görmek dileğiyle bakandan izin istiyorum. Dışarıda, ırmak boyunda yürürken, kentin iki yakasını birleştiren köprüleri sıra sıra dizilmiş görünce, Mostar köprüsünün acıklı sonu düşüyor aklıma.

KÖPRÜLERİN KANI

Bosna'da savaşın giderek kızıştığı 1993 yılında, gece yarısına doğru telefon çaldı. Yazar dostum Predrag Matveyeviç Zagreb'den arıyordu. "İhtiyarı yıktılar!" diye başladı söze, "gecenin bu saatinde rahatsız etmek istemezdim. Ama senden başkasına anlatamam acımı. Siz yapmıştınız, biz yıktık." Bu son sözler bir idam fermanı gibi yankılandı içimde. Mostar doğumlu tüm Hırvatlar gibi Predrag'ın da 'İhtiyar' dediği, Mimar Hayrettin'in Kanuni Sultan Süleyman devrinde yaptığı ünlü Taşköprüydü. Neretva Irmağının iki kıyısı boyunca yükselen kayaların arasına hicri 944, miladi 1566 yılında, bembeyaz bir kolye gibi asıvermişti 'İhtiyar'ı Hayrettin usta. Yüzyıllar boyunca rüzgâra, o yörede kışın yalnızca insanın iliğine değil kayaların içine bile bıçak gibi işleyen sulusepkene, kar ve doluya, sel baskınlarıyla depremlere direnmiş, bir tek taşı olsun yerinden oynamamış güzelim köprü, Hırvat topçusunun barbarlığına dayanamamıştı demek. "Siz yapmıştınız, biz yıktık!" Hırvat dostum Predrag Matveyeviç'in telefonda sesi ağlamaklıydı: "Nasıl yapabildiler bunu, İhtiyara niye kıydılar ki! Az önce televizyonda gördüm. Üç top mermisi yetti koskoca bir tarihi yok etmeye."

Ertesi gün dünya basınında, bir zamanlar Neretva'nın hoyrat suları üzerinde, otuz metre yüksekten doğayı kucaklayan tek kemerli Taşköprünün ardında bı-

raktığı boşluğun fotoğraflarını gördüm. Korkunç bir şeydi. Bir yakınımı, daha da kötüsü, yeri hiçbir zaman doldurulamayacak bir sanat yapıtını yitirmiş gibi hissettim kendimi.

Yaşamımda köprülerin her zaman önemli, hatta vazgeçilmez bir yeri olduğunu söylemeliyim. Onların yalnızca iki yakayı değil, benim gibi 'iki yakası bir araya gelmeyenleri' de birleştirdiklerini düşünmüşümdür hep. Özlemin, kara sevdayla ayrılığın çaresi olduklarına inanmışımdır. Üsküp'te, Vardar'ın kıyısında bir kahveye oturup Taşköprü'ye hayranlıkla bakarken onun 'nice savaşlardan, yıkımlardan sonra hâlâ ayakta durduğunu, ırmağın ortasına doğru büyüyüp genişleyen kemerleriyle 2. Murat devrinden bu yana içinden su akan tüm Balkan kentlerinin merkezi' olduğunu yazmıştım.

Köprüleri çoğunlukla bir metafor olarak gördüm, ama onlardaki taş ve demirin şiirini, doğaya meydan okuyuşlarındaki gizi çözemedim her zaman. Hele Mostar köprüsünü, beni İstanbul'da Fâtih, Paris'te Mirabeau, NewYork'ta Brooklyn köprülerinden daha çok etkileyen o 'İhtiyar'ı uzun süre belleğimde yaşattım, boşluğa asılı duruşundaki gizi bir gün çözeceğimi umarak.

Federal Yugoslavya'nın henüz parçalanmadığı dönemde, Tito yönetimindeki altı cumhuriyet ve iki özerk bölgeden oluşan, 'Bağlantısızlar Hareketi'nin başını çeken bu güzel ülkeyi bir uçtan ötekine katettiğim yıllarda Mostar'a da düşmüştü yolum. O zaman bu kentin adının 'Eski Köprü' anlamına geldiğini bilmiyordum. İnsan bazı şeylerin değerini onları yitirince daha iyi anlıyor. Benim için de öyle oldu. Savaşın tüm Bosna'yı kasıp kavurduğu günlerde Saraybosna'dan günübirliğine gittiğim Mostar'da öğrenecektim 'köprü' adın-

da bir kente geldiğimi. Evet, 'eski' köprü, 'eski' günler, 'eski' Yugoslavya... Ama dünya değişiyor. Ve ne yazık ki, bu değişim istediğimiz yönde olmuyor her zaman.

'İhtiyar'ın yokluğunu, bir gün yeniden yapılana dek, kanayan bir yara gibi içimde taşıyacağını biliyordum. Ama dönüş yolunda, Sırp topçusunun mevzilendiği tepelerin arasından kıvrıla büküle dolaşan bin bir tehlikeyle dolu şose boyunca, Mostar'ın savaştan önceki güzelliğiydi anımsadığım, yıkılan köprünün korkunç boşluğu değil. Bir Fransız teğmenin yönetimindeki zırhlı araçta, belki de ölüm korkusunu yenebilmek için, 1978 yılında Mostar'da geçirdiğim mutlu günleri anımsıyordum. Çocukların sağlıklı, çıplak gövdelerini köprünün üzerinden Neretva'nın mavi sularına bıraktıkları o güzelim yaz günlerini. Aynı dilin, aynı kentin çocuklarıydılar, anne-babalarının dinleri ayrı olsa da. Ve Bosna güneşi aralarında hiçbir ayrım yapmadan ısıtıyordu tümünü. Kuşlar gibi çığlık çığlığa, kardeşçe oynayarak doğanın tadını çıkarıyorlardı. O yaz Osmanlıdan kalma nöbetçi kulelerinin dik duvarları arasında taştan bir yay gibi gerilen köprünün harcında halleşip kaynaşmış kurşunla demir örneği birbirinden ayrılmaz sandığım çocukların, sonradan düşman kesilmeleri ne kadar acıydı. Saraybosna'dan yine günübirlik ama böyle zırhlı aracın içinde değil bir otobüste, radyoda çalan oynak türkülerin eşliğinde gittiğim Mostar'ı anımsıyordum. Eski kentin sarı, yeşil, mor duvarlı evleriyle daracık sokaklarını, bakırcılar çarşısıyla demircileri, Karagöz Bey Camiinin avlusundaki şadırvanı ve musluklardan akan su kadar saydam, yıllardır üzerine gölge düşürmeden sürdürdüğümüz dostlukları.

O yaz Bosna'da gördüğüm, beni hem şaşırtan hem hayran bırakan güzelliklerden hiçbiri yok şimdi. Ne köprüler ayakta ne de dostluklar. Ama bir umut var hâ-

lâ. Adil ve uzun süreli bir barış gerçekleştiğinde köprülerin yeniden yapılacağına, eskisinden daha sıcak dostlukların kurulacağına inanıyorum. Balkanlar'da çok yaygın bir inanç vardır. Bir köprünün tutması için harcına kurban kanı karışması gerekir. Bu kan, ne yazık ki, İvo Andriç'in *Drina Üzerindeki Köprü* adlı ünlü romanında ayrıntılarıyla betimlediği gibi, bir anneyle süt emen ikizlerinin kanıdır. Bosna dramı boyunca bu topraklarda yaşayan halkların, özellikle de Müslüman halkın savaşta çektiği acılara televizyon aracılığıyla bizler de tanık olduk. Yalnızca bir ırmağın iki yakasını değil, insanları, ülkelerle kültürleri de birleştirmesi gereken köprülerin bedelinin fazlasıyla ödendiğini gözlerimizle gördük. Yaşanan tüm vahşete karşın, barış bir gün Bosna'da köprülerin taşları arasından zeytin dalı biçiminde fışkıracak, inanıyorum buna. Yeter ki mağduru cezalandırmayan, ölenlerin kemiklerini sızlatmayan hakça bir barış olsun. Bir daha kan karışmasın dünyanın en mavi ırmağı Neretva'nın sularına. Ve İvo Andriç ustanın 'evlerden daha önemli, tapınaklardan daha kutsal' dediği köprüler yıkılmasın.

Saraybosna-Paris, Haziran-Ağustos, 1997

KAYBOLAN RUHUN PEŞİNDE

KONYA'DA SANRI

Konya'ya geldiğim gece Ay tutuldu. Gazeteler iki bin yılından önceki bu son Ay tutulmasının her yerden izlenebileceğini yazıyorlardı. Yine de Dünya'nın Ay'a düşen gölgesini bozkırda, pırıl pırıl, neredeyse saydam bir göğün altından seyretmek başka oluyor. Tek bir bulut, dekor için bile olsa bir tek yıldız görünmüyordu ay ışığında; gökyüzü öylesine lekesiz, derin, şaşırtıcıydı. Sonra Ay kararmaya başladı. Aynı anda uzaktan, çok uzaklardan gelen silah sesleriyle teneke, tencere, kap kacak gürültülerini, araba klaksonlarıyla kadın çığlıklarını duydum. Tüm Anadolu kentlerindeki gibi Konya'da da Ay tutulması geleneksel biçimde, dünyanın gölgesini kovmak için silah atıp teneke çalarak izleniyordu demek. Oysa Konya, Türkiye'nin en hızlı gelişen kentlerinden biri. Caddeler asfaltlanmış, sanayi bölgeleri, toplu konutlar, işyerleri, hatta gökdelenler inşa edilmiş. Refahlı belediyenin övünç kaynağı düzenli bir trafik, Köln kentinin hediyesi üç vagonlu tramvay bile var. Tramvay Alâeddin tepesinden kenar mahallelere dek ulaşıyor, ama kentte hâlâ bir havaalanı yok. Gece geç vakit THY'nin uçağıyla askeri üsse indiğimizde ay ışığında dümdüz uzanan pisti, jet hangarlarını, bagajları taşımak için silahlı nöbetçilerin arasında koşuşturan hamalları yadırgamadım desem yalan olur. Sonra, yolcuları kente götürmek için nizamiye kapısında bekleyen belediye otobüslerine doğru yürürken Ay tutuldu. Gel de

yedi yüzyıldır mavi-yeşil çinili, dilim dilim göğe yükselen koni kubbenin altında yatanı anımsama!

"Güneş, hilâl ve dolunay gibi
Gel de kanatsız, kolsuz gökte dön, dolaş"

Böyle diyordu Doğunun gelmiş geçmiş en büyük mutasavvıflarından, en coşkulu şairlerinden Celâleddin Rûmi, yani bizim Mevlânamız.

O gece gözüme uyku girmedi. Mevlâna'nın türbesinin tam karşısındaki otelimden çıkıp ıssız sokaklarda dolaştım bir süre. Sonra Kanuni'nin oğlu İkinci Selim'in şehzadeliği zamanında yaptırdığı – bir canlı TV yayınında bu padişaha 'Sarhoş Selim' demem bazı çevrelerin pek hoşuna gitmediyse de, Osmanlı minyatürlerinde elinde mey kâsesiyle resmedilen Selim'in bir gece sarhoşken hamamda düşüp beyin kanamasından öldüğünü Refah'ın kalesi Konya'da anımsamamak mümkün mü! – caminin önünden geçip türbenin Dervişan Kapısı'na dayandım. Ay, Dünya'dan kurtulmuş, az önceki gibi gökyüzünde parıldıyordu yine. Taş duvarın içindeki demir parmaklıklı pencereden avluya baktım. Yavuz'un bir konak yerinden getirttiği su, çeşmelerden mermer oluklara akıyordu. Önceden şadırvanın dibindeki aslan yontusunun ağzından akarmış bu su ve Şeb-i Arus törenleri havuzun çevresinde yapılırmış.

Peş peşe dizilmiş Mevlevi dervişlerin tıpkı 'mukaabele'deki gibi avluya girişlerini gözümün önüne getirmeye çalıştım. Başlarında kestane rengi serpuşları, gövdelerini tümüyle örten siyah feraceleriyle başka bir dünyadan gelmiş gibiydiler. Külah üstüne beyaz sarık sarmış şeyhleri arkadan yürüyordu. Sazendeler daha önceden gelip teker teker dergâhın avlusunda yerlerini al-

mışlardı. Sessizdi ortalık. Ay ışığında kaybolan yıldızların fısıltısı bile duyulmuyordu. Şeyh, kurşun kubbelerin önüne bir kuzu postu serip bağdaş kurdu, dervişler de çevresini alarak ona niyaz ettiler. Sonra yaz gecesini titreten ney taksimi başladı. Çok derinden, yılların, yüzyılların ötesinden geliyordu ses; öylesine eski, akıcı, su gibi yunmuş arınmış.

Mesnevi'nin ilk beytini tekrarladım içimden; bir gece belki yine ay ışığı bu taş avluyu, mermer oluklara dolan suyu aydınlatırken Mevlâna'nın sarığından çıkarıp Hüsameddin Çelebi'ye verdiği otuz altı dizenin 'hat-ı talik'le yazılmış ilk satırlarını:

"Bişnev ez ney çün hikâyet miküned
Ez cüdaiha şikâyet miküned"

"Duy şikâyet etmede her an bu ney
Anlatır hep ayrılıklardan bu ney"

Ney kamıştan ayrı düşmüş, onun için inliyordu, insansa Tanrıdan. Her ikisi de asıllarına dönmek için yanıp tutuşmaktaydılar. O'nunla halleşip kaynaşmak, bütünleşmek, O'nda erimek, gerçek varlıkta yok olmak için.

"Kim ki aslından ayırmış canını
Öyle bekler, öyle vuslat anını"

Ney sesiyle dirilen ölüler gibi üzerlerindeki siyah örtülerden sıyrılıp dönmeye başladı dervişler. Başlarında serpuşları, önü açık, yakasız destegülleri ve bir kefeni andıran tennureleriyle ney, kudüm, rebap ve çalparaların eşliğinde fır dönüyorlardı. Onlar döndükçe dergâhın avlusunda bembeyaz açıyordu nilüferler. Şeyh ortalarında, kuzu postunun üzerinde bir uzak düşe, 'mana

âlemi'nin derinliklerine dalıp gitmişti. Bu dünyada değildi sanki, varlıktan sıyrılmış, çıktığı uzun yolculukta –'sülûk'ta– meleklerle birlikte uçmaya başlamıştı. Perdeler birer birer kalkmadaydı gözlerinden. Dervişlerse hem kendi eksenlerinin, hem güneşin çevresinde devinip duran gezegenler gibi fır dönüyorlardı avluda. Semazenin rehberliğinde başlarını yana eğmiş, göğe açılmış sağ elleriyle evrenden aldıklarını sol elleriyle yere verirken hız almak, daha hızlı dönebilmek için ayaklarını yere her vuruşta 'İsm-i Celâl'i mırıldanıyorlardı. Ne çok adı vardı Allah'ın; gökteki yıldızlar, yerdeki karıncalar kadar çok. Ve her birini öğrenmek, sevip benimsemek, sonra da haykırmak için hayat ne kadar kısaydı! Çilehanelerin bulunduğu eyvan boyunca topaç gibi dönen onlar değildi, hayır! Mevlevi büyüklerinin ruhlarıydı. Semayı kurumlaştıran Sultan Veled dönüyordu; Eflâki Dede anlattığı menkıbelere, Sipehsâlâr Allah'ın celâline, Hüsameddin Çelebi Mevlâna'nın ağzından yazdığı *Mesnevi*'nin akışına kapılmış dönüyorlardı. Tümü de, kara topraktan arınır gibi siyah örtülerini üzerlerinden atmış, haşre varmışlardı. Dönüyorlardı işte öyle apak, esrik, 'vecd' içinde. Paris'te bu avludan daha küçük bir sahnede, Tünel'deki Galata Mevlevihanesinin pırıl pırıl yanan kristal avizelerinin altında da görmüştüm sema yapan dervişleri. Ama onları Konya'da, Mevlâna'nın türbesini nurlandıran ay ışığının altında düşlemek başkaydı. Çünkü bizzat Mevlâna tarafından burada, bu kubbenin altında değilse bile az ötede, karanlıkta susan, 'kör ve dilsiz' kuyumcular çarşısında yapılmıştı ilk sema.

O zamanlar bugünkü gibi bitpazarına benzemiyordu Konya çarşısı. Beton hanlar, birbirinden çirkin yapılar, turistlere kilim satan mağazalar yoktu. Ticarete hile karışmamıştı henüz. Ezan Aziziye Camiinin rokoko şerefelerinden değil, fil ayaklarının üzerinde yükselen tuğ-

la duvarını iplikçiler çarşısındaki dükkânların sırtına dayamış İplikçi Camiinin bodur minaresinden okunuyordu. Çarşıya ahi düzeni, Fütüvvet ahlakı egemendi. Her sanat erbabının loncada belli bir yeri, saygınlığı vardı. Terziler pirleri İdris Peygamber'den, dericiler Ahi Evren'den, ekmekçiler Ömer-i Berberi'den, kuyumcular Nâsır bin Abdullah'tan, sakalar Selman-ı Kûfi'den icazet alıyor, yün kuşak sarıyorlardı. Şimdiki gibi yazın turistlerden, kışın Konya'nın Türk halkından oluşan aceleci bir kalabalık doldurmuyordu sokakları; Selçuklu başkentinde Müslümanlarla Hıristiyanlar, Yahudilerle Mecusiler bir arada uyum içinde yaşıyor; Gürcülerle Karamanlılar, Araplarla Tatarlar, Türkmenlerle Rumlar, Haçlı döküntüsü Lâtinlerle Ermeniler aynı dükkândan alışveriş edip aynı handa konaklayabiliyorlardı. İşte o dönemde, yani çarşının adını hak ettiği günlerde, bir akşamüstü efkâr dağıtmaya çıkmıştı Mevlâna. Kutlu elleri cüppesinin yenlerinde dalgın yürüyor, aklı hâlâ bir gece kaybolan, bir daha da geri dönmeyen can yoldaşı, gönüldeşi Şems-i Tebrizi'de, dükkânlarının önüne dizilmiş esnafın selamlarına karşılık vermeye çalışıyordu. Yalnızca ustalar değil, kalfalarla çıraklar da Fütüvvet ehlinden gördükleri terbiyeyle bu büyük bilgenin, hem 'Müderris' hem 'Şeyh' olan bu deryanın önünde saygıyla eğiliyor, onu dükkânlarına buyur etmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Ama efkârlıydı hazret, yaşamını altüst eden bir evliyanın, onu daha ilk karşılaşmalarında cezbeden bir ulu kişinin, Tebrizli Şems denilen o suretin peşine takılmış yürüyordu. Bu dalgın yürüyüşü, bu 'hal'i aynı topraktan yüzyıllar sonra filiz veren kör bir ozan, sazıyla şöyle seslendirecekti:

"Uzun ince bir yoldayım
Yürüyorum gündüz gece
Bilmiyorum ne haldeyim
Yürüyorum gündüz gece."

Birden durdu Mevlâna, çarşının derinliklerinden gelen sese kulak kabarttı. O durunca tezgâhlar da durdu. Körükler işlemez, külhanlar yakılmaz, çeliğe su verilmez oldu. Örste altın döven çekiçlerin sesine benzeyen ses sürüp gidiyordu ama. Altın varakların yaprak yaprak yayılıp inceldiğini düşündü. İyice dövülüp kâğıtlaştıktan sonra bir müzehhip dükkânında elyazması kitapları süsleyeceklerdi. Gençliğini feda ettiği o kitap deryasının sayfalarında yaşayacaklardı bundan böyle. Suda oynaşan balıklar, rengârenk çiniler gibi. Bir hoş oldu Mevlâna'nın içi. Onu kitaplardan koparıp aşk denizine daldıran Şems'in acısını kalbinin derinliklerinde duyumsadı. Acı tazeydi daha, aradan uzun yıllar geçmesine karşın yara kapanmamıştı. Sağ elini cüppesinin yakasına götürdü, kirpiklerini kıstı. Bozkırda üşüyen bir Rûm abdalına benziyordu böyle. Onun kadar yalnız, garip, terk edilmiş. Birden, içinden yükselen coşkuya teslim olmuş gibi sağ omzunun üzerine düştü başı. Ve oracıkta, bir kuyumcu dükkânından gelen çekiç seslerinin uyumlu akışına kapılıp yavaştan dönmeye başladı. Döndükçe Şems'in acısı azaldı, ferahladı yüreği. Döndükçe çekiç sesleri çoğaldı, örsün üzerinde altın varaklar incelip dümdüz oldular. Ve onu böyle kendinden geçmiş dönerken gören dükkânın sahibi Selâhaddin coşarak çıraklara daha hızlı çekiç sallamalarını buyurdu. Kendisi de dışarıya fırlayıp dönmeye başladı. Aşk kırgını Mevlâna'yla kuyumcu Selâhaddin semada kucaklaştılar. Çekiçler altın varakları paramparça ettikçe kuyumcu ustası sakın durmamalarını, daha hızlı dövmelerini haykırıyordu çıraklarına. Belki de içinden, Mevlâna'yla bir sohbet meclisinde ona "*Mesnevi*'yi pek uzun tutmuşsun, ben olsaydım ete kemiğe büründüm, Yunus diye göründüm, der bitirirdim," diyen bir Türkmen kocasının, Taptuk Emre'nin manisini saçan derviş Yunus'un dizelerini mırıldanıyordu. O da Yunus Emre gibi 'üm-

mi'ydi çünkü. Aşkın, meğerse bir uzun hece olduğunu nereden bilecekti!

"Canlar canını buldum
Bu canım yağma olsun
Assı ziyandan geçtim
Dükkânım yağma olsun."

Ve altınları ezilip parçalandıkça, dükkânı yağmalandıkça, kendinden geçip coşuyordu usta. Mevlâna'yla böyle sarmaş dolaş dönüp durdukça, ileri yaşına aldırmadan gençleştiğini, çarşının hayhuyundan uzaklaşıp mürşidinin kollarında kanatlanarak yıldızların arasına karıştığını duyumsuyordu.

Bu karşılaşmadan sonra Mevlâna'nın müridi oldu, ölünceye dek de yanından ayrılmadı kuyumcu Selâhaddin. Onun adı 'Zerkûb'du artık, makamıysa mürşidinin gönül aynası. Ayna parladıkça sureti vuruyordu gönlüne, aslından daha güzel, daha gerçek, çok daha yakın. Mevlâna'ya Şems'in acısını unutturmakla kalmayıp *Mesnevi*'nin esin kaynaklarından da biri oldu.

1249 yılında, Selçuklu Devletinin temellerini sarsan Moğol belası doruktayken işte böyle Konya çarşısında, bir kuyumcu dükkânının önünde başlamıştı sema. O gün bugündür hâlâ sürmekte. Ve dervişler her dönüşte biraz daha yaklaşmaktalar 'Vahdet-i Vücud'a, dünyadan biraz daha uzaklaşmaktalar. Durmak bilmeyen bir akışta, bir güzel coşkuda eriyip tükenmekteler kandilde yanan mumlar gibi. Mevlâna'nın deyimiyle söylersek 'Diken içindeler, ama gül gibiler / Hapisteler, ama şarap gibiler / Balçık içindeler, ama gönül gibiler / Gece içindeler, ama sabah gibiler.'

Sema, şeyhin çektiği gülbengle birden sona erdi. Dervişler geldikleri gibi, peş peşe çıktılar avludan. Belki çilehanelere dağıldılar, belki yandaki gül bahçesine. Bu saatten sonra mutfağa gidecek halleri yoktu ya! Onların şeyhleriyle birlikte böyle ortadan kaybolmalarında bir keramet vardı elbet. 'Tanrının sırrı' Şems-i Tebrizi de böyle aydınlık bir gecenin sonunda, ay batar yağmur çiselerken sırra kadem basmamış mıydı? Dergâhın önünde taş kesilmiştim. Otele dönmek gelmiyordu içimden. Bir yerlerde köpekler uluyordu. Caddenin öbür yanındaki Üçler Mezarlığından yükselen baykuş çığlığını duydum. Aynı anda suyun sesi dindi, tuhaf bir sessizlik kapladı avluyu. Aradan ne kadar zaman geçti anımsamıyorum. Avluya bakan demirli pencereye yapışmış, hiçbir yere kıpırdayamıyordum. Giderek bozkır gecesinin serinliği azaldı, karanlık indi kubbelere. Belki ay buluta girdi, belki ben öyle sandım. Türbenin içini göremiyordum bulunduğum yerden. Ama Mevlevi inancına göre şems, kıble kapısından çıkabilirdi her an; giyenin o anda ortadan kaybolduğu sivri külahının altından ışıldayan yüzü, yakıcı bakışlarıyla Mevlâna'yı cezbettiği gibi beni de kendi dünyasına çekebilir, kendi denizinde eritip yok edebilirdi. Korkmuyordum, hayır. Tam tersine izini sürmek, Mevlâna gibi peşinden yollara düşmek, bozkırı geçip çöller aşmak, Şam'a, hatta Tebriz'e dek gidip şeyhin sırrına ermek istiyordum. Ama büyülenmiş gibi pencerenin demir parmaklıklarına yapışmıştım bir kez, kalkıp da hiçbir yere gidemezdim. Ay ışığında, gün doğana dek o dönemi hayal edebilirdim ancak. Böyle yalnız, efsunlu ve dalgın...Şeyh gizlendiği yerden çıkıp yanıma gelse, ya da arkamdan yavaşça yaklaşıp kutlu eliyle dokunsa omzuma. Dönüp baktığımda kimseyi göremesem! Ya da, ne bileyim, bir haber gönderse gaipten, işmar verse. Derken ışığa boğuldu tüm avlu. Ay ışığından sandım ama, değildi. Işık çoğaldı giderek, gözle-

rim kamaştı. Ak sakallı bir dervişin pencerenin parmaklıklarına doğru yaklaştığını görür gibi oldum. Yüzü güneş kadar parlaktı, bakamadım. Gözlerimi kapatmak zorunda kaldım bir an. Açtığımda kimseler yoktu. Ay ışığında ıssızdı avlu. Tam önümde, taşın üzerine boylu boyunca serilmiş bir hırka duruyordu. Üzerindeki kan lekelerini fark edince irkildim. Sonra, ak sakallı derviş gibi, hırka da yok oluverdi.

Peki ama kimdi bu Şems? Adı söylencelere karışmış, hakkında yalan yanlış bunca öykü anlatılan bu gizemli derviş nasıl böylesine etkileyebilmişti Mevlâna'yı, *Divan-ı Kebir*'deki en güzel şiirlerin esin kaynağı olabilmişti?

Eski kaynaklar Şems'in, adından da anlaşılacağı gibi Tebriz'de doğduğunu, 'riyazat'la vakit geçiren bir gezgin derviş olduğunu, gittiği yerlerde kervansaraylara konduğunu, bu nedenle de ona 'Uçan Şems' (Şems-i Pervane) denildiğini yazıyorlar. Günümüze kalan tek yapıtı *Mukaalât*'ta anlattıklarına bakılırsa birçok keramette bulunduğu, Sûfilerin deyimiyle 'üveysi', yani şiddetli cezbeye muktedir bir şeyh olduğu anlaşılıyor. Pek az bildiğimiz yaşamı gizlerle dolu. Örneğin *Mukaalât*'ta şöyle diyor:

"Benim Tebriz'de Ebû-Bekr adlı bir şeyhim vardı. Sepet örer, onunla geçinirdi. Ondan birçok vilâyetler elde ettim. Fakat bende bir şey vardı ki şeyhim onu görmüyordu. Hiç kimse de görmemişti ya zaten. İşte onu hudâvendigârım Mevlâna gördü."

Şems iki felaketin arasındaki yıllarda geliyor Konya'ya. En büyük Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubat'ın ölümüyle (1237) Moğol egemenliğine yol açan

Kösedağ yenilgisi (1243) arasında. "Tanrı bereketini daim etsin, Tebrizli Şemseddin'in gelişi, altı yüz kırk iki cumadelâhırasının yirmi altıncı cumartesi sabahıdır" diye tarih düşülmesini buyuruyor Mevlâna. Gelir gelmez de o güne dek verdiği derslerle halkın büyük ilgisini ve sevgisini kazanan Mevlâna'yı Medreseden ayırıp bir halvet hücresine kapatarak, gerçeğe bilgi yoluyla değil sevgi yoluyla ulaşmalarını öneriyor. Bu iki okyanusun karşılaşmalarını şöyle anlatıyor Eflâki:

Mevlâna devrin en önemli kültür merkezi Karatay Medresesinde ders vermekte. Öğrencilerinden biri hocasına 'Başköşe'nin neresi olduğunu soruyor. Mevlâna 'Bilginlerin başköşesinin sofanın ortası, âriflerin başköşesinin bir evin köşesi, Sûfilerin başköşesinin sofanın kenarı, âşıkların başköşesinin ise dostun kucağı' olduğunu söyledikten sonra kürsüden kalkıyor, ön sırada kendisini dinleyen vezirlerle devlet büyüklerinin yanından geçerek en arka sırada, halkın arasında oturan Şems-i Tebrizi'nin yanına yerleşiyor. Ve iki 'âşık' bir daha ayrılmıyorlar birbirlerinden. Ta ki dedikodular ortalığı sarana, Mevlâna'yı eskisi kadar sık göremeyen, onun sohbetinden yoksun kalan müridlerinin baskısı sonucu Şems Konya'yı terk edene dek. Onun gittiği gün, Hüsameddin Çelebi'ye şöyle yazmasını buyuruyor Mevlâna:

"Ruhların hulâsası, kandil konan yerin, sırçanın ve kandilin sırrı, önce gelenlerle sonra gelenler içinde Tanrı nûru, Allah ömrünü uzun etsin ve hayırlısıyla bizi kavuştursun, altı yüz kırk üç yılı şevvalinin yirmi birinci perşembe günü gitti."

Bektaşi geleneğinde de Şems hakkında çıkarılmış çeşitli söylenceler var. Mevlâna'yla ilk karşılaşmasını *Vilâyetname*, Eflâki'den çok daha ilginç bir alegoriyle

anlatıyor. *Vilâyetname*'ye göre de Tebrizli şeyh çok ulu bir veli. Mevlâna'nın isteği üzerine Hacı Bektaş Konya'ya gönderiyor onu. Gelir gelmez kör, çolak ve kötürüm olan Sultan Veled'i iyileştiriyor. Ama salt bu kerameti için taht kurmuyor Mevlâna'nın gönlünde. Bir gün, yine Karatay Medresesinde, Mevlâna ders verirken öyle bir keramette bulunuyor ki, gücünü herkese kabul ettiriyor. Bu keramet bilgiyle aşk, bâtınla zâhir, şeriatla tarikat arasındaki ince çizgiyi belirtmesi açısından da çok önemli. Aslında Karatay Medresesinin yapılış tarihiyle, Şems'in Konya'ya ilk gelişi arasında birkaç yıl var ama, olsun. Mevlâna'yı bu medresede ders verirken düşlemek, iki okyanusun ilk kez bu yapının kubbesi altında karşılaştıklarını varsaymak söylenceye daha uygun, çok daha şiirsel. Çünkü Karatay, Selçuklu mimarisinin günümüze dek gelebilmiş ender başyapıtlarından biri. Taşla sırlı tuğlanın, çini sanatıyla taş oymacılığının halleşip kaynaştığı, som mermerden kapıları, sülüs yazılı kitabeleri, kemerleri ve kubbesiyle, kubbe askılarının dilimlerinde ne yazık ki zamanın hışmına dayanamayıp dökülmüş mavi, vişneçürüğü, koyu lacivert çinileriyle insanı büyüleyen bir yer. "İçeriye girince gökyüzünün, mavi rengi ile, yıldızlarıyla, kehkeşanıyla, alâimi semalarıyla kubbe halinde küçülerek, minyatürleşerek aşağıya indiği görülür," diye yazıyor İbrahim Hakkı Konyalı bu medreseden söz ederken. Adının da, aslında Karatay değil 'Karatayı' olması gerektiğini ekliyor. Her neyse, işte bu kubbenin altındaki havuzun çevresine toplanmış suhtelerin Mevlâna'yı dinlediklerini düşünün. Hazret önündeki rahlede açık duran Kuran'a dalmış, bir ayetin derin anlamını yorumlamakta. Birden saçı sakalına karışmış, pejmürde kılıklı bir derviş ayağının çamuruyla giriyor sahanlığa, suhte çemberini yararak rahlenin karşısına bağdaş kurup oturmuş Mevlâna'nın yanına varıyor. Kuran'ı kaptığı gibi, başka kitaplarla birlikte havu-

za atıyor. Kubbeden suya vuran yıldızların ışığında bir süre yüzdükten sonra, ağırlaşan sayfalarıyla dibe çökmeye başlıyor kitaplar. Mevlâna bu kendini bilmez dervişe hiç olmazsa Kuran'ı çıkarmasını söylüyor. Derviş Kuran'ı havuzdan alıp, sayfalarının tozunu silktikten sonra eski yerine, Mevlâna'nın önündeki rahlenin üzerine bırakıyor. Ve iki 'umman', ellerinde mey kâseleri, hanende ve sazendelerin eşliğinde semaya başlıyorlar. Onlar döndükçe kubbe de dönüyor üzerlerinde, gökten havuza, çinilerin ışığıyla birlikte yıldızlar düşüyor.

Şems, belli ki, çok etkileyici niteliklere sahip. Aynı zamanda hazır cevap ve asi. Bilgiyi –elbette din bilgisini– cezbe yoluyla pekiştirme eğiliminde. Allahın cemalini ima yoluyla anlatmak için leğende ayı seyrettiğini söyleyen bir şeyhe, "Boynunda çıban mı var, başını leğenden kaldırıp göğe baksana be adam!" diyebiliyor. Kendini ne medreseye layık görüyor ne de tekkeye. Onun yeri, gerçek yuvası gariplerin konup göçtüğü kervansaraylar. Sultan Veled son mesnevisi olan *İntihânâme*'de, onunla karşılaşmadan önce sabahlara dek kendi boyundaki bir çerağın ışığında kitap okuyan Mevlâna'nın, o geldikten sonra nasıl köklü bir değişiklik geçirdiğini, Şems'e 'meftun' olduğunu şöyle anlatıyor:

"Zamanında bir gönül sahibi, padişahlar padişahı, ulu bir kâmil zuhur etti. Halkın yanında lâkabı Şems-i Tebriz idi. Fakat can gözü açık olanlarla nûrların nûruydu, Tanrının sırrı... Âlemde sevgiliydi ve Tanrının dilediği erdi. Mevlâna'ya ulaşınca her ikisi birbirlerini koçtular. Mevlâna onun yüzüne, güzelliğine, Tanrıya mahsus huylarına, o iki kanlı nerkis gözlerine, o keyfiyete sığmayan temizliğine, zevkine, o inci gibi sırlarla dolu olan ve sözüyle hür kişilere dirlik bağışlayan ağzına meftun oldu. Tanrı, kıskançlığından onu âlemde

kimse görmesin diye gizlemişti. Mevlâna ona öylesine kapıldı ki adeta o, Leylâ idi, kendisi Mecnun. Onsuz huzuru kalmadı, onu görmedikçe, yüzüne bakmadıkça âdeta nûrsuz bir hale düşüyordu. Gece gündüz ondan ayrılmaksızın beraber yaşamadaydı, ayrılığına tahammülü yoktu. Adeta onun denizinde yaşayan bir balık kesilmişti, candan, gönülden ona bir kul olmuştu."

Bize bu bilgileri aktaran, sayesinde hem Mevlâna hem de Şems hakkında doğru bilgiler edinebildiğimiz Abdülbâki Gölpınarlı da, bugün Konya'da birbirinden uzak iki türbede yatan bu iki velinin ilişkisini o kendine özgü üslubuyla bakın nasıl özetliyor:

"O, bulut altına girmeyen yakıcı, kavurucu bir güneş. Yanmış, yakmış, ziyasıyla ortalığı aydınlatmış, kâinata Mevlâna'yı göstermiştir. O, dibi, kıyısı görünmeyen, dalgalanıp köpüren bir deniz. Coşmuş, kabarmış, kıyıya değer biçilmez bir inci olan Mevlâna'yı armağan etmiştir."

Konya üzerine kuşkusuz en özgün, en nitelikli değerlendirmelerden birini yapan Ahmet Hamdi Tanpınar da, *Beş Şehir*'de Şems'in gizemli kişiliğine değinmeden edemiyor:

"Şüphesiz mıknatıs gibi çekici bir şahsiyeti vardı. Mevlâna ile baş başa sohbetlerinde ona, menâkıp kitaplarında nakledilenlerden çok başka şeyler söylemişti. Belki de hiç konuşmuyordu. Sadece mevcudiyeti ile, bakışları ile ve sükûtu ile etrafını dolduruyordu. Şems-i Tebrizi'de adından başlayarak –çünkü bu adamda o devirde bir moda olan Şems adı bile mânalaşır– ölümüne varıncaya kadar, her şey muamma ve sırdır."

Şems Konya'yı terk edince, onun yokluğuna dayanamadı Mevlâna. En içli, en kederli ayrılık şiirlerini onun için yazdı, sürekli yolunu gözledi. Sonunda oğlu Sultan Veled'i Şam'a gönderip –bir rivayete göre kendisi gidip– onun yeniden Konya'ya gelmesini sağladı.

"Güneşim ayım geldi / Gözüm kulağım geldi./ Gümüş bedenlim geldi./ Altın madenim geldi./ Başımın sarhoşluğu geldi./ Gözümün nûru geldi.(...) / Yolumu vuran geldi./ Tövbemi bozan geldi./ Gümüş bedenli güzel / kapımdan ansızın çıkageldi./(...) Şarap içmeliyim şarap,/ şimşekler saçmalı aklım, / bunun tam vakti./ Kuş olmalıyım, uçmalıyım, / Kolum, kanadım geldi./ Bir anda aydınlık içinde dünya./ Bir anda dünya sabahlar gibi./ İşte bağırmanın tam zamanı şimdi./ İşte kükremenin tam zamanı./ Benim koca aslanım geldi."

İki koca aslanın yine birlikte kükremeleri, halvetten çıkıp aşk denizine dalmaları, semaya durup cezbeye gelmeleri iyice çileden çıkarttı Mevlâna'nın müridlerini. Oğlu Alâeddin Çelebi'nin de katıldığı bir komployla Şems'i dergâhın avlusunda pusuya düşürdüler. O zaman ne şu karşıdaki havuz vardı, ne de ay ışığında akıp duran su. Gecenin bu geç saatinde bile önünden ayrılamadığım mavi çinili kubbe de yoktu elbet, Mevlâna henüz sağdı. Ama babası 'Bilginler Sultanı Bahaeddin Veled' ailesiyle birlikte Horasan'ın Belh kentinden kalkıp Konya'ya konduğunda, onlara I.Alâeddin Keykubad'ın ihsan ettiği gül bahçesinde yapılan türbe ve dergâh o zamanlar da vardı. İşte bu dergâhın bir hücresinde Mevlâna ile sohbetteyken Alâeddin Çelebi dışarıya çağırdı Şems'i. Şeyhin Konya'ya ikinci gelişinde evlendiği karısına, yani birlikte büyüdüğü Mevlâna'nın evlatlığı Kimya Hatuna aşıktı belki, belki de yalnızca babasını baştan çıkaran bu yabancıdan öç almak istiyordu. Şeyh Mevlâ-

na'ya "Beni ölüme çağırıyorlar," dedi. Sessizlik oldu bir an. İki gönüldeşin göz göze geldiklerini düşleyebiliyorum. Aslında zaten göz gözeydiler, ama can gözleriyle görüyorlardı artık evreni, doğadaki sesleri can kulaklarıyla dinlemeye alışmışlardı. Bazen, bu hoş seslere pis dedikoduların da karıştığı oluyordu. 'Düşman saçma sapan lâflar eder / duyar can kulağım. / Benim için kötü şeyler düşünür, / görür can gözüm./ Üzerime köpeğini salar, / ısırır köpek ayağımı, / Çok acılar çekerim, çok acılar./ Köpek değilim, onu ısıramam,/ ısırırım dudağımı' diye yakınmıyor muydu bir şiirinde Mevlâna? Evet, ürpertici bir sessizlik kaplamıştı dergâhı. Dışarıda, gül bahçesindeki selviler hışırdıyordu belki, belki hava yağmurluydu. Çiseleyen yağmurun sesiydi duyulan. Mutlaka yağmur çiseliyor olmalıydı, 'korkarak, yavaş sesle, bir ihanet konuşması gibi; beyaz ve çıplak mürted ayaklarının ıslak ve karanlık toprağın üstünde koşması gibi'. Bu mürted ayaklarının avluda çıkardıkları sesi duymuştu şeyhin can kulağı. "Beni ölüme çağırıyorlar," demesi bundandı. Uzun süren sessizlikten sonra Mevlâna, "Yaratış da onun, buyruk da. Kutlu olsun âlemlerin rabbi Tanrı," deyince dışarıya çıktı Şems ve gölgeler karanlıkta şeyhin üzerine hançer üşürdüler, sonra da ölüsünü bir kuyuya attılar. Mevlâna, Şems'in dönüp bıraktıkları yerden sohbete devam etmesini boşuna bekledi. Dakikalar, saatler, aylar, yıllar geçti aradan. Yaz geldi, sonra güz, sonra kış ve ilkyaz geldi, ama Şems bir daha geri gelmedi. Ölümünü uzun süre gizlediler. Mevlâna gönüldeşinin bir gün döneceğini umdu hep, onu beklemekten bıkıp usanmadı. Şiirde, sazda, semada aradı avuntuyu. Belki, bir şiirinde ima ettiği gibi, gerçeği bilmesine karşın Şems'in öldürüldüğüne inanmak istemedi:

"Kulağını ver, dinle / bak ases başı ne diyor: / Bu mahallede bizden bir gönül eri kayboldu diyor,/ derken

ansızın biri yolda izini buldu diyor./ Belirtilerini görün işte diyor./ İşte al kanlar içinde bir elbise diyor.(...) Âşıkların kanı hiç eskimiyor, unutulmuyor./ Âşıkların kanı nasılsa hep öyle kalıyor. Hep öyle taze, sıcak.(...) Bir gün sen de böyle öldürülürsen / sonsuzluğa erecek, hep diri kalacaksın, diri./ Böyle bir şehidin canından / selâm Tebriz'e!"

Bir başka şiirinde de "Nerde bir topluluk görürsen, tellâl/ hiç durma, bağır / kaçan bir kul gördünüz mü ey insanlar de/ (...) İş ki çıksın bir habercik getirsin biri ondan bana, tellâl/ çıksın biri ondan bana bir şeyler desin iş ki,/ söyle, verdim canımı ona gitti, tellâl/ verdim canımı ona gitti," diye haykırıyor. Kuyumcu Selâhaddin'e rastlayıncaya dek Şems'ten haber getirdiğini söyleyene üstünde başında ne varsa bağışlıyordu Mevlâna. Sonra haber yalan çıkınca hiç üzülmüyor, kendisini uyaranlara, "Ben yalan habere sarığımla giysilerimi verdim, doğru olsaydı canımı verirdim," diyordu.

❄❄❄

Ertesi gün korkunç bir turist kalabalığıyla birlikte girdim dergâhın avlusuna. Ay ışığı yerini yakıcı güneşe bırakmış, dün geceki sanrıdan iz kalmamıştı. Önce çilehanelerin bulunduğu bölümü gezdim. Bakkal dükkânından pek farkı yoktu. Refahlı belediyeye bağlı olduklarını tahmin ettiğim bu Mevlâna tacirlerini, zevksizliğin doruğunda bir Mevlevilik anlayışını tabak, çanak, çömlek, ıvır zıvır turistik eşyalar aracılığıyla dünyanın dört bir yanından gelen insanlara pazarlayan bu din bezirgânlarını, İsa'nın yaptığı gibi tapınaktan kovmak geldi içimden. Boşuna "Konya bir altın tastır, içinde akrep kaynar," dememiş Mevlâna. Dergâh müzelikten çıkmış, çıfıt çarşısına dönmüştü. Yine de derviş eşyalarının ser-

gilendiği vitrinlerin önünde, alışverişten uzak durmaya çalışarak saatler geçirdim. Bu vitrinlerde yozlaştıkları, çağın gerisinde kaldıkları gerekçesiyle Cumhuriyet'ten sonra kapatılan tekke ve zaviyelerin ruhu soluk alıp veriyordu çünkü. Bense Konya'ya bu ilk gelişimde, Şems'te cisimleşen bu ruhun peşine düşmüştüm. Eski kültürümüzün belki de en güçlü yönlerinden birini oluşturan Mevleviliğin simgesi eşyalarla tanışmak, kullanıldıkları devri anlamak, eski işlevlerini bulup ortaya çıkarmak istiyordum.

Bu eşyaların dünyasına girebilmek için ortaçağ Anadolusunun toplumsal dokusunu, tarihsel olayları, Moğol istilası ve ayaklanmalarla başlayan karışıklıkların yol açtığı açlık ve yıkım günlerini bilmek yeterli değildi. O devirde insanların neden tasavvufa yöneldiklerini, bu dünyadan, giderek içinde yaşadıkları gerçeklerden uzaklaşıp nasıl mistisizme kapıldıklarını, mutluluğu Mevlâna'nın 'balçık dünya' dediği bu dünyada arayacak yerde neden öbür dünyaya yöneldiklerini, Hacı Bektaş gibi barışın simgesi 'güvercin donunda' Horasan'dan gelip bu topraklara yerleşen velilerin bu oluşumdaki rollerini anlamak, onların menakıpnâmelerde anlatılan olağanüstü yaşamlarına eski deyimle söylersek 'nüfus' etmek de gerekiyordu. İşte gezgin dervişlerin yırtıcı hayvanlara karşı kullandıkları, ağızlarında kûfi harflerle Ali yazan 'teber'lere, geyik ve koç boynuzundan yapılmış 'nefir'lere, çiledeyken uzanıp yatmayı önleyen 'müttekâ'lara, gururlarını yenmek, kibirlerini dizginlemek için çarşı pazarda dilenirken boyunlarına astıkları 'keşkül-i fukara'lara hep bu gözle bakmaya çalıştım. Saray çevrelerine yakın olmakla birlikte Mevlevilik de, yoksul Anadolu köylüsünün bağrından doğmuş Bektaşilik gibi alçakgönüllülüğü, dostluk ve kardeşliği, sevgiyi öngörüyor, gerçeğe ulaşmanın yollarını bu niteliklerde arı-

yordu. Büyük bir olasılıkla Mevlâna'nın yazmadığı, ama ona atfedilen ünlü dörtlükteki gibi halk için bir sığınak, o devirde benzeri olmayan bir hoşgörü merkeziydi tekkeler.

"Gel, gel, ne olursan ol, gel
İster kâfir, ister putperest, ister mecûsi ol, gel
Bizim dergâhımız, umutsuzluk dergâhı değildir
Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da gel."

Türbenin girişinde bu dörtlük yazılıydı. İçindeyse *Konya Tarihi* yazarı İbrahim Hakkı Konyalı'nın belirttiğine göre belli bir sıra izlemeyen tam otuz iki sanduka vardı. Türbe, adı üstünde, bir müzeden çok, aile kabristanını andırıyordu. Yeşil kubbenin altında yatan Mevlâna ile oğlu Sultan Veled'in cevizden yapılmış, Selçuk oymacılığının birer başyapıtı niteliğindeki sandukaları, baş taraflarındaki serpuşlara dolanmış sarıkları ve kitabeleriyle, üzerlerini örten som yeşil, lâhuri şallarıyla gerçekten büyüleyiciydi. *Divan-ı Kebir*'den alınmış dizelerin çepeçevre kuşattığı sandukaların önünde durdum. Evet, ölülerle dirilerin yerleri ayrıydı. Dün gece bir sanrı görmüştüm, Şems'in etkisine kapılarak birbirine karıştırmıştım 'iki âlemi'. Gerçekte, Yunus Emre'nin dediği gibi 'Yalancı dünyaya konup göçenler / Ne söylerler ne bir haber verirler.' Yine de, Mevlâna'nın kubbede yankılanan sesini duymak istedim. Farsçaydı bu ses, Yunus'unki gibi Türkçenin pırıltısından, aydınlığından ne yazık ki uzaktı; ama yine de sarıp sarmalıyor, bir akarsu gibi alıp götürüyordu. Öbür şiirlerdeki gibi A. Kadir'in Türkçesinden dinleyelim:

"Biz gittik kalanlar sağ olsun/ doğan, eninde sonunda ölür./ Gökkubbede oturanlar iyi bilir/ damdan bir taş atıldı mı, düşer./ (...) Kötü idiysek, geçtik gittik

kötülüğümüzde/ iyi idiysek, hayırla anın bizi./ Zamanın tek eri olsan bile / bir gün gidersin sen de tek tek gidenler gibi."

Mevlâna da, gezgin bir dervişken yolu Konya'ya düşen Yunus gibi, "kalanlara selâm olsun! " demekle yetinmiyor, biz bu dünyadan göçsek bile yaşamın gürül gürül akıp gittiğini söylüyordu:

"Şu akıp giden kum seline bak/ ne durması var, ne dinlenmesi/ Bak birdenbire bir dünya nasıl bozulur/ nasıl atar bir başka dünyanın temelini."

Onun ölümünden, çok değil bir 'rub-ı asır', yani çeyrek yüzyıl sonra yıkıldı Selçuklu, koskoca bir imparatorluk dağılıverdi. Bir dünya bozulup yerine başka bir dünya kurulurken kitabelerdeki zafer yazıları kaldı, yıkılmış sarayların ardından. O yazıları koruyup onaranlara, bin bir emekle okuyup bize aktaranlara selam olsun!..

Konya-Paris, Eylül 1997

SÖBÜCE YAYLASINDA

"İlk cemre toprağa düşer düşmez hayvanlarda bir kıpırtıdır başlar," diyor Hüseyin, "develer sabırsızlanır, atlar kulaklarını diker, keçi ve koyunlarda bir telaş gözlenir."

Antalya'dan yola çıkalı henüz bir saat bile olmadı ama yayla heyecanı sardı hepimizi. Burdur yolunda bir Mersedesin içinde üç kişiyiz. Yeni Osmanlı aşiretinden Kepez Belediye Başkanı İsa Akdemir'in şoförü Hüseyin, Mephisto Kitabevinin sahibi Abidin Aydın ve ben.

"Mal yayılmak, yörük yaylamak ister," diye devam ediyor Hüseyin, "ama eski göçlerin tadı kalmadı artık." Düz ovada ilerliyoruz. Ne ilerlemesi, kanatlanmış uçuyoruz! Hüseyin yakışıklı bir yörük delikanlısı ve Mersedesi kullanmaktan son derece memnun. Solumuzda Akdeniz'e dimdik inen, sivri doruklu Beydağları, sağımızda sıcakta dalga dalga yayılan tarlalar. Kocaman yapraklı kürek yemişlerinin dibinde bile gölgeler uzamıyor henüz. Palmiyeli asfalt caddeleri, betonlaşmış kıyıları, lüks otelleri, otellerin yüzme havuzlarında güneşlenen 'üstsüz' turistleriyle Antalya'yı arkamızda bıraktık; önümüzdeyse çıplak, boz tepeler giderek çoğalıyor. Hüseyin'e bakıyorum bir ara. Dikkatini yola vermiş, tüm arabaları sollamakta. Otuz, bilemedin kırk yıl önce doğsaydı böyle direksiyon başında değil göç yolunda, ala çuval ve fardalarla süslenmiş bir deve katarını çekiyor olacaktı. Önden giden devenin boynundaki hatap

çanlarıyla geriden gelenlerin güldürek ve zillerine uyduracaktı adımlarını. İpek kuşak takınmış üç etekli kızların çağırdığı boğaz havalarını dinleyecek, her konakta ayrı pınardan su içecekti. Kara şalvar, mor çuha cepken giyecekti belki, kıratı koşturduğunda hayvan kulaklarını kısıp düz ovada yılan gibi akacaktı. Şimdi sol yanımda direksiyon sallıyor. Ve dillere destan olmuş yörük göçlerini anlatıyor bana:

"Hıdrellezden hemen sonra Söbüce yaylasına göçer bizim aşiret. Söbüce, Korkuteli Çomaklı'nın üzerinde bir yayladır. Kır dağlardır. O dağların yamacına bizim Döşemealtı düzünden Karakoyunlu, Honamlı aşiretleri de konar. Bir de bakarsın silme çadır dolmuş ortalık, dağ bayır karaya kesmiş. Yaylamızın havası temiz, suyu şifalıdır. Hayvan Söbüce'nin kumunu yalasın, suyunu içsin yeter. Varsın ot olmasın. Söbüce yaylasında yaylamaya alışmış sığırı, kısrağı, deveyi göç zamanı gelince tutamazsın."

Göç zamanı... 'Şu karşı yaylada göç katar katar' diye saz çalan ozanların, kalkıp 'göç eyleyen' Türkmen aşiretlerinin bu yörede saltanat sürdükleri zamanlar. Kıl çadırların yıkılıp develerin çekildiği, konar göçerlerin kız kızan, çoluk çocuk, ölümcül hastaları bile yanlarına alarak hayvanlarıyla birlikte yayla yoluna döküldükleri o mutlu yıllar, eskinin olağanüstü günleri. Biz de aynı yollardan geçiyoruz, ama ne havutlu develer var görünürde, ne katmer ve çökelek yüklü eşekler. Top kuyruklu, çomak kulaklı kara keçilerin ardı sıra çobanlar da yürümüyor. O çobanlar ki kartal kemiğinden yapılmış kavallarına üflediklerinde hızla çarpmaya başlarmış genç kızların yüreği. Dorumlar bozlaşır, kuzular meleşir, çocuklar çığrışırmış, ama bir an olsun bozulmazmış göçün düzeni. Antalya sahilinden kalkan aşiret Döşemeboğazı'ndan geçerek Ortaova'da ilk konaklamayı yapar, Bademağacı-Urkütlü-Bucak güzergâhını izleyerek

Devrent mevkiine ulaşır, oradan da Söbüce yaylasına varırmış. O zamanlar bir hafta, on gün süren göç yolunu şimdi bir günde katediyorlar. Sabah sürülerini kamyon ya da traktörlere yükleyip akşama varıyorlar Söbüce'ye. Antalya Radyosunda birbirinden güzel yayınlar yapan Saffet Uysal'dan dinlediğim, bu yörede çok sevilen bir türkünün nakaratı geliyor aklıma.

"Çekemedim Akçakız'ın göçünü
Yol ver bana Çubuk Beli geçeyim
Geçeyim ah kız geçeyim!"

Alâaddin'in sihirli lambasından çıkmış gibi karşımıza ansızın dikilen kayalıklarıyla bize de geçit verdi Çubuk Beli. Torosları bin metrede aşıp asfalt yoldan ayrıldık. İskân günlerinde Osmanlı devletinin yerleşik düzene zorladığı Türkmen aşiretlerinin ozanı Dadaloğlu, boşuna 'Yüce dağdan aşan yollar bizimdir' dememiş. Yüce dağları Mersedesle aşmak kolay. Yaz güneşinde kavrulan çıplak tepeler arasından kıvrıla büküle dolanan toprak yolda tozu dumana katarak yaylaya çıkmak da pek zor olmasa gerek. İş yitip gitmekte olan bir kültürün, yıllarca doğayla iç içe yaşamış, sözlü halk geleneğimizin en güzel, en çarpıcı örneklerini vermiş yörük kültürünün izini sürebilmekte. Bu izler öylesine karmaşık, kimi yerde öylesine belirsiz ki, uzun boylu araştırma yapmadan ortaya çıkarılmaları neredeyse olanaksız. Örneğin ağzı köpüklü, dizi tokurdaklı develer yok artık. Yalnızca kara çadırların içini değil Avrupa kentlerinde evlerin duvarlarını süsleyen yörük kilimlerinde deve motifleri hâlâ var ama. Her birinde al, yeşil çiçekler açan, çayırlar göveren, mor, mavi denizler kıpırdayan bu kilimlerde geometrik biçimlere dönüşmüş deve motiflerini ayırdedebilmek için bakmak yeterli olmuyor. Antalya yöresindeki dokuma tekniklerini olduğu kadar

yörük yaşamının ayrıntılarını da bilmek gerek. Biz kentliler 'deve' deyip geçiyoruz. Oysa devenin yaşlarına göre 'köşek', 'dorum', 'kirinci' gibi çok çeşitli adları var. Koyunlarla keçilerin de. Keçiye donlarına göre 'alager', 'gökger', 'sarıger', boynuzlarına göre 'akyumuk', 'dikmen', 'sarıçelek', sakallarına göre 'alasakal', 'topsakal', 'çillisakal', huylarına göre 'deligız', 'hırçın', 'nazlı' gibi adlar verildiğini hangimiz biliyoruz! Bu dil zenginliğinin üzerinde Yaşar Kemal'in dışında hiçbir yazarımız durmadı nedense. Bir dilin gelişmesini o dildeki soyut kavramların sayısı belirlese de, yörük kültürünün Türkçenin sözcük dağarcığına yaptığı katkıları görmezden gelemeyiz diye düşünüyorum.

Bu yolculukta öğreneceğim ne çok şey var daha! Yeter ki 'yüce dağdan aşan yol'dan geçebilelim, yine Dadaloğlu'nun deyişiyle söylersek Mersedesimiz 'yakın edebilsin ırağı'. Neyse ki Antalya yöresinde değerli folklor çalışmaları yapan Musa Seyirci, Saffet Uysal ve şoförümüz Hüseyin Onuk sayesinde nereye gittiğimizi, kimlerle konuşup neleri görmemiz gerektiğini biliyoruz. Bir yörük atasözünün de belirttiği gibi "Cahile söz anlatmak deveye hendek atlatmaktan güçtür," çünkü.

Yol boyunca arka koltukta buram buram terleyen Abidin Aydın gür sakalını dağ rüzgârına verdi bile. Toprak yol kızıl çamlar arasından geçerek doruğa doğru tırmanıyor. Doğanın çağrısına kapılabiliriz artık, tüm dikkatimizi tahta oluklardan akan buz gibi suların, kabukları yer yer sıyrılmış yaşlı ağaç gövdelerinin, her an önümüze çıkıp arabanın camına sıçrayacakları korkusuyla tetikte beklediğimiz tavşanların üzerinde yoğunlaştırabiliriz. Nasıl olsa direksiyonda Hüseyin var. Yalnızca yolun değil, her ağacın, her bitkinin, havada uçan, toprakta kaçan her yaratığın huyunu o biliyor. Yine de takılmaktan kendimi alamıyorum sevimli şoförümüze: "Aman dikkat Hüseyin! Deveyi yardan uçuran

bir tutam ottur!" Gözlerinin içi gülüyor. Belki de "Beni yardan geçiren de!" diye geçiriyor içinden. Yörük kısmı şair olur. Karacaoğlan'ın sazını, Dadaloğlu'nun avazını duymuştur çünkü, ağıtçı anadan süt emmiştir. Hüseyin ne de olsa Söbüce'de yaylayan aşiretlerin en eskisi 'Yeni Osmanlı'lardan. Tanıştığımızda atalarının Orta Asya'dan gelip dört yüz çadırla Söğüt kasabasına konduğunu söylemişti. "Sonra," diye eklemişti, "buralara inmiş obamızın bir kolu. Bir Döşemealtı'na, bir Bucak-Kızılkaya'ya, bir de Söbüce yaylasına kazık çakmışlar. Döşemealtı'ndaki kazık üç, Bucak'taki dokuz, Söbüce'deki otuz yılda çürümüş." Toprağı böylesine cömert, hakkında bunca söylence anlatılan yaylayı merak ediyorum doğrusu. Çam ormanını geride bıraktığımızda tek tük ardıçlar başlıyor. İlk kez görmüyorum ardıç ağaçlarını, ama eğri büğrü dalları, boğumlu gövdeleriyle ardıçların belli bir yükseklikten sonra ilk kez cadı ağacına benzediklerine tanık oluyorum. İki bin metreye yaklaşıyoruz demek ki. Çok aşağılarda uzanıp giden ova bir süre sonra görünmez oluyor. Artık terlemeyen Abidin, serinliğin verdiği keyifle fotoğraf çekerken ben de kekik kokularıyla birlikte dağ havasını dolduruyorum ciğerlerime. İçime göğün mavisini çekiyorum. Ve elimdeki haritada, camın dışından akıp giden ağaçsız tepelerle heybetli dağların adlarını bulmaya çalışıyorum. İşte güneyde Güngörmez Dağı; uzun ve sürekli bir sırt halinde doğuya yönelen şu dağlarsa Domuz Dağlarıyla Kırkpınar Dağları olmalı, batıdakiler de Arap ve Kartal Dağları. Derken, bir dönemeci döner dönmez yörenin en yüksek tepesi çıkıyor karşımıza. Üzerindeki yatır nedeniyle Boz Musa adıyla anılan 2.272 rakımlı bu çıplak tepenin yamaçlarından Söbüce yaylası başlıyor. Yumurta biçiminde olduğundan halkın deyimiyle 'Söbüce' diye adlandırılan geniş bir düzlükte buluyoruz kendimizi. İki yanımız dağlarla çevrili. Yamaçlara kara çadırlar kurul-

muş. Aralarında alacalı bulacalı kamping çadırları da var. Hayvanlar traktör, kamyon ve otomobillerin arasında otluyor. Yeni Osmanlı aşireti çadırdan vazgeçmemiş ama, çağa ayak uydurup araba ve traktör sahibi olmayı da becermiş. Birden Hüseyin'in anlattıklarının geçmişte kaldığının, belki de hiç yaşanmadığının farkına varıyorum. Ama ne gam! Bu eşsiz yaylada eskinin olağanüstü günlerini, kara çadırlarıyla Anadolu bozkırına kartal gibi inen Türkmen aşiretlerinin, çifte su verilmiş eğri kılıçlarıyla kaleler fetheden, can alıp can veren Osmanoğulları'nın serüvenini düşlemek de güzel.

Yaylanın tüm çocuklarını, bazı koyun ve keçilerle birlikte peşimize takıp muhtarın çadırına konuk oluyoruz. Gördüğümüz konukseverliği, aşiretin yaşlılarıyla koyulaşan sohbetin tadını, kilimlerin üzerine bağdaş kurup oturduğumda içine daldığım renk cümbüşünü, doksan yaşındaki Osman Sarıgöz'ün anlattıklarını dinlerken her nakışında bir ağıt edası, yayla kokusu taşıyan, rüzgârla yarışır ağzı köpüklü atların hızıyla devinen yörük kilimlerindeki motiflerin beni alıp eskiye, göç zamanlarıyla iskân belasının acılı günlerine götürüşünü uzun uzadıya anlatacak değilim burada. Elimi bir dakikadan fazla tutamadığım pınarlardan gövdeme yayılan serinliğin ve çayırda yediğimiz yemeğin çağrıştırdığı duygular da bir başka yazıya kalsın. Ben Zeynep Bacıdan söz etmek istiyorum asıl.

Zeynep Köken aşiretin çoğu gibi tapu sorunlarıyla, Boz Musa'nın öte yanındaki Taşkesik köylüleriyle çıkan anlaşmazlıklarla, keklik ya da tavşan avıyla fazla ilgili değil. O, yörük kültürünün kaybolmaya yüz tutmuş bir dalının tek uzmanı. 'Boğaz' denilen bir tür vokal söyleyişin günümüzdeki ender ustalarından. Bir akşam Söbüce çayırına kilim serip yan yana oturduk. Boz Musa'nın üzerinden akça pakça, top bulutlar geçiyor, yamaçlar çıngırak sesleriyle yankılanıyordu. Altı su dolu, yumuşacık toprağın uğultusunu duyuyordum derin-

den. Rüzgâr çayırda başıboş otlayan yağız atların yelelerini dalgalandırıyor, karşı tepeden alıp getirdiği bir kaval sesini çoğaltıyordu. Kartallar dönüp duruyordu havada. Peş peşe daireler çiziyor, bir yükselip bir alçalarak koyaklara doğru dalışa geçmeye hazırlanıyorlardı. Onları derin uçurumların başına tünemiş, öne eğik sivri gagaları, gök gözleri, kirli karaya, boza çalan tüyleri ve geniş kanatlarındaki telekleriyle avlarını gözlerken düşlüyordum. Ve Zeynep Bacı kartalların, yağlarından merhem, teleklerinden kaval yapmak için avlandığını anlatıyordu bana. Teleklerin bir yıl toprağa gömüldükten sonra çıkarılıp içlerinin boşaltıldığını, çobanların delik açıp üzerlerine eğri, düz, siyah çizgilerle nakış işlediklerini söylüyordu. Böyle yapılırsa sesi büyülü çıkarımış kavalın, yalnızca hayvanlar değil insanlar da anlarmış dilinden. Ve kartal teleğinden yapılan kavallar 'Deve dayandıran' dan 'Yayık dinlendiren'e, 'Ala donlu'dan 'Teke zortlaması'na hem en oynak, hem en hüzünlü yörük havaları çalarmış.

Evet, bir kaval sesi akıp geliyordu Boz Musa'nın yamacından, Zeynep Bacı söze her girişinde bana yeni bir şey öğretiyor, söyleşimiz sürüp gidiyordu çıngırakların eşliğinde. Bir ara sessizlik oldu. Zeynep Bacı çok uzaklara dalmış gibiydi. Bakışlarını karşı tepelere çevirmiş bekliyordu. Sürüler ağır ağır çayıra indiler, önce kaval sesi sonra çıngıraklar dindi. İşte o zaman başparmağını boğazına doğru götürüp başını hafif yana yatırdığını gördüm. Pınar suyu kadar duru, bir mağaranın derinliklerinden geliyormuşçasına gizemli bir ses doldurdu yaylayı:

"Dere tepe düz değil
Ak koyunum yüz değil
Ben koyunu gütsem ne
Arkadaşım kız değil"

Yavuklu isteyen bir çobanın yakınmasını dile getiriyordu tüm obada yankılanan boğaz. Ama bu yakınışta hiç evlenmemiş, kendi deyimiyle 'mezara doğduğu gibi girecek' Zeynep Bacının yalnızlığından, belki hiç yaşanmamış, belki de murada ermeden bitmiş bir kara sevdadan da izler vardı. İleri yaşına karşın güzelliğinden hiçbir şey yitirmemiş bu yörük kadının yarasını fazla deşmek istemedim. Zaten o yeni bir boğaza başlamıştı bile. Bu kez gurbet ele gidip geri dönmeyenlerden dem vuruyordu.

"Kara çadır dalgada
Dalga değil kaba gölge
Benim emmim gurbet elde
Kaldır emmim kollarını
Çok bekledim yollarını."

Başparmağıyla ses tellerine dokunup bir başka boğaz daha söylemeden önce, kuşkusuz biraz dinlenmek için, Boz Musa'nın öyküsünü anlattı bana Zeynep Bacı. Musa adında bir çobanın bu kır dağlarda başlayıp kar altında biten yoksul yaşamını. Sonra bir başka öykü daha anlattı; dağda keçi güderken eşkıyanın tutup bir ardıça bağladıkları çobanın ölmeden önce kavalıyla ovaya nasıl haber saldığını, kavalın büyülü dilinden anlayan yavuklusunun inek sağarken kötü haber geldiğinde nasıl dizlerinin arasında tuttuğu çömleği kırdığını, o günden beri bu olayı dile getiren 'Çölmek Kırdıran' türküsünün yörükler arasında yayıldığını ve çobanın ölümünden sonra o ardıçın kandan 'çoturlaştığını' söyledi. 'Kıl bağcık kolumu kesti' diye yeni bir boğaza başladı sonra ve çobanın ağzından şöyle devam etti:

"Ak koyun Samas'ı aştı
Eşkıyalar beni bastı

Mor köpek kanlar kustu
Yetişin ha yetişin!"

Zeynep Bacıda daha ne öyküler vardı ama, bende hal kalmamıştı. Devin taş döktüğü dağın öyküsü örneğin. Ya da düşe yatan gelinin acıklı sonu. Su kayanın altından 'büngüldeyerek' çıktığı için Bünülek Pınarı denilen yerde aptes alıp dua edene, eğer yüreği temizse, görünen ak sakallı ermişin söyledikleri. Bu yaylayı tüm pınarları, 'kepez' denilen bodur ardıçları, yatır ve otlaklarıyla da karış karış biliyordu Zeynep Bacı. Ben onun yalnızca çoban öykülerini değil,

"Yayla yolu tozlu tozlu
Keklik öter nazlı nazlı
Büyük bacım eli kızlı
Küçük bacım ala gözlü"

diye başlayan ve büyük bacısının çoluk çocuk sahibi ama küçüğünün 'ala gözlü' olduğunu ima eden işveli boğazlarını dinleme mutluluğuna da erdim.

"Sarı yaylam seni yaylayamadım kar iken
Yavru palazını avlayamadım tor iken
Sende bu güzellik bende gençlik var iken
Alırım ahtımı koymam güzel ben sende"

diyen türküler çağrışına da tanık oldum. Ve onun sesiyle canlanan, bir kırık hava gibi akıp giden halk geleneğindeki yalınlığı bir kez daha sevdim. Bu türkülerden birinde:

"Göçer yörüklere her koyaklar yurt olur
Sivrisinek yeşil başlı kurt olur"

diyordu Zeynep Bacı. Biz Antalya'nın sıcağından ve sivrisineğinden uzak, çayıra kilim sermiş otururken göçer yörüklere yurt olan koyaklara gölgeler indi. Güneş batıda, Kartal Dağlarına doğru alçaldı. Ve Söbüce yaylasında gün akşam oldu.

Antalya, Ağustos 1997

Nedim Gürsel

GEMİLER DE GİTTİ

"Gemiler de birer birer gittiler; kadınlar gibi. Oysa alışmıştım onlara. Her sabah penceremdeydiler, yatarken başucumda. Uyanır uyanmaz gemileri görüyordum, gün boyu çalıştığım masanın üzerindeki beyaz kâğıtlardan ne zaman başımı kaldırsam karşımdaydılar. Onlarla yatıyordum geceleri; düşlerime giriyor, siste boğuk boğuk düdük çalıyorlardı. Bir sabah baktım yavaş da olsa uskurlar dönüyor. Gemiler elle tutacak kadar yakınımdaydılar artık, ama yollarından döndüremezdim onları. Kollarımla sımsıkı sarıp boğmak pahasına da olsa gitmelerini önleyemezdim."

Yine uzak bir kıyıdan yazıyor *Nedim Gürsel* ve okurlarını yeni yolculuklara çağırıyor. Denize kayan kent Venedik'e, İsa'nın bile uğramadığı yoksul bir köye, naif ressam Pirosmanişvili'nin kenti Tiflis'e, güneyin seraplarıyla yıkımdan sonraki Saraybosna'ya, Saint-Nazaire'den demir alan transatlantiklerin dünyasına götürüyor. Bu yolculuğun duraklarından biri de Mevlânâ'yla Şems'in olağanüstü aşklarının tanığı Konya. *Boğazkesen*'in yazarı, öykü tadında okunan bu kitabıyla yeni ülkeler, benzersiz dünyalar keşfettirecek size.

ISBN 975-510-790-8

Kapaktaki resim: NICOLAS DE STAËL

